



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

ALMANYA'DA ÜÇÜNCÜ NESİL TÜRKLERİN

DİNİ DAVRANIŞLARININ KAYNAKLARI

(YÜKSEK LİSANS)

Zeynep YAVUZ YANÇ

BURSA, 2020



T. C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

DİN PSİKOLOJİSİ BİLİM DALI

**ALMANYA'DA ÜÇÜNCÜ NESİL TÜRKLERİN
DİNİ DAVRANIŞLARININ KAYNAKLARI**

(YÜKSEK LİSANS)

Zeynep YAVUZ YANÇ

Danışman:

Doç. Dr. Ahmet Albayrak

BURSA, 2020

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimler Anabilim / Ana sanat Dalı, **Din Psikolojisi** Bilim Dalı'nda 701621034. Numaralı **Zeynep Yavuz Yanç'ın** hazırladığı “**Almanya’da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Kaynakları**” konulu **Yüksek Lisans Çalışması** ile ilgili tez savunma sınavı, 31./12/ 2019 günü 14:30. - 15:30. saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasınınbaşarılı..... (başarılı / başarısız) olduğunaoybirliği..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

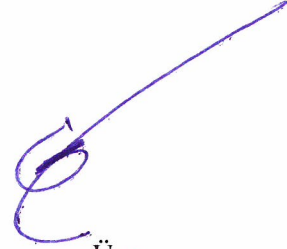


Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu

Başkanı

Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

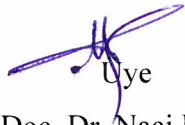
Bursa Uludağ Üniversitesi



Üye

Doç. Dr. İbrahim GÜRSER

Bursa Uludağ Üniversitesi



Üye

Doç. Dr. Naci KULA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi



SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 18/12/2019

Tez Başlığı / Konusu: **Almanya'da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Kaynakları**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 96 sayfalık kısmına ilişkin, 18/12/2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1 Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları dahil

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Tarih ve İmza

18/12/2019

Adı Soyadı: Zeynep YAVUZ YANÇ

Öğrenci No: 701621034

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Din Psikolojisi

Statüsü: Yüksek Lisans

Danışman

Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

Tarih: 18/12/2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Almanya’da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Nedenleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Adı Soyadı : Zeynep YAVUZ YANÇ

Öğrenci No : 701621034

Anabilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri

Programı : Din Psikolojisi

Statüsü : Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Zeynep YAVUZ YANÇ
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı	: Din Psikolojisi
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: xi + 106
Mezuniyet Tarihi	: .../01/2020
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

ALMANYA’DA ÜÇÜNCÜ NESİL TÜRKLERİN DİNİ DAVRANIŞLARININ KAYNAKLARI

Dinin bireysel ve sosyal açıdan birçok işleve sahip çok yönlü bir olgu olduğu kesindir. Dini davranış ise, bu olgunun hem bireysel hem de sosyal tezahürlerini ifade eder. Nitekim dini davranışlar her zaman dini inançla iç içedir. İnsan davranışını bireysel yönden inceleyen ve davranışın altındaki zihni süreci araştıran psikoloji ilmi böylece hem insanı anlamamızı hem de anlamlandırmamızı sağlar. Bu çalışmamızda Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarının kaynaklarını mülakat yöntemiyle araştırıp farklı teorilerle anlamlandırmaya ve bağdaştırmaya çalıştık. Araştırma Almanya’da birinci nesilden itibaren üçüncü nesile kadar yapılan araştırmalar, dini davranışın kaynaklarına dair ele alınmış akademik tezler, makaleler ve eserler incelenerek yapılandırılmıştır. Çalışmanın vardığı sonuca göre üçüncü neslin dini davranışlarının kaynakları farklı dini güdülere dayanmakla beraber zihinsel motivasyon ve rasyonel seçim kuramı da öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Dini Davranış, Dini Davranış Kuramları ve Teorileri, Almanya’da birinci, ikinci ve üçüncü Nesil Türkler.

ABSTRACT

Name and Surname : Zeynep YAVUZ YANÇ
University : Uludag University
Institute : Social Science Institution
Field : Philosophy and religious sciences
Branch : Psychology of Religion
Degree Awarded : Master with thesis
Page Number : xi + 106
Degree Date : / 01 / 2020
Supervisor (s) : Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK

THE REASONS OF RELIGIOUS BEHAVIOR OF TURKISH PEOPLE IN THIRD GENERATION LIVING IN GERMANY

It is certain that religion is a multifaceted phenomenon that has many functions in individual and social terms. Religious behavior refers to both the individual and social manifestations of this phenomenon. Indeed, religious behavior is always intertwined with religious belief. The science of psychology, which examines human behavior on an individual basis and explores the mental process under behavior, thus enables us to both understand and make sense of human beings. In this study, we searched the sources of the religious behaviors of third generation Turks living in Germany by interview method and tried to make sense and reconcile them with different theories. The research has been structured by examining the researches from the first generation to the third generation in the academic theses, articles and works on the sources of religious behavior. According to the results of the study, the sources of the religious behaviors of the third generation are based on different religious motives, but also the theory of mental motivation and rational choice.

Keywords:

**Religious Behavior, Theories of Religious Behaviour, first, second and third
Generations Turks in Germany.**

ÖNSÖZ

Ülkeler arası sınırların neredeyse kalktığı, güçlü bir şekilde küreselleşmenin etkilerinin yaşandığı ve milletler üstü bir ‘global kimlik’ oluşumu sürecinde Avrupa’nın merkezi konumundaki Almanya’da ki müslüman türk gençlerinin düşünce, davranış ve sorunlarının tespit edilmesinin önemine binaen onların dini davranışlarının nedenlerinin de araştırılmasının önemli olduğunu düşünmekteyiz. Özellikle yaşamın en sorunlu ve karmaşık dönemi olarak nitelendirilen gençlik döneminde dini davranışların oluşumu ve gelişimi merakımızı celb etmiştir. Fakültemizle birlikte Türkiye’nin bir çok Ünivesitesi’nde yoğun ilgi gören İlahiyat bölümünde son sekiz-yedi yılda Avrupa’dan UİP (Uluslararası İlahiyat Öğrencileri) gelmekte. Bu öğrencilerde ise ilginç olarak gayr-i müslim bir ülkede, hem farklı bir din, hem de farklı bir kültürün hakim olduğu ortamlarda yetişmelerine rağmen, yoğun bir dini davranış gözlemlenmektedir. Aralarında derslere takke ve şalvarla gelen erkek öğrenciler, tesettüründe tamamen koyu veya tek rengi tercih eden bayan öğrenciler, Avrupa’dan geldikleri gibi ilahiyat ile yetinmeyip bir tarikatla intisap etme arzusu içinde olanlar, farz ibadetlerin yanısıra pek çok nafıleyle de meşgul olduklarına şahit olduğum nice genç arkadaşlar bize bu davranışların arka planını ve zihinsel motivasyonunu merak ettirdi. Çalışmamızın özellikle bu alanda gerçekleşmesinin nedeni ağırlıklı olarak hristiyan ve ateistin yaşadığı Almanya’da doğup büyümüş olan, bazen Türkçe’yi dahi anlaşılır seviyede konuşamayan, genel itibariyle Almanya’ya işçi göçüyle gitmiş ve zamanla ailesini de yanına alarak gurbete yerleşmiş Türklerin üçüncü nesli olan bu gençleri dini davranışlarına iten gücü ve motivasyonu araştırmaktır. Bu esnada mülakatlar aracılığı ile farklı sonuçlar elde edilmiştir. Her ne kadar çalışmamıza domino etkisini veren 2006 yılından itibaren başlamış olup 2019’a kadar Almanya’ya üçyüzonyedi mezun göndermiş olan Uluslararası İlahiyat Programı olsa da, mülakatlarımızı bizzat Almanya’da yaşayan, farklı eğitim durumuna sahip ve o farklı branşlarda çalışmakta olan gençlerle gerçekleştirdik.

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikle çalışmanın temel kavramları açıklanmış ve konuyla ilgili anlamlı olan teoriler özetlenmiştir.

İkinci bölümde ise örneklemimizi tanıtmak amacıyla Almanya'ya göçün tarihsel boyutunu ele alarak, oradaki birinci nesilden itibaren üçüncü nesle kadar Türklerin tarihçesini ve din, dil, eğitim ve istihdam durumları açısından özellikleri arasındaki farklılıkları netleştirmeye çalıştık.

Nitekim üçüncü bölümümüzde gerçekleştirmiş olduğumuz mülakatlara yer vererek almış olduğumuz cevapları yazıya döktük.

Döndürdücü bölümde ise mülakatlardan elde ettiğimiz bulguları farklı teorilerle yorumlayarak tartıştık. Mülakatlardan elde edilen bulguların tartışılmasından ortaya çıkan sonuçları ise sonuçlar ve öneriler bölümünde özetledik.

Öncelikle yüksek lisans eğitimim süresince sekteye uğradığımda dahı her durumumu anlayışla karşılayan ve motivasyon vererek benden desteğini, tavsiyelerini ve yardımlarını esirgemeyen, sayın tez danışmanım, kıymetli hocam Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK'a teşekkürü borç bilirim. Hayatım boyunca desteklerini ve güvenlerini heran hissettiğim sevgili annem ve babam başta olmak üzere, yüksek lisansımı tamamlamam hususunda bana maddi ve manevi anlamda destek olan hayat arkadaşım Mustafa Yanç'a ise hiçbir teşekkür kafi gelmeyecektir.

Zeynep YAVUZ YANÇ

Bursa, 2019

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	iii
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI.....	2
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	4
4. ARAŞTIRMANIN SORULARI VE HİPOTEZLERİ.....	5

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

1. DİN ve DİNİ İNANÇ	7
2. DİNİ DAVRANIŞLAR.....	9
3. DİNİ DAVRANIŞIN KAYNAKLARI	11
3.1. GÜDÜLENME.....	11
3.1.1. Din İhtiyacı ve Dini Arzu.....	12
3.2. Dini GÜDÜLER	13
3.2.1. Engellenme ve Dini Davranış.....	13
3.2.2. Ahlaki Motivasyon	13
3.2.3. Kimlik Arayışı ve Bütünlük Arzusu.....	14
3.2.4. Sıkıntı ve Dini Güvenlik.....	15
3.2.5. Sosyal Uyum ve Ahlak Değerlerinin Korunması.....	15
4. DİNİ DAVRANIŞ KURAMLARI	16
4.1. Yoksunluk Kuramı	16

4.2. Sosyalleşme Kuramı	17
4.3. Rasyonel Seçim Kuramı.....	18
4.4. Anlam Arayışı Kuramı.....	18
5. DİNİ DAVRANIŞ TEORİLERİ	19
5.1. KÖKEN TEORİLERİ.....	20
5.1.1. Bilişsel İhtiyaç Teorileri.....	20
5.1.2. Baba İmajının Yansıtılması.....	21
5.1.3. Süper Egonun (üst Benliğin) Yansıtılması Teorisi	23
5.2. SÜREKLİLİK TEORİSİ	23
5.2.1. Sosyal öğrenme Teorisi.....	23
5.2.2. Yoksunluk ve Telafi Teorisi	24
5.2.3. Suçluluk Duygusundan Kurtulma Teorisi.....	25
5.2.4. Ölüm Korkusu Teorisi	26
5.3. ETKİ TEORİLERİ.....	27
5.3.1. Bireysel Uyum Teorisi	27
5.3.2. Sosyal Uyum Teorisi.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI

1. ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN SOSYO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ	29
1.1. BİRİNCİ NESİL TÜRKLER	30
1.2. İKİNCİ NESİL TÜRKLER	31
1.3. ÜÇÜNCÜ NESİL TÜRKLER	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜLAKAT SORULARINA CEVAPLAR

1. MÜLAKAT (BAY).....	35
2. MÜLAKAT (BAY).....	38
3. MÜLAKAT (BAYAN)	41
4.MÜLAKAT (BAYAN)	45
5. MÜLAKAT (BAY).....	49

6. MÜLAKAT (BAYAN)	53
7. MÜLAKAT (BAYAN)	55
8. MÜLAKAT (BAY)	58
9. MÜLAKAT (BAYAN)	61
10. MÜLAKAT (BAY)	65
11. MÜLAKAT (BAYAN)	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜLAKAT YORUMLARI

1. MÜLAKAT İLE İLGİLİ BAZI DEĞERLENDİRMELER	71
2. MÜLAKATLARIN GENEL YORUMLARI	72
SONUÇLAR	87
ÖNERİLER	90
KAYNAKLAR	92
EKLER	98

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ VE AMACI

İlk çağlardan beri çeşitli nedenlerle başlamış olan göç hareketleri insanlık kadar eski bir tarihe sahiptir ve bugün hala devam etmektedir. Almanya ve Türkiye arasında 1961 yılında imzalanan ‚İşgücü Anlaşması‘ ise Türkiye’den yüzbinlerce insanımızın ekonomik nedenlerden dolayı Almanya’ya göçünü başlatmıştır. Bir zamanlar Almanya’ya para kazanıp maddi refaha ulaştıktan sonra tekrar geri dönmeyi planlayan I.neslin torunları, 90’lı ve 2000’li yılların nesilleri olan üçüncü ve dördüncü nesil, bugün Almanya’da ki en büyük azınlık grubu oluşturmaktadır.¹ İstatistiklere göre seksenüç milyon nüfusluk Almanya’nın onbir milyonu yabancı uyruklu ki bunların birmilyonbeşyüzü Türk. Bir diğer istatistiğe göre Almanya’da yaşayan ikibuçuk milyon ila ikimilyonyediyüzbin müslümanın yüzde altmışüçü türk kökenli.² Son iki yıldır Türklerde ‚gerileme‘ kaydedilmekte olsa da, ülkedeki en büyük azınlık grubu Türk vatandaşları oluşturmaktadır.³ Bunlar arasında Türk kökenli olup Alman vatandaşlığını almış olanlar sayılmamaktadır. Onlarla birlikte ülkedeki Türklerin sayısı üç milyona yakındır.⁴ Zira üçüncü neslin çoğu ülkenin vatandaşı olmuş, kendini Türkiye’ye ne kadar ait hissediyorsa aynı oranda Almanya’ya da ait görmekte. Almanya’da artan bu Türk nüfusuyla beraber cemaatleşmenin çeşitliliği ve hareketliliğinin yoğunluğu da artmıştır.⁵ Almanya’ya göç sürecindeki türklerin dini davranışlarının incelenmesi göç ve değişim sosyolojisiyle de yakından ilgili olmakla beraber biz tezimizde meseleyi sosyo-psikolojik kuramlarla inceleyerek ele aldık ve özellikle üçüncü neslin dini davranışlarının kaynaklarına yoğunlaştık. Daha net ifade etmek gerekirse araştırmamızın kapsamı, Almanya’da yaşamakta olan üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarının kaynaklarını saptamaya yöneliktir. Zira din, bireylerin göç süreçleri içinde değişen konum ve yaşam düzeylerine orantılı olarak ortaya farklı

¹ Canan Atılgan, *Türkische Diaspora in Deutschland (Chance oder Risiko für die deutsch-türkischen Beziehungen)*, Berlin: Deutsches-Orient Institut, 2002, s. 64.

² Sonja Haug, Anja Sticks, Stephanie Müssig, *Muslimisches Leben in Deutschland: Im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz*, Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2009, s. 12.

³ <https://orange.handelsblatt.com/artikel/29581> (25.09.2019 / 15:35).

⁴ Susanne Schührer, „Türkeistämmige Personen in Deutschland“, *Bundesamt für Migration und Flüchtlinge*, 2018, s.5.

⁵ Kadir Canatan, *Avrupa’da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995, s. 78.

anlam ve işlevler koyabilir. Yani göçün başlarında ağırlıklı olarak sosyalizasyon işleviyle öne çıkan din, kendini dışlanmış, kabul görmemiş veya ötekileştirilmiş hisseden göçmen için bir kimlik aracına dönüşebilir. Ayrıca yüceltilmiş aidiyet formundaki kutsal bir sığınak olarak dinin psikoterapik etkisi kendini bireyin davranışlarında gösterebilir.⁶ Nitekim gözlemlerimiz ve araştırmalarımız sonucu elde ettiğimiz bulgular bizlere dinsel pratiklerin topluluk içinde dayanışma ruhunu canlı tutmasının yanı sıra, birey tarafından hissedilen grup kimliğinin bir aidiyet ruhu kazandırdığı ve bunun da Türklerin zaman zaman maruz kaldıkları kurumsal ve kültürel dışlanmalar karşısında onlara güç verdiğini göstermektedir. Özellikle camilerin Almanya’da yaşayan Türkleri için salt bir ibadet mekânı olmadığı, kendilerine ciddi bir sosyokültürel ortam sunduğunu ifade etmek gerekir.⁷

Çalışmamızın amacı, öncelikle Almanya’da yaşamakta olan üçüncü neslin dini davranışlarında dini güdülerin etkisi olup olmadığını saptamaktır. Özellikle kimlik arayışı ve bütünlük arzusu ile dini davranışları arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmenin yanı sıra, dini davranışlarında sosyal uyum ve ahlaki değerler faktörlerinin etkisi de ayrıca inceleme konusu olarak hedeflenmiştir. Son olarak ise Almanya’da ki üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarında sıkıntı ve dini güvenliğin önemli bir rolü olup olmadığı araştırılmıştır. Bu suretle araştırmamızın Din Psikolojisi dalında yapılan çalışmalara mütevazı bir katkıda bulunması hedeflenmiştir.

2. ARAŞTIRMANIN KAPSAMI VE SINIRLIKLARI

Bu araştırmada Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarının kaynakları ile dini güdüler arasındaki etkileşim ele alınmış olup, toplam dört bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, dini davranışın kavramsal çerçevesi incelenerek dini inanç ve dini davranış arasındaki ilişkiye değinilmiş, ardından ise dini davranışın kaynakları açıklanmıştır. Bu bölümde genel olarak teorik bir şekilde dini davranış kuramları ve dini davranış teorileri çalışılmıştır. Dini davranış kuramları arasında yer alan

⁶ Mustafa Koç, *Manevi-(Psikolojik) danışmanlık*, 2. b., Bursa: Emin Yayınları, 2012, s. 510.

⁷ Esra Özyürek, *Müslüman Olmak Alman Kalmak*, çev. İsmail İlgar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 45.

yoksunluk, sosyalleşme, rasyonel seçim ve anlam arayışı kuramına bu bölüm dâhilinde yer verilmiştir. Ayrıca dini davranış teorileri olarak köken teorileri, süreklilik teorileri ve etki teorileri incelenmiştir.

İkinci bölüm türklerin Almanya'ya göçlerine ve orada yerleşik hayata geçmelerine I.nesilden başlayarak, ikinci nesil ve üçüncü nesil de dâhil olmak üzere tarihsel olarak bilgi verilmiştir. Türk nüfusunun artmasıyla beraber ülkedeki dini cemaatleşmenin çeşitliliğinin etkileri, toplumsal koşullar doğrultusunda değişen dini davranışları ve sosyopsikolojik neticeleri ortaya konulmuştur. Bununla beraber kuşaklar arası din, dil, ekonomik durum, eğitim durumu vb. faktörler başta olmak üzere öncelikle farklılıklar ve sonuç itibariyle ortak özellikler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde tüme varım yöntemi ile yapılandırılmış görüşme tekniğine dayalı mülakatlarımıza yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise Almanya'da yaşayan üçüncü nesil Türklerle yapılan gözlem ve mülakatların sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilmiştir.

Araştırmamızın sınırlılıkları arasında öncelikle örneklemimizin Münih ve Berlin şehirleri başta olmak üzere, Almanya'nın bu iki eyaletlerini kapsadığını belirtmeliyiz. Bunun nedeni ise bazı eyaletlerde örneğin Berlin, Baden-Württemberg ve Nordrhein-Westfalen gibi, müslüman- türk nüfusunun çok kalabalık olmasından dolayı daha kolay mülakatçı bulmuş olmamızdır. Bunun yanı sıra Saarland, Thüringen, Sachsen eyaletleri gibi, yabancı uyruklu vatandaşların sayısının 1% altına düştüğü eyaletler de aynı orada mülakatçıya ulaşma imkânımız ne yazık ki olmamıştır. Dolayısıyla biz örneklemimizi Berlin ve Bavarya eyaletlerinden belirledik. Bir diğer sınırlılık ise Almanya'da ki üçüncü nesil Türklerin büyük bir kısmının türkçe anlama ve kendini anadilde ifade etme sorunu yaşamalarıdır. Her ne kadar mülakatçılarımızla görüşmemizi almanca dilinde de teklif etmiş olsak, yetersiz özgüven ve dil bilgisi sorununu rahatlıkla aşabildiğimizi söyleyemeyiz. Anadil sorununu camilerde Türkçe din eğitimi veren 'hocalar' üzerinden aşmaya çalışan ailelerin çocuklarına ulaşmak bu anlamda bizim için daha kolay olmuştur. Dolayısıyla mülakatlarımızın benzer özellikler taşıyan kişiler üzerinden ilerlemiş olması ayrı bir sınırlılık olarak değerlendirebiliriz. Yaş grubumuz onaltı ile otuzaltı arasında seyretmiştir. Onaltı yaşından küçük olanlar genellikle dördüncü nesile

girdiği için bizim araştırma alanımızın dışında kaldıklarından böyle bir yaş sınırlamasını uygun gördük. Velhasılı dinin, psikolojik terimlere indirgenemeyecek kadar özel tecrübelerle dayanması da araştırmamızı sınırlayan bir başka olgu olarak yer almaktadır.⁸

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmamızda nitel teknikler kullanılmıştır. Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarının kaynakları ile dini güdüler arasındaki ilişkiyi kurmaya yönelik ayrı ayrı onbir kişi ile gözlem ve tüme varım yöntemi ile yapılandırılmış görüşme tekniğine dayalı mülakatlar gerçekleştirdik. Mülakat sorularımızı değerlendirmeleri üzere din psikolojisi bilim dalında uzman olan kıymetli hocalarım Doç. Dr. Mustafa Naci KULA, Doç. Dr. İbrahim Gürses ve Doç. Dr. Mustafa KOÇ beylere göndererek kendilerinden hakem/uzman formu alındı.

Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarının altında hangi düşünce ve güdülerin bulunduğu ve bu davranışların psikolojik ve sosyolojik açıdan ne sonuçlara yol açtığını tespit etmek, ancak bilimsel teknik ve metotlarla bir anlam ifade eder. Dolayısıyla, çalışmamızda bilimsel metot olarak mülakat yöntemini tercih ettik. Din psikolojisi, dini yaşayışı psikolojik açıdan anlamayı ve dinin bireydeki görünümünü incelemeyi amaçlarken bilimsel yöntemlerin kullanılmasını öngörür.⁹ Zira bilimsel bir çalışmada bilginin hangi yolla elde edildiği önemlidir. Bilgiyi elde ederken takip edilen yola metot denilir.¹⁰ Araştırma tekniği olarak tercih ettiğimiz mülakat, yani görüşme metodu ise katılımcılardan cevap alabilmek üzere soruların sözlü olarak katılımcılara yöneltildiği ve böylece karşılıklı konuşma olarak süregelen bir araştırma tekniğidir.¹¹ Mülakat yöntemi iki türlü olarak yapılmaktadır: birincisi, tüm katılımcılara aynı soruların sorulup cevapların not alındığı standart tekniktir, ikincisi ise serbest mülakat olarak isimlendirilen ve katılımcıların belli bir konuda kendilerince önemli gördükleri şeyleri anlatmalarının istendiği mülakat yöntemidir.¹² Oldukça zaman alan mülakat yönteminde

⁸ Antoine Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999, s. 14.

⁹ Ahmet hamdi İslamoğlu, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İzmit: Beta Kitapevi, 2009, s. 36.

¹⁰ Walter Huston Clark, *The Psychology of Religion*, New York, 1958, s.31.

¹¹ John W. Creswell, *Araştırma Deseni*, çev. Selçuk Beşir Demir, 2. b., Ankara: Eğiten Kitap, 2016, s. 13.

¹² Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Camlıca Yayınları, 2014, s. 42.

araştırmacı ile katılımcılar arasında samimi ve güvenli bir ortam sağlanabilirse, elde edilen sonuçlar çok daha değerli olur.¹³

4. ARAŞTIRMANIN SORULARI VE HİPOTEZLERİ

Bu çalışmada cevabı aranan temel sorular şu şekildedir:

- Almanya’da yaşayan üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarında dini güdülerin etkileri var mıdır?
- Özellikle kimlik arayışı ve bütünlük arzusu ile üçüncü nesil Türklerin dini davranışları arasında bir ilişki bulunmakta mıdır?
- Almanya’da yaşamakta olan üçüncü nesil Türkler sosyal uyum kaynaklı ve ahlaki değerleri koruma amacıyla mı dini davranış sergilemektedirler?
- Sıkıntı ve dini güvenlik faktörlerinin Almanya’da ki üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarında rolü nedir?
- Ebeveynlerin dini inanç ve dini davranış durumu, çocukların dini davranışları üzerinde ne kadar etkilidir?
- Ahlaki motivasyon, günahkarlık/suçluluk duygusu, kimlik arayışı ve bütünlük arzusu ile dini davranışlar arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
- Yaşın ilerlemesiyle kimlik arayışı ve bütünlük arzusu bağlamında dini davranışlarda olumlu bir artış gözlemlenebilir mi?
- Dini davranışlar üzerinde ahiret inancının etkisi nedir?

Araştırmamız bu sorular doğrultusunda Almanya’da ki üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarının dini güdülere dayandığı hipoteziyle yapılmıştır.

Bu amaçlar doğrultusunda tümevarım yöntemi ile yapılandırılmış görüşme tekniğine dayalı mülakat yöntemiyle dini davranışların kaynaklarının tespit edilmesi hedeflenerek, aşağıdaki soruların cevapları istenmiştir:

- i. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

¹³ İslamoğlu, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, s. 184.

- ii. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?
- iii. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?
- iv. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?
- v. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?
- vi. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?
- vii. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?
- viii. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?
- viii. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?
- x. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?
- xi. Sevdığınız bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?
- xii. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?
- xiii. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahsedebilir misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?
- xiii. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?
- xv. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?
- xvi. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

BİRİNCİ BÖLÜM

TEMEL KAVRAMLAR

1. DİN ve DİNİ İNANÇ

Dini davranışı anlayabilmek için öncelikle dinin ne olduğunu ve davranışlarımız üzerinde nasıl bir yaptırım gücüne sahip olduğunu bilmemiz gerekir. Zira din, ‘bireysel ve toplumsal açıdan çok geniş bir çerçevede işlev görmekle beraber, insanların iç dünyalarındaki ahenk ve davranışlarının şeklini ve yönünü belirlemedeki denge sağlayıcı rolü itibariyle, bir varoluşsal çözümleme ve hayatı anlamlandırma misyonuna sahip güçlü bir olgudur.’¹⁴ Bu sebepten dolayı, insanı ve davranışlarını araştırırken, onunla beraber varolan ve yaşayan bu olguyu da araştırmak elzemdir. Peki din nedir?

Terim anlamı olarak din, “Tutulan yol, kendini kutsala adama, ceza/mükâfat ve millet demektir. Din, Tanrı/kutsal/aşkın olana bilinçli bağlılıktır. Ayrıca bireysel ve toplumsal yanı bulunan, inanç, bilgi ve uygulama açısından sistemleşmiş, mensuplarına bir yaşam tarzı sunan, onları belli bir hedef ve dünya görüşü etrafında toplayan yapıdır.”¹⁵ Aslında din bizatihi, “Tabiatüstü (aşkın; müteal) ilahi ve kutsal bir varlık (Tanrı, Allah, ilah...) ile ilişkili olan inançların, tasavvurların, tecrübelerin, duyguların, işaretlerin, dilin ve davranışların bütünüdür.”¹⁶ Din, ayrıca bir grup tarafından paylaşılan ve o grubun bireylerine kendilerini adayabilecekleri bir hedef ve onlara ortak bir davranış biçimi sunan düşünce biçimidir.¹⁷

Yapılan bu tanımlardan dinin insan davranışlarında önemli bir motivasyon kaynağı teşkil ettiğini görmekteyiz. Freud’a göre insan içgüdülerinin, arzu, istek ve eğilimlerinin esiridir ve kendisine etki eden içgüdüsel güçler tarafından

¹⁴M. Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 3 (2014), s. 23.

¹⁵Muhammed Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100’ü*, Ankara: Otto, 2017, ss. 10-11.

¹⁶William James, *The Varieties of Religious Experience* (New York: Longmanns, Green, and co., 1917), s. 29-30.

¹⁷ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1982, s. 41.

yönetilmektedir. Yine bu bağlamda Adler de insanı değerli kılan şeyin bir amaç olduğunu ve bu amacın insanın düşüncelerini, duygularını ve davranışlarını şekillendirdiğini ifade etmektedir.¹⁸ Motivasyon konusuna daha sonra değinileceğinden burada kısaca dini davranışın mahiyeti, normal davranışlardan ayrılan yönleri ve sahip olduğu birtakım özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

İnanç (İng. Faith, Alm. Glaube), sözlükte ‘bir düşünceye gönülden bağlı bulunma, birine duyulan güven ve inanılan öğreti demektir. İnanç zihinsel bir faaliyet ve kavramlar arası bir ilişki; subjektif olarak kesinlik ifade eden, ruhun deruni tasdikidir. İnanç genel, toplumsal bir nitelikte olup aynı zamanda inanma, şüphe, kanaat gibi ihtimalin bütün derecelerini içerir’.¹⁹ İhtimalin bütün derecelerini içine alan inanç, yüzde elli civarında olduğunda şüphe, yüzde elli ila yüzdeyüz arasında olduğunda kanaat olarak ortaya çıkar. Yüzdeyüzlük bir inanç ise kesin bir inançtır ve tahkik edilmeksizin benimsendiğinde ve zıt kanaatların da aynı derece geçerli olabileceğine hiç ihtimal verilmezse, iman konusu olur.²⁰

Bireysel ve toplumsal yaşamımızda oldukça etkin olan ve dahi bireyin kendi iç dünyasındaki ve sosyal yaşantısındaki dengeleri kurmasında oldukça önemli bir işlevi yerine getiren inanca din psikolojisinin yaklaşımı, onun kaynağını ve gerçekliğini sorgulamak değil, inanç ve iman olgularının bireyin düşünce ve davranışlarına yansımaları araştırmaktır.²¹ Nitekim William James de, dini inancın akıldan başka bir şeyde yerleşik olduğunu ve rasyonel delillerin onların doğruluğu veya yanlışlığına dair herhangi bir şey ıspatlayamadıklarını ifade eder.²² Huxley, bütün amaçlı eylemlerimizin ve yaşantılarımızın ön koşulunun ‘inanç’ olduğunu söyler.²³ Fromm ise inancı ‘bir ısalığa inanmak’ ya da ‘kesin olmayışın kesinliği’ olarak tanımlar ve inanç olmaksızın, insanın umutsuz, yalnız ve korkularının esiri olacağını belirtir. Ayrıca Fromm’a göre, içsel bir etkinlik sonucu ortaya çıkan inancın olumlu insan olmaya katkısı büyük olacaktır.²⁴ Nitekim gündelik yaşamdaki

¹⁸ Alfred Adler, *Modern Psikoloji Alfred Adler Psikolojisine Giriş ve Tüm Çalışmaları*, Ankara: Yason Yayıncılık, 2014, s. 122.

¹⁹ Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100’ü*, s. 22.

²⁰ Fromm, *Psikanaliz ve Din*, s. 41.

²¹ James W. Fowler, *Stages of Faith - The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning* (New York: Harper&Row Publishers, 1981), s. 91.

²² James Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Mustafa Ulu, Kimlik Yayınları, 2017, s. 187.

²³ Aldous Huxley, *Kalıcı Felsefe*, çev. Latif Boyacı (İnsan Yayınları, 1996), s.239.

²⁴ Erich Fromm, *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğın, 2. b., Payel Yayınları, t.y., s. 28.

inanç, toplum hayatını ve gündelik yaşamı düzenleyen etkin bir sosyal yaptırım mekanizmasıdır.²⁵ Fowler'e göre, kurumsallaşmış dinlerdeki iman terimi bilinçli ve bilinçsiz motivasyonları içeren bir değerler merkezi ve bir iç derinliktir. Nitekim iman, insanların yaşamlarına tutarlılık ve yön verir, onları diğer insanlarla paylaşılan güven ve sadakat ortamında buluşturur, kişisel duruşlarını ve toplumsal bağlılıklarını daha büyük çerçevede bir kaynağa bağlanma bilinciyle destekler ve yaşamlarında nihai niteliklere sahip olmalarına dayanarak, insan hayatının ve ölümün zorluklarıyla yüzleşmelerini ve mücadele etmelerini sağlar.²⁶

Arapça 'iman' terimiyle ifade edilen dini inanç, doğrulanamayacağı bilinen veya doğrulanmamış fakat doğrulanabilir önermelere iradi bir rızayla inanmayı içerir.²⁷

2. DİNİ DAVRNIŞLAR

Sözlükte hareket etme biçimi yahut insanların tepki gösterme davranma biçimi anlamına gelen davranış terimi²⁸, psikolojide 'organizmanın uyarılar karşısında tepkilerinin tümü'²⁹ şeklinde tanımlanırken, din psikolojisinde şu şekilde ifade edilir: 'Dini Davranış (Religious Behaviour) dini inanç, düşünce ve motivasyonla icra edilen her türlü iradeli eylemdir. Sadece ibadetler değil, insanın niyetli ve şuurlu bütün faaliyetlerini içermektedir. Dini davranış, insanı dünya ötesi güçlü bir gerçeklikle bağlantılı kılar. Farklı şiddet ve yoğunluklara sahip içsel ve tezahürü dini bir yaşantıdır.'³⁰ Nasıl ki insanın davranışlarını bedensel ve zihinsel yetenekleri, kişisel özellikleri ve duygusal mekanizmaları meydana getiriyorsa,³¹ dini davranışını da dini inanç ve motivasyonlar belirlemektedir. Nitekim Fowler & Dell' de inancı şu şekilde tanımlar:

1. 'İnsanların yaşamlarına tutarlılık ve yön veren;

²⁵ Ali Ulvi Mehmedoğlu, *İnanç Psikolojisine Giriş*, 1. b., İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013, s. 85.

²⁶ Robert S. Ellwood, *Words of the World's Religions and anthology*, New Jersey: Prentice-Hall, 1977, s. 22.

²⁷ Huxley, *Kalıcı Felsefe*, s.240.

²⁸ M. Şerif Şimşek, Tahir Akgemci, Adnan Çelik, *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, 7. b., Gazi Kitabevi, 2011, s. 3.

²⁹ Ruhsal Terimleri Sözlüğü, TDK., Ankara 1980, s.55.

³⁰ Michael Argyle, Benjamin Hallahmi, "Dindarlığın Etkileri 'Bireysel Düzey'", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Adem Şahin, S. 11 (2001), s. 180.

³¹ Feyzullah Eroğlu, *Davranış Bilimleri*, 15. b., İstanbul: Beta Basım Yayım, 2017, s. 13.

2. Onları diğer insanlarla paylaşılan güven ve sadakat ortamında buluşturur
3. Kişisel duruşlarını ve toplumsal bağlılıklarını daha büyük çerçevede bir kaynağa bağlanma bilinciyle destekler
4. Yaşamlarında nihai yeteneklere sahip olmalarına dayanarak, insan hayatının ve ölümünün zorluklarıyla yüzleşmelerini ve mücadele etmelerini sağlayan, iman, değerler ve manalar oluşmasının altında yatan gerekli ve merkezi bir süreçtir.”³²

Her ne kadar davranış denilince aklımıza ilk etapta göz ile görülen ve takip edilmesi mümkün eylemler gelse de, dini davranış kavramı dinin yalnızca pratik yönünü değil, bilakis, din ile ahlakın birleştiği noktayı³³, yani din olgusunun hem pratik hem teorik, bütün tezahürlerini kapsayan bir genişlikte kavramlaştırılmaktadır.³⁴

Dini davranışlar dini literatürde ‘amel’ kavramı olarak geçmektedir.³⁵ Amel kavramında da iradeye vurgu yapılır ve ‘canlıların kasıtlı olarak meydana getirdiği her türlü fiil’³⁶ olarak açıklanır. Yani sadece ibadetler değil, insanın niyetli ve şuurlu olarak meydana getirdiği bütün faaliyetler bu kapsama dâhildir. Amel kavramının gerisinde nasıl niyet ve bir bilinç olması gerekiyorsa,³⁷ dini davranışın da arkasında dini inanç ve dini güdüler vardır. Dini davranışlar karmaşık bir gözlem konusudur ve çeşitleri sayılamayacak kadar çoktur. Davranışın dini olup olmadığını davranışın niyetine veya sonucuna bakılarak anlaşılabilir. Davranışlar, motifleri anlaşılınca kadar manalı değildir. Yani davranışlarda temel ayırıcı özellik davranışı meydana getiren niyettir. ³⁸ Nitekim Hz. Peygamber de bu konuya ‘ameller niyetlere

³² Fowler, *Stages of Faith - The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, s. 542.

³³ Eckert Voland, Wulf Schiefenhövel (ed.), *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, Heidelberg: Springer Verlag, 2009, s. 16.

³⁴ Murat Kobya, *Sosyal Bilimlerde ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013), s.181.

³⁵ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 25. b., İstanbul: Yeni Boyut, 2012, C. 1, s. 35.

³⁶ Ragıb El-İsfahani, *Müfredat*, 1. b., İstanbul: Çıra Yayınları, 2017, s. 512.

³⁷ Karacoşkun, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, s. 30.

³⁸ Carl Gustav Jung, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, 9. b., Switzerland: Walter Verlag, 1972, s. 65.

göredir'³⁹, diyerek vurgu yapar ve davranışta güdülen amacın, davranışın asıl değerini ve sorumluluğunu belirlediğini gösterir.

3. DİNİ DAVRANIŞIN KAYNAKLARI

İnsan niçin tanrıya inanmaya ve bir dine bağlanmaya ihtiyaç duyar sorusunun cevabı aynı zamanda dini davranışın kaynaklarına da işaret etmektedir. Dini inancı terimsel olarak yukarıda açıkladığımız için burada sadece oluşumuna ve gelişimine değinmek istiyorum. Genellikle insanların inanmaya ruhen yetenekli, yatkın ve elverişli oldukları kabul edilir ve buna dair fitrat teorileri geliştirilmiştir. İnsandaki bu yatkınlık, onun ruhundaki arayışla, onu dini inancı kabule yönlendirir. Bu inanç insana ihtiyaç duyduğu güvende olma duygusunu kazandırır. ⁴⁰Argly, dini inancı bazı psikolojik ihtiyaçlarla izah etmektedir. Bunlar, bir ihtiyacı gidermek, sıkıntıyı gidermek, iç çatışmaları gidermek, Tanrının ebeveyn figürleri olarak algılanması, 'ben' hüviyeti sağlanması, dinin izahlarıyla anlama ve anlamlandırma ihtiyaçlarının bilişsel olarak açıklanması ve yaşanan dini tecrübelerin bireyi mutlu etmesidir.⁴¹

Dini inançla birlikte dini davranışların arka planında bazı dini güdüler de yatmaktadır. Bu bağlamda ilk olarak güdülenmeyi izah edeceğiz.

3.1. Güdülenme

İnsanı belli bir yönde davranışa sevkeden faktörlerin varlığı tartışılmazdır ve bu faktörler içten gelir. Bunlar genel anlamda bazı hedeflerdir. Nitekim hedefler, insan motivasyonunda çok önemli faktörlerdir. Zira insan, gayretine değecek bir şey görmezse çalışmaktan vazgeçer. İşte motivler, isteklerden yola çıkan ve doğrudan hedefe yönelik gerilimlerdir.⁴² Davranışlarımızın temelinde yer alan şuurlu ya da şuurdışı, fizyolojik ya da sosyal nitelikli fark etmeksizin bütün bu faktörleri 'güdü',

³⁹ Buhari, Bed'ü'l-Vahy, 1.

⁴⁰ James Bissett Pratt, *The Psychology of Religious Belief*, New York: Macmillan Company, 1907, s. 29.

⁴¹ Sigmund Freud, *Uygurlık, Toplum ve Din*, çev. Emre Kapkın, 2. b., İstanbul: Payel Yayınları, 2015, ss. 239-40.

⁴² Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, 37. b., Ankara: Remzi Kitabevi, 2019, s. 229.

yani motif kelimesiyle ifade ederiz.⁴³ Davranışın motifler tarafından yönlendirilmesine ise ‘güdülenme’ (motivasyon) denir.

Hedeflerin insan motivasyonunda çok önemli bir faktör olduğunu söylemiştik. İşte bu hedefler, insanın varlığını sürdürebilmesi için tatmin etmek zorunda olduğunu düşündüğü ‘ihtiyaçları’ ile kendini yerine getirmek zorunda hissettiği ‘istekleri’ tarafından belirlenir. Burada Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisi’ne deyinmeden konumuzla alakalı olan ‘Din İhtiyacı’ güdüsüne yönelmek istiyorum.

3.1.1. Din İhtiyacı ve Dini Arzu

Dini davranışı güdüleyen şeyin dini ihtiyaç olduğunu söylemek, ihtiyaçların tek başlarına bir davranışı güdülemeye yeterli olup olmayacağı sorusunu beraberinde getirmektedir. Buna ilk itiraz ise Vergot’ın gelir ve dinin kendisini bir ihtiyaç olarak taktim etmiş olması fikrini eleştirir. Ayrıca ihtiyaçların sebep olucu bir özelliği olmadığından dolayı, tek başlarına davranışı güdülemek için etkili değildir, yani davranışı güdüleyen ihtiyaçlar değil, arzulardır.⁴⁴ Fakat güdüler çeşitli istek ve ihtiyaçlardan kaynaklanıp, fonksiyonel bir zaruret haline gelirse ve kişi tarafından onun tatmini bir arzuya dönüşürse, yani bireyi bir hedefe yönlendirirse, işte o zaman o ihtiyaç bir güdüye dönüşmüş ve davranışın sebebi olmuş olur.⁴⁵ Bu arzulu yönelişe ise dini ihtiyaçtan ziyade dini arzu demek daha uygun olacaktır. Çünkü bu ruh hali için kişinin önce bir inanma gerçekleştirip, hedefe iştihak etmesi gerekir. Ruh halinin değişime uğramasından dolayı gelişen bu farklı psikoloji ve meyilde güdülenme faktörü olarak dini ihtiyaçtan değil, dini arzudan bahsedebiliriz ancak. Fartteki dini eğilimler de bu şekilde, kişinin niyetine bağlı olarak dini davranışta güdüleyici olabilir. Bununla birlikte dini arzunun ihtiyaçların tabii karakterine sahip olmadığını belirtmek gerekir. Dini arzu ile bir faaliyeti meydana getiren güce, yani insan davranışının anlamını belirleyen şeye de ‘niyet’ denir. Dinamik psikolojiye göre niyet, ‘bir duyguyla açık bir ilişki ve uyum içinde bulunan bir gaye için bir ferdin çabalaması’⁴⁶ olarak tanımlar.

⁴³ Bkz.Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, 26. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2017, ss. 63-70.

⁴⁴ Joseph H. Smith, Susan A. Handelman, *Psychoanalysis and Religion*, London: Johns Hopkins University Press, 1990, s. 36.

⁴⁵ Antoine Vergote, *Psychologie Religieuse*, Bruxelles: Charles Dessart Edt., 1969, ss. 100-101.

⁴⁶ Gordon W. (Gordon Willard) Allport, *The Person in Psychology*, Boston: Beacon Press, 1968, s. 145.

3.2. Dini Güdüler

3.2.1. Engellenme ve Dini Davranış

Tatmin edilmeyi bekleyen bir ihtiyacın, isteğin ve arzunun, gerek kişinin kendisinden gerekse çevresinden dolayı hedefine ulaşamaması neticesinde doyumsuz kalınması durumuna ‘engellenme’ (frustrasyon) denir ve kişiye öfke, kaygı, gerginlik, çaresizlik gibi duygular hissettirir.⁴⁷ Bu hissiyatlar ve idrakindeki değişiklikler karşısında insan kendine yeni tatmin yolları aramaya başlar. Nitekim Freud ve Marx başta olmak üzere, pek çok sosyal bilimci dini davranışları engellenme durumlarının sonucu olarak açıklayan teorilere sahiptir. Bu teorilere göre insanın tatmin edilememiş arzu ve istekleri sebebiyle dindarlaşır.⁴⁸ Yani din, tatmin edilememiş isteklerin farklı bir ifadesi ya da yan ürün olarak değerlendirilmektedir. İnsanın zaaflarından ve tatminsizliğinden meydana gelen dini tutum ve dini davranışın temelinde din vardır. Din olgusunun ise engellenmeden doğması sebebiyle aslı, esası olmayan, gerçek dışı bir olgu olduğu iddia edilir.⁴⁹ Araştırmamızda bu konu kapsamında tabiat ve dünya olayları karşısında, sosyal mahrumiyet ve ölüm olgusu sebebiyle, insanda oluşan çaresizlik hissi ve benzer korkularla başa çıkmada insanın başvurduğu dini davranışlar incelenmiştir.

3.2.2. Ahlaki Motivasyon

Her din, kendi hakikatleri doğrultusunda, insanın toplum içindeki davranışlarını ve diğer bireylerle ilişkilerini düzenlemek maksadıyla ortaya belli kaideler ve kurallar koyar.⁵⁰ O dine müntesip olanlar ise bağlandıkları dinin kaidelerince yaşamaya gayreti içinde olurlar. Zira din, ahlaki bir yaşayışı öngörür. Fakat ahlak yalnızca din ile var olan bir olgu değildir. Bilakis ahlak, insanı bir vakia olması hasebiyle, dinden bağımsız olarak da mevcuttur. Hatta dinsiz kimselerin de bir tür ahlak anlayışına sahip oldukları bilinmektedir.⁵¹ Mehmet Akif Ersoy’un

⁴⁷ David C. (David Clarence) McClelland, *Studies in Motivation*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1955, s. 58.

⁴⁸ Bernd Urban, *Hofmannsthal, Freud und die Psychoanalyse : Quellenkundliche Untersuchungen*, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1978, s. 73.

⁴⁹ Freud, *Uygarlık, Toplum ve Din*, s. 182.

⁵⁰ Müfit Selim Saruhan, *Evrin ve Ahlak Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan*, Eskiyei Yayınları, 2018, s. 33.

⁵¹ Henri Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. Mukadder Yakupoğlu, 3. bs (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017), s.179.

Almanya'ya gözlemlerine dair ifade ettiği řu cümleler: 'Yaşayışları var dinimiz gibi' inanmayan Almanların ahlakı davranışlarına dikkat çekmektedir. Bir başka yurtdaşın hakkını ihlal etmemeye dayalı olan normları pek çok ahlaki kaidemizle örtüşse de, ahlak için en güçlü psikolojik faktör dini inançtır.⁵² Allah'ın varlığına inanmakla beraber, O'nun adl, basir, hakim, vacid gibi sıfatlarına iman eden hertürlü davranışının izlendiğini ve yazıldığını bilen insan, iyi yapıp kötülüklerden uzak durmak konusunda imtiyazlı olmaktadır. Özetle Allah'ın varlığına inanma, ahlaki hayatta iyinin yapılması için teşvik edici bir role sahiptir.⁵³ Ahlaki hassasiyet sahibi olan insan, dinince iyi veya kötü olarak vasıflandırdığı davranışlar çerçevesinde hareket eder. Ahlaki kaideler dışına çıktığında suçluluk ve günahkârlık duygusu içinde vicdan azabı duyan insan böylece bir otokontrol geliştirerek nefsini terbiye eder, yani güçlü bir irade sahibi olur. Bu duygular kendisini dua veya tövbe gibi farklı dini davranışlara yöneltmektedir.⁵⁴

3.2.3. Kimlik Arayışı ve Bütünlük Arzusu

Toplumdaki rolünü, yerini, idealini ve amacını bulmaya koyulan insan kimlik arayışı içindedir ve 'ben neyim?', 'neye nasıl inanmalıyım?', 'hangi inanç grubuna mensubum?' vb. sorularına verdiği cevaplarla kendi kimliğini oluşturacaktır.⁵⁵ Belli bir gelişim süreciyle oluşan, insanın kendi görüş ve algılayış biçimi olarak tanımlanan 'benlik', davranışlarımızı büyük ölçüde etkileyen psiko-dinamik bir yapıdır.⁵⁶ Aile, arkadaşlar, meslek vb. sosyo-kültürel etkenler içerisinde varolan 'benlik' duygusu zamanla kendine has bir yapı kazanarak bağımsız bir psikolojik güç haline gelir.⁵⁷ İşte bu süreçte karşılaşılan farklı sorunlarla başa çıkmada ve kendi kişiliğini oluşturmada insan dinden yararlanma arzusu içine girer. Din, bu tür problemlerde tutarlı bir kimliğin modellerini ve yaşama şeklini sunarak sorunun çözümünde katkıda bulunmuş olur.

⁵² Mustafa Çakmak, *Ahlak, Tanrı ve Yasa Din-Ahlak İlişkisi Bağlamında İlahi Emir ve Doğal Yasa Teorileri*, İz Yayıncılık, 2019, s. 255.

⁵³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.103.

⁵⁴ Alexis Carrel, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk, 5. b., İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967, s. 40.

⁵⁵ Asım Yapıcı, *Ruh Sağlığı ve Din / Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, 2. b., Karahan Kitabevi, 2013, ss. 45-47.

⁵⁶ Gordon W. Allport, *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları, 2005, ss. 59-60.

⁵⁷ Nuray Sakallı, *Sosyal Etkiler*, 4. b., Ankara: İmge Kitapevi, 2013, s. 167.

3.2.4. Sıkıntı ve Dini Güvenlik

İnsanı içten ve dıştan tehdit eden ve ondaki güven duygusunu ciddi anlamda zedeleyen temel üzüntüler sıkıntı ve endişe barındırır.⁵⁸ Bu üzüntü karşısında din olgusu insana kendisini örneğin dua ile, ya da farklı dini ritüellerle, garanti altına alma, koruma gibi fonksiyonlar sağlayarak güvende olma hissinin verir.⁵⁹ İnsan doğası gereği sıkıntı karşısında ya kaçır, ya da üstüne gider, yani sorumluluğunu yüklenir. Kaçarak tepki gösteren birey ise bunu iki şekilde yapar; dine sığınır ve bağlanır, yani sıkıntıdan kaçarak dine sığınır, ya da dinden tamamen uzaklaşarak kendini sefahat ve eğlenceye kaptırır, yani dünyevileşir.⁶⁰

3.2.5. Sosyal Uyum ve Ahlak Değerlerinin Korunması

Tüm araştırmaların ortak sonucu olarak diyebiliriz ki, ister dini olsun ister olmasın, tüm inanç şekillerinin ve davranış tarzlarının en önemli etkenleri aile, arkadaşlar ve haberleşme cihazlarıdır. Zira her insan, içinde yaşadığı ve yetiştiği toplumun kültür değerlerine uygun olarak gelişim gösterir.⁶¹ Bilhassa çocukluk döneminde kültüre uygunluk büyük bir önem taşımaktadır. Sosyal eğitim, yetişmekte ve gelişmekte olan bireye içinde bulunduğu toplumun, yani milli kültürün, değerlerini şahsi alışkanlığa çevirmesini aşılayarak, kültürde yer alan dini değerlerin çocuğa aktarılmasını sağlar. Küçük yaşta verilen dini bilgiler ve öğretilen dini pratikler çocuklar için bir şey ifade etmese de, bunlara aileleri ve çevreleri tarafından atfedilen değer sebebiyle çocukların hayatını etkiler.⁶² Doğal olarak çocuk kendisinden istenilen dini işlemleri yerine getirdiğinde, kendisine güven, sevgi ve onay sağlayan insanlarla da kaynaşma imkanını elde etmiş olur. Dini pratiklerin asıl amacını bilmeden ve anlamadan dahi onları öğrenen çocuk, dünyada kendisini uyum ve güven içinde hisseder. Bu dini ritüellerin anlamlarını öğrendikten sonra da aynı olumlu duyguların içinde bulunmak ister. Sonuç itibarıyla bireyin dini duygu ve davranışları kendisine sunulan kültürel formun tezahürüdür. Araştırmalarda

⁵⁸ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 112.

⁵⁹ Joseph F. Byrnes, *The Psychology of Religion*, New York : Free Press ; London : Collier Macmillan, 1984, s. 179.

⁶⁰ Antoine Vergote, *Psychologie Religieuse* (Bruxelles: Charles Dessart Edt., 1969), s.141-42.

⁶¹ Çiğdem Kağıtçıbaşı ve Zeynep Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, 22. bs (Evrin Yayınları, 2019), s.326-330.

⁶² Elliot Aronson, Timothy D. Wilson, M. Robin Akert, *Sosyal Psikoloji*, çev. Okan Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012, s. 439.

dindarlığın ferdi ve sosyal uzlaşma, uyuşma ve muhafazakârlıkla, özetle sosyal bütünleşme ve istikrarla ilişkili olduğu tespit edilmiştir.⁶³ Ayrıca ferdi ya da sosyal planda ahlaki alışkanlıkların yerleştirilmesinde ve bazı insanı meselelerin çözülmesi için dine sık sık başvurulduğu kaydedilen bulgular arasındadır.⁶⁴

4. DİNİ DAVRANIŞ KURAMLARI

Dini davranışların kaynakları araştırılırken insanın neden dindarlaştığı, belirli dini davranışları sergilediği ve neden bir dine bağlanma ihtiyacı hissettiği sorularına cevaplar aranmıştır. Yıllardır gerek psikolojinin, gerekse sosyolojinin insanı anlamaya dair ele aldığı konuların başında bulunan ‘din’ konusuyla birlikte ‘dini davranış’ konusu ele alınmışsa da, dini davranış hakkında çok az sistematik teori bulunmaktadır. Bunların çoğu da deskriptiftir. Olanları da amprik olarak test etmek zordur. Dini davranışa dair sorulan sorulara cevap vermek üzere dört farklı kuram geliştirilmiştir. Bunlar yoksunluk, sosyalleşme, rasyonel seçim ve anlam arayışı kuramlarıdır.⁶⁵

4.1. Yoksunluk Kuramı

Telafi mekanizmasının bir sonucu olduğu ileri sürülen yoksunluk kuramı, dini davranışın, bireyin hayatında engellerle karşılaştığında ve tatminsizlik içinde bulunduğu kendisine alternatif hedefler belirlemesiyle sergilediği davranışlardır. Zira insanın bu dünyadaki hayal kırıklığı ne kadar büyükse, ölümden sonraki hayata inancı da o kadar büyük oluyor. Bu bağlamda dini cemaatler de, dini aktiviteler de çeşitli mahrumiyetlerden kurtulmak için sarf edilen çabalardır.⁶⁶ Aslında bu kuramın kavramlarını Karl Marx da kullanmış ve dinin, toplumun ezilen kesimlerinde telafi ve teselli sağlama işlevi gördüğünü şu şekilde ifade etmiştir: “Din, bastırılmış varlığın müşahedesi, tıpkı ruhsuz bir dünyanın ruhu olduğu gibi kalpsiz bir dünyanın kalbi ve ezilenlerin iç çekişidir. O, insanların afyonudur.”⁶⁷ Fakat Marx’ın ‘Din

⁶³ Feriha Balkış Baymur, *Genel Psikoloji*, 26. Baskı, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2017, s.293.

⁶⁴ Mehmet Aydın, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Ankara: Umran Yayınları, 1981, ss. 147-50.

⁶⁵ Koby, *Sosyal Bilimlerde ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*, s. 190.

⁶⁶ M. Emin Köktaş, Yasin Aktay (ed.), *Din Sosyolojisi*, 3. b., Ankara: Vadi Yayınları, 2007, s. 122.

⁶⁷ Roberto Cipriani, *Din Sosyolojisi Tarih ve Teoriler*, çev. Ali Çoşkun, 1. b., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 46.

insanı değil, insan dini inşa etmektedir' demesinden dolayı ondan ayırıp amerikalı din sosyoloğu Charles Glock'un yoksunluğu beş şekil arasında ayırıp yaptığı kurama yöneleceğiz. Charles'e göre ekonomik yoksunluk, maddi yönden kötü durumda olmayı ifade eder. Sosyal yoksunluk ise, kişinin toplumda herkes tarafından arzu edilen bazı özelliklerden (statü, kariyer vs.) mahrum kalmasıdır. Hastalık gibi fiziki ya da zihni engellerden dolayı toplumda dezavantajlı olanlar organizmal yoksunluk içindeler. Ferdin değer sistemiyle toplumun değer sistemi çatıştığında ise bireyin kendi değerlerinin toplumda kabul görmemesi sonucunda ortaya ahlaki yoksunluk çıkar. Son olarak da kişinin kendisini dünya ile bütünleştirip, uyumlu bir biçimde hayatını devam ettirmesini sağlayacak uygun bir yorum getirme ve değerlendirme sistemine sahip olmaması durumuna da psikolojik yoksunluk denir. İşte bütün bu yoksunluklara karşılık gelen bir dini telafi mekanizması vardır ki böylece birey bu dünyadaki mahrumiyetlerinin öteki dünyada giderileceğine inanarak sabreder, ümid eder ya da bir dini grup içinde acı ve kaybını paylaşarak destek bulur ve tatmin olur.⁶⁸ Bu kuramı destekleyen çalışmalarda sosyal yoksunluğun bireysel dindarlık üzerindeki etkilerini destekleyen örnekler vardır.⁶⁹ Nitekim yaptığımız mülakatlarda da fertlerin Almanya'da ki azınlık olma psikolojisini bir camiye üye olmakla ve cemaat aidiyetiyle aştıklarını görmekteyiz. Fakat mülakatlarda en çok göze batan ahlaki yoksunluktan ötürü doğan dini yöneliştir. Almanya'daki ahlaki yaşantının içinde ailevi terbiyesiyle aldığı değerler sistemi çatışan gençler, camilerde daha aktiftir. Bu yüzden camilerdeki en aktif kol olarak gençlik kolları farklı projelerle dikkat çekmektedir, örneğin 'Gestatte Muslim'. İlerleyen bölümlerde teorilere pek çok örnekle açıklık getirilecektir.

Elbette teoriye haklı olarak getirilen bir takım eleştiriler mevcuttur. Yoksun insanların bir kısmı dine yönelirken diğerlerinin yöneltmemesi bir soru işaretidir mesela.

4.2. Sosyalleşme Kuramı

Dini davranışı açıklamaya çalışan bir diğer teori olan sosyalleşme kuramına göre dini davranış, inanç ve tecrübeler tıpkı kültürün diğer parçaları gibi nesilden

⁶⁸ Stefan Huber, *Zentralität und Inhalt: Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, 2003. b., VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2003, ss. 92-168.

⁶⁹ Aronson, Wilson, Akert, *Sosyal Psikoloji*, s. 439.

nesile aktarılmaktadır ve daha çok yetiştirilme şekliyle alakalıdır.⁷⁰ Birey, içinde yetiştiği bölgesel dini inanışları benimsemeye eğilimlidir. Bu kuram, diğer inanç ve tutumlar gibi dinin de sosyalleşme ile öğrenildiğini varsayar.⁷¹ Gelişip yetişmekte olan çocuk hayatındaki rol modellerine (ebeveyn, öğretmen vs.) uyum sağlar, onların beklentilerince sergilediği davranışları zamanla içselleştirerek kendi sosyal kimliğini inşa eder. Sosyolojinin tarihinde bu durum daha çok işlevselcilikle ilişkilendirilir. Yani, toplumsal düzenin devam etmesi için yeni üyelerin rol modellerini takip ederek sosyalleşmeleri gerektiğini öngörür.⁷² Fakat bu kuram hem fazla iyimser ve determinist olması iddiası ile hem de farklı dindarlık eğilimlerini göz ardı etmesiyle eleştirilmektedir.

4.3. Rasyonel Seçim Kuramı

Bu kurama göre din bireylerin menfaat ilişkisinden dolayı dindar olduklarını iddia eder. Zira din bireye bir çeşit fayda ve ödül temin etmektedir. Buna kuramın iddiası bireylerin kendilerine en çok ödül veren dini gruplara girdikleri yönündedir. Rasyonel seçim kuramcılarından Rodney Stark bütün insanların ezeli ve ebedi bir hayat talebinin olduğundan ve bundan dolayı ebedi hayatı en ikna edici şekilde sunan dini hareketlerin en çok talep görenler olacağını iddia etmektedir.⁷³ Fakat kurama yapılan eleştirileri de göz önüne alırsak rasyonel seçim kuramının ancak sınırlı olarak bir açıklama potansiyeline sahip olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim mülakatlarda da bizi bu kurama yönlendiren herhangi bir bulguya rastlamadık.

4.4. Anlam Arayışı Kuramı

Bu kuram daha çok fenomenolojik, yorumlayıcı ve inşacı sosyolojik perspektiflerle ilişkilidir ve dinin toplumsal olarak paylaşılan bir anlamlar seti sunduğunu savunur.⁷⁴ Max Weber'e göre din, insanın anlam arayışı ile ilgilidir.

⁷⁰ Nuran Hortaçsu, *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler*, 2. b., Ankara: İmge Kitapevi, 2014, s. 99.

⁷¹ Kemal Ataman, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*, 1. b., Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014, ss. 40-41.

⁷² Abdurrahman Kurt, *Din Sosyolojisi*, 17. b., Sentez Yayın, 2018, s. 133.

⁷³ Inger Furseth, Repstad Pal, *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, 1. b. Ankara: Birleşik Yayınevi, t.y., ss. 212-13.

⁷⁴ L. Cox James, *Kutsalı İfade Etmek, Din Fenomenolojisine Giriş, Teori, Metot ve Uygulama*, çev. Fuat Aydın, Konya: Eskiye Yayınları, 2018, s. 32.

Durckheim da, insanın dünyayı ve kendisini anlamlandırdığı ilk açıklama sisteminin dini kökenli olduğunu düşünmektedir.⁷⁵

5. DİNİ DAVRANIŞ TEORİLERİ

Dini davranışın psikolojik alt yapısına baktığımızda bireyin motivasyonuna dair çeşitli sorularla karşılaştığımızı belirtmiştik. Yukarıda gerek dini davranışın kaynakları konusunda gerek dini davranış kuramlarında bu psikolojik oluşumu açıklamaya çalışırken, her dini aktivitenin motivasyonel olarak gerçekleştiği bulgusunu edindik.⁷⁶ Fakat bu motivasyonların daha iyi anlaşılması için kişisel özgeçmişlere, durumsal faktörler ve kişisel dinamiklere bakmak gerekir. Böylece niçin belirli insanların belirli dinsel aktivitelerde bulundukları açıklanabilir. Bu bağlamda dini davranış teorileri geliştirilmiştir. Dinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya çalışan ‘köken teorileri’, belirli kişi ve toplumların neden belli inanç sistemlerine sahip olduğunu açıklamaya çalışan ‘süreklilik teorileri’ ve dini davranışın bireyin ve grubun üzerindeki etkisini inceleyen ‘etki teorileri’.⁷⁷

Köken teorilerinde öne çıkanlar genelde psikolojik olanlardır. Örneğin, yansıtma, bilişsel ihtiyaç ve engellenmeye karşı reaksiyon teorileri. Freud’un ‘Baba Yansıtması’ teorisi de bu köken teorilerine dâhildir.⁷⁸

Dinin devamlılığı ve fonksiyonu ile ilgilenen teori ise sosyolojik olanıdır, yani süreklilik teorileri. Bu teori suçluluk ve cinsel ihtiyaçlar gibi kısmi motivasyon ve sosyal öğrenmelere vurgu yapar. Etki teorilerinin alt başlıkları olarak yoksunluk ve entegrasyon (uyum) teorileri dikkat çekmektedir.

⁷⁵ Ekrem Sarıkcıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, 2. b., Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011, s. 297.

⁷⁶ Emel Rıza, “Motivasyon ve İslam”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9 (1995), ss. 261-80.

⁷⁷ Michael Argyle, Benjamin Hallahmi, “Dini Davranış Teorileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, çev. Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz, İsmail Güllü, S. 16 (2004), ss. 248-49.

⁷⁸ Ali Köse, *Freud ve Din*, 5. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016, s. 51.

5.1. KÖKEN TEORİLERİ

5.1.1. Bilişsel İhtiyaç Teorileri

Daha önce dinin kaynakları bölümünde de değindiğimiz gibi, sosyal psikologların inanç ve tutumlar hakkında yaptıkları araştırmalar bizi inançların çoğu kez bilişsel ihtiyaçları tatmin ettiği neticesine ulaştırmıştır. “Zira inançlar bize uyumlu, dengeli, anlaşılabilir ve kısmen rasyonel bir değerlendirme anlayışı sunar.”⁷⁹ Bir çok sosyal psikolojik araştırmalar bizlere inanç sistemlerin sosyal grup tarafından kabul edilmedikçe diğer bireyler tarafından da kabul edilmediğini ve böylece de grup normlarının etkisini göstermiştir. Ergenlerin sadece soyut düşünceye sahip olmadıklarını, her şey için bir de rasyonel açıklama arayışı içinde olduklarını gözlemleyen gelişim psikologları, teolojinin onların bu ihtiyaçlarını giderdiğini saptamıştır.⁸⁰ Mülakatlar doğrultusunda diyebiliriz ki, din, özellikle hayatın amacı ve bireysel kimlik problemiyle ilgili olarak anlamlı öneriler sunmaktadır.

Sosyolojik teoriler de dinin kurumsal olarak paylaşılan anlamla seti sunduğunu vurgular.⁸¹ Örneğin din sosyolojisinin kurucularından Max Weber (1864-1920) dini ‘insanı anlamlandırmayla ilgili bir eylem’ olduğunu düşünür. Yani onun, hayatın kötü talih, çile, şeytan, kötülük problemi, şer ve ölüm gibi, bilim tarafından çözümlenemeyen irrasyonel yönlerini anlamlı bir hale getirerek makuliyet çerçevesine yerleştirir.⁸² Hatta Weber’e göre din, hayatın güçlük ve adaletsizliğine köktenci bir karşılıktır. Zira o insanları, hayatta karşılaştıkları güçlük ve adaletsizlikleri anlamlı hale getirerek onları, bunların üstesinden gelmeye ve kendilerini daha güvende hissetmeye muktedir kılar.⁸³ Böylece din, dünyayı anlamlı ve düzenli hale getirir. “Din tarafından karşılığı sunulan bu bilişsel kavrama problemleri çeşitlidir. Bunlar:

1. Bilim ve sağduyu tarafından cevaplanamayan, ‘Dünyanın başlangıcı nasıl oldu?’, ‘Yaşamın amacı nedir?’, gibi entelektüel problemler,

2. Yaşamın ölüm ve kötülük gibi kabul edilemeyen yönleri,

⁷⁹ Argyle, Hallahmi, “Dini Davranış Teorileri”, s. 249.

⁸⁰ Gordon W. (Gordon Willard) Allport, *The Individual And His Religion: A Psychological Interpretation*, New York: Macmillan Company, 1960, s. 52.

⁸¹ Furseth, Pal, *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, s. 72.

⁸² Kurt, *Din Sosyolojisi*, s. 116.

⁸³ Vergote, *Din İnanç ve İnançsızlık*, s. 116.

3. Kıt imkânlar içinde olan grup ve bireylerde olan eşitsizlik ve engellenme gibi özel durumlar,

4. İlkel kabilelerde ışığın ve güneşin hareketi gibi, yöresel bilim adamları tarafından açıklanamayan bölgesel doğal fenomenler,

5. Bilişsel olgular olarak tanımlanan hayatın amaçları ve kimlik problemleri.”⁸⁴

Fakat dinin bireysel kimlik ve hayatın amacı ile ilgili sorunlara yardımcı olduğuna dair açık bir delilin olmadığını belirtmek gerekir. Ancak kimlik problemlerinin en üst seviyeye çıktığı dönemlerde, örneğin öğrencilik döneminde, dine ilgi en doruk noktaya ulaşmaktadır. Çok sayıda detaylı bilgiler olmamasına rağmen bilişsel ihtiyaç teorilerinin doğruluğu genel kabul görmüştür.

5.1.2. Baba İmajının Yansıtılması

Freud’un Totem ve Tabu (1913) kitabında dinin kaynağı ve fonksiyonlarıyla ilgili biyolojik baba ile kutsal baba düşüncesi arasında bir ilişkinin bulunduğunu iddia eder.⁸⁵ Bu düşüncesiyle “dinin ilahi yönünü inkar etmesine rağmen, bir taraftan da insandaki tapınma temayülüne işaret etmektedir”.⁸⁶ Freud’a göre insan içinde bulunduğu çocuksu çaresizlikten ve bununla gelen baba özleminden dolayı tanrı ihtiyacı duyar. Yani Freud, biyolojik baba ile tanrı düşüncesi arasında bir ilişkinin bulunduğunu söyler. “Tanrı her bir durumda baba imajının modellendirilmesi ile oluşturulur ve bizim tanrı ile olan kişisel ilişkimiz biyolojik babamızla olan ilişkimize bağlıdır. Baba ile ilgili değişim ve dönüşümler, tanrı ile olan ilişkide de vardır ve sonuçta tanrı yüceltilmiş babadan başka bir şey değildir.”⁸⁷ Teorinin açıklaması ise şu şekildedir, nasıl çocuk zayıf ve çaresizken ebeveyni onu korur ve çocuk kendisini böylece babasının kanatları altında güvende hissederse, aynı duyguları erişkin olduğunda da yaşar. Çocuk büyüyüp de erişkin olduğunda, hayatın tehlikeleri karşısında kendisini hala çaresiz ve korumasız hisseder. Çocukluğunda büyüttüğü babasının anımsatıcı imajı olarak bir tanrı çıkarır.⁸⁸ Freud, dinsel

⁸⁴ Argyle, Hallahmi, “Dini Davranış Teorileri”, s. 250.

⁸⁵ Köse, *Freud ve Din*, ss. 83-117.

⁸⁶ Hülya Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, 2002, s. 158.

⁸⁷ Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, çev. Kamuran Şipal, 4. b., Say Yayınları, 2016, s. 244.

⁸⁸ Pierre Debray Ritzen, *Freud Skolastiği*, Diyanet Vakfı Yayınları, t.y., s. 250.

düşüncelerin, tıpkı uygarlığın diğer ilerlemeleri gibi, bir tek gereksinimden, “insanın kendisini doğanın ezici derecede üstün gücüne karşı savunma gereksiniminden doğduğunu”⁸⁹ iddia eder. Çünkü insan, aciz olduğunu fark edip bu gerçekle beraber yaşamayı öğrenir. Freud, dinin varlığını bir yanılsamaya dayandırırsa da, o da insanın iman eden bir varlık olduğunu ve insanın tanrıya sığınma, bağlanma ihtiyacı içinde olduğu fikrini savunmaktadır. Nitekim bu ihtiyaca binaen insanın her devirde ve devamlı surette dini bir inanca sahip olması ve bu inancını her zaman tekrarlaması, “dinin arızı bir hal olmayıp insanı kaçınılmaz bir şekilde doyuma ulaştırmak zorunluluğu hissettiği içgüdüsel bir karakter taşıdığını ortaya koyar”.⁹⁰ İnsanın iman etmesinin ve tapınmasının kaynağında emniyet, dayanma, güvenme, sığınma, korunma, kabul görme gibi temel ihtiyaçların doyurulması yatmaktadır.⁹¹ Değinilmesi gereken bir diğer konu anne-baba imajları ile tanrı imajları arasındaki benzerliklerdir. Larsen ve Knapp (1964)’ın ‘anlamsal farklılaşma ölçeği’ ile yaptıkları çalışmalar sonucu bayanların tanrıyı daha sevecen, koruyan, gözeten olarak, erkeklerin ise daha çok cezalandıran olarak algıladıkları sonucuna ulaşmıştır.⁹² Cinsiyetler arasındaki bu farklılığın Freud’un Odipal teorisini desteklediği öne sürülmüştür. İlginç olan, mülakatlarda da bu farklılaşmanın gözlemlenmiş olmasıdır. Önemli olan bir diğer konu ise kültürel inanç sistemi ile bireysel kişilik sistemi arasındaki ilişkidir. Bu konuda Spiro ve D’Andrade’nin şu iki varsayımı dikkat çekmektedir:

1. İnanç sistemleri, her bir bireyin geliştikçe ortaya koyduğu yeni bir şey değildir, aksine kuşaktan kuşağa aktarılan bir şeydir.

2. İnanç sistemleri varlığını devam ettirir. Çünkü bireylerin özel hayal ve imajları bu kültürel geleneklere uygunluk arzeder.⁹³

⁸⁹ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği Bilim ve İman*, çev. H. Zafer Kars, 3. b. Kaynak Yayınları, s. 25.

⁹⁰ M. Osman Necati, *Kur’an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, 4. b., İstanbul: Fecr Yayınevi, 2017, s. 41.

⁹¹ Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, s. 159.

⁹² Elmer T. Clark, *The Psychology Of Religious Awakening*, Canada: Macmillan Company, 1929, s. 120.

⁹³ Voland, Schiefenhövel, *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, s. 197.

5.1.3. Süper Egonun (üst Benliğin) Yansıtılması Teorisi

Flugel (1945) süper egonun psikolojik yapısının tanrıda yansıtıldığını iddia eder. Bu teorinin temelini özetleyecek olursak, çocuğun belli davranışları yapması için ailesi tarafından fiziksel olarak ya da sevgiden mahrum bırakılarak cezalandırılırsa onda belli kaygılar oluşur. Bu cezalandırmayı devamlı yaşayacağını düşündüğünde ise çocuk kendini strese sokar. Bu durumdan kurtulmak için de kendini ebeveynleriyle özdeşleştirir, onlar gibi olmak ister ve onların isteklerini onaylar. Böylece ebeveynsel istekler içselleştirilmiş olur. “Ailenin isteklerini temsil eden psikolojik mekanizma süper ego olarak adlandırılır.”⁹⁴ Muhtemelen süper ego içgüdüsel arzularla (seksüel ve saldırganlık arzuları gibi) bir çatışma içine girer. İşte bu çatışma, süper egonun tanrı olarak yansıtılmasıyla rahatlar. Yansıtma veya dışa vurma bir savunma mekanizmasıdır. Flugel’in teorisine göre ve içsel süreçler veya bu süreçte olan şeyler sanki bireyin dışında olan bir şeymiş gibi kabul edilir. Yani süper ego, evrene bir tanrı şeklinde yansıtılırken, içgüdüsel arzular da şeytan olarak yansıtılır.⁹⁵

Bir başka görüş ise dinin suçluluk duygularıyla ilgili olabileceği yönündedir. Din her zaman ahlaki bir değer taşır ve böylece ortaya güçlü ahlaki istekler çıkar ve günah kınanır.⁹⁶ Nitekim davranışlarımız dini inançlarımızla –imanla- o kadar iç içedir ki, inancımıza aykırı bir davranışta bulunduğumuzda da, bir kötülük yaptığımızda tanrıyı hatırlayıp günahlarımızın bağışlanmasını dileriz.⁹⁷

5.2. SÜREKLİLİK TEORİSİ

5.2.1. Sosyal öğrenme Teorisi

Bu teoriye göre dini davranış, inanç ve tecrübeler, kültürün bir unsurudur ve tıpkı diğer unsurları gibi kuşaktan kuşağa aktarılır. Dini tutum ve davranışlar eğitimsel bir durumdur. Özellikle anne babalarını seven çocukların ebeveynlerinin sahip oldukları gibi bir inanca sahip olmak istediklerine dair bulgular saptanmıştır.

⁹⁴ Urban, *Hofmannsthal, Freud und die Psychoanalyse*, s. 77.

⁹⁵ Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, ss. 34-35.

⁹⁶ David Bakan, Wolfgang Schèone, *Mensch im Zwiespalt : psychoanalytische, soziologische und religiöse Aspekte der Anthropologie*, München [etc.] : Kaiser [etc.], 1976, s. 120.

⁹⁷ Mehmet Katar, *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam’da Tövbe*, 1. b., Ankara: Eskiyei Yayınları, 2017, s. 81.

Dini tutum ve inançlar eğitimsel bir durumdur. Fakat diğer sosyal grupların katılımıyla bazı değişikliklere uğrayabilir. Teorinin bazı eleştiri aldığı noktalar da mevcut. Örneğin, kültür içinde dini aktiviteyi, gerek yaşa bağlı, gerekse kişilikte ve sosyal sınıftaki bireysel farklılıkları göz ardı ediyor olması gibi. Zira teori dinin kuşaktan kuşağa nasıl geçtiğini gösterse de, onun hangi motivasyonel güçle sürekliliğinin sağlandığını göstermemektedir. “Çünkü bir davranış bir ihtiyacı karşılamadığı müddetçe öğrenilmez.”⁹⁸

5.2.2. Yoksunluk ve Telafi Teorisi

Bu teorinin, yani dinin yoksunluğa (mahrumiyete) bağlanmasının, öncülerinden Marx dini bastırılmış şeylerin ifadesi, ruhsuz ortamların ruhu ve insanların afyonu olarak değerlendirir.⁹⁹ Nitekim Freud da dini inançların hem bireysel hem de sosyal engellenmelere karşı bir tepki ve kitleleri kontrol altında tutma yolu olarak açıklayarak Marx’ı destekleyen ifadeler kullanmıştır.¹⁰⁰ İnsanın bu dünyadaki hayal kırıklığına orantılı olarak ölümden sonraki hayata inancı vardır. Bu inanç, bu dünyadaki sosyal beklentilere ve tecrübe edilen engellemelere telafi mahiyetindedir. Glock (1964) bu hususta özel bir çalışma gerçekleştirmiş ve dini reaksiyonlara sebep olan yoksunlukları beşe ayırmıştır: ekonomik, sosyal, organik, etik ve ruhsal engellenmeler. Çalışmasının neticesinde ise dini aktivitelerin engellenme nedenlerini ortadan kaldırmadığını, ancak engellenme duygusunu telafi ettiğini saptamıştır.¹⁰¹ Örneğin ekonomik engellenmelere dini inanç nedeniyle sabreden insanların ekonomik yoksunlukları devam ederken, ölümden sonraki hayatta bu sabırlarından ve mahrumiyetlerinden ötürü farklı nimetler ve mükâfatlara gark olacakları inancı bu dünyadaki engellenme duygusunu telafi eder ve kişiye teselli verir. Aynı şekilde israf etmemek, alçak gönüllü ve çalışkan olmak dinen olumlu bir özellik iken lüks yaşamak ve dünyevi şeylere tamah etmek bir kusur olarak görülür. Pfister’in (1948) bir araştırmasına göre dindar insanların stres

⁹⁸ Kağıtçıbaşı, Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 162.

⁹⁹ Kurt, *Din Sosyolojisi*, ss. 76-79.

¹⁰⁰ Ritzen, *Freud Skolastiği*, s. 82.

¹⁰¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 122.

dönemlerinde daha ritüelistik şekil aldıkları görülmüştür.¹⁰² Mülakatlarda da sıkça stres ve korku dönemlerinde dini aktivitelerin arttığı belirtilmiştir. “Bireysel örneklerde sosyal yoksunluğun etkilerinin zayıf aile bağlarının olduğu ortamlardaki kişilerin dine daha çok eğilimli gösterdiği yönde”¹⁰³ olsa da, Almanya’da ki üçüncü nesil Türkler için bunun geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Aynı şekilde kadınların dini aktiviteye olan ilgilerinin yüksekliğini onların engellenmelerine bağlanması da bizim alan çalışmamıza uymamaktadır. Zira gerek eğitim, gerekse ekonomik ve politik güç olarak bir yetersizlik söz konusu olmamasına rağmen dine olan ilgileri oldukça yüksek. Bu durumu “kişisel ihtiyaç ve arzularını karşılamadaki yetersiz kalmalarıyla” açıklayabiliriz.¹⁰⁴ Bourgue ve Back (1968) de kadınların bu dini tecrübe meyillerini yalnızlık ve engellenme duygularının üstesinden gelmek için oluşturdukları grup çalışmaları olarak değerlendirir.¹⁰⁵

5.2.3. Suçluluk Duygusundan Kurtulma Teorisi

Bir kısım psikoanalitik yazar dinin suçluluk duygusundan kurtardığından bahsetmektedir (Pfister, 1948). Suçluluk duygusunun öze karşı bir saldırı olarak yorumlanmakta ve dahi bu duygunun ideal benlik ile öz benlik arasında bir içsel çatışma olduğuna dair deliller bulunmakta.¹⁰⁶ Genel olarak çok disiplinli ailelerde yetişmiş bireylerde ve erkeklere nazaran kadınlarda suçluluk duygusuna daha sık rastlanmaktadır (Wright, 1971)¹⁰⁷

“Din, suçluluk duygusundan kurtulmada başarı sağlamaktadır.” Kim samimiyetle tövbe ederse hiç günah işlememiş gibidir... vs.

“Dindar kimseler güçlü bir suçluluk duygusuna sahiptir.”

¹⁰² Oskar Robert Pfister, *Christianity and Fear: A Study In History And In The Psychology And Hygiene Of Religion*, London: Allen & Unwin, 1948, ss. 46-56.

¹⁰³ Allport, *The Individual and His Religion*, s. 103.

¹⁰⁴ Edward Thomas Devine, *Social Forces*, New York: Charities Publication Committee, 1910, ss. 211-20.

¹⁰⁵ Linda Brookover Bourqu, W. Kurt Back, “Values and Transcendental Experiences”, *Social Forces*, Oxford University Press, 1968, ss. 34-38.

¹⁰⁶ Peker, *Din Psikolojisi*, s. 95.

¹⁰⁷ Brenda Munsey, *Moral Development, Moral Education, And Kohlberg: Basic Issues In Philosophy, Psychology, Religion and Education*, Birmingham: Religious Education Press, 1980, s. 130.

“Suçluluk duygusu içinde olan kimseler daha güçlü bir ideal benlik çatışması içindedirler.”¹⁰⁸

Kadınların daha çok dini aktivite içinde bulunmalarına açıklık getiren bazı noktalar vardır:

- 1.Daha güçlü suçluluk duygularının olması,
- 2.Erkeklerden daha güçlü içsel cezalandırmaya sahip olmaları.

Bunun delillerinden biri de kadınların toplu ibadetlerden ziyade bireysel ibadetlerde aktif olmalarıdır.¹⁰⁹Burada cinsiyet faktörü nün suçluluk duygusunda temel bir faktör olduğunu söylemekte bir beis görülmemektedir.

5.2.4. Ölüm Korkusu Teorisi

Ölüm korkusu (Fear of Death), bedeni kaybetme, acı duyma, yalnızlık ve gerileme korkuları gibi birbirinden farklı korku ve yakınlarını, denetimi ve kimlik duygusunu kaybetme gibi kaygı türlerini içeren, büyük ölçüde belirsiz ve duygusal bir yapıdır. Nitekim bütün korkularımızın temelinde sadece ölüm korkusunun olduğunu iddia edenler var.¹¹⁰ Bu bağlamda insanı Allah’a ve dine inanmaya motive eden en önemli faktörlerden biri olarak ahiret inancı karşımıza çıkmaktadır.¹¹¹ Kimileri için ölüm hayatın sunduğu bütün hoşnutlukların sona ermesi nedeniyle bir engellenme olarak değerlendirilir, kimileri içinse sonrasında ne olacağı muamma olduğu için ortaya bir kaygı çıkarır. Ayrıca hayatın aniden sona erebileceği gerçeği bir anlamsızlık olarak da hissedilebilir ve bu anlamda bir bilişsel problem olarak karşımıza çıkabilir. Bu konu ile ilgili bazı öngörüler ve bulgular mevcuttur. Antropolog Malinowski bir araştırmasında, insanların yaşlandıkça daha dindar olduklarına, yaşlılıkla beraber artan bir ahiret inancının geliştiğine, dindar yaşlıların daha mutlu ve memnun olduklarına, büyük tehlikelerle karşılaşmış insanların daha dindar olacaklarına, ölüm ötesi hayatı bekleyenlerin onun bu hayattan daha hoş ve

¹⁰⁸ Bakan, Schèone, *Mensch im Zwiespalt*, s. 141.

¹⁰⁹ Vejdi Bilgin, *Bizi Kuşatan Toplum - Sosyolojiye Giriş*, 4. b., Emin Yayınları, 2017, s. 61.

¹¹⁰ Edward Loughborough Keyes, *The Fear of Death*, Privately Printed, 1910, ss. 12-48.

¹¹¹ Kızılgeçit, *Din Psikolojisinin 100’ü*, ss. 206-7.

güzel olacağına dair inançlarına ve dinin ölüm karşısındaki benzer fonksiyonlarına değinmektedir.¹¹²

Bu dünyada belirgin haksızlıklar yaşanmaktadır ve bu nedenle ölüm sonrası hayatta cezalandırmaya ve ödüllendirmeye ihtiyaç vardır. Adaletin yerine gelmesine dair duyulan arzu ölümden sonra hayatın varlığına olan inancı, dini inancın ciddi bir temeli haline getirmiştir.¹¹³

5.3. ETKİ TEORİLERİ

5.3.1. Bireysel Uyum Teorisi

Bu teoriye göre din, bireyin daha iyi bir kişisel entegrasyon ve uyum sağlamasına yardımcı olur. Dinin hem bireysel uyumda önemli bir rolü vardır, hem de bir şeylerin üstesinden gelme işlevine sahiptir. Örneğin, dindar insanların psikiyatrik rahatsızlık ölçümünde daha iyi durumda oldukları, ölüm gibi yaşamdaki bazı krizlerle daha iyi baş edebildikleri, alkölün zararına karşı daha duyarlı ve evliliklerinin de daha uyumlu olması gibi. Fakat dindar insanların daha kolay yönlendirilebilir ve bağımlı olmaya daha meyilli oluşları gibi olumsuz bulguları da göz ardı etmemek gerekir.¹¹⁴ Velhasılı kişilik uyumu, aşağı seviyeden daha temel ihtiyaçların, yüksesk seviyede ve uzun vadede yapılacak planlar tarafından kontrol edilmesiyle sağlanmaktadır. Bu vadeli planlara ise belirli bir hayat tarzı ve belli amaç ve değerlere adanmış bir kimlik ile ulaşmak mümkündür. Din, belli sayıda kimlikler sunan topluma, dengeli kimlik modelleri ve hayat tarzları ile katkı sağlamaktadır.¹¹⁵

Bireyin, kendisinin ve ötekinin dünyadaki yerine dair düşünce ve inançlarıyla oluşan bilişsel yapısının gelişmesiyle, kişiliğinin uyum ve kontrolü şekillenir. Bilhassa din insana anlam, amaç ve kimlik sunmaktadır.¹¹⁶ Özellikle, kimlik arayışında olan genç, toplumdaki rolünü, yerini, idealini ve amacını bulmaya koyulur. ‘Ben kimim? Neyim? Neye nasıl inanmalıyım?’, gibi sorulara verdiği

¹¹² B. Malinowski, *Science, Religion and Realty*, New York: Macmillan Company, 1925, s. 197.

¹¹³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 164.

¹¹⁴ Karen Horney, *Our Inner Conflicts*, London: Lund Humphires, 1946, ss. 96-114.

¹¹⁵ Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, ss. 87-175.

¹¹⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, ss. 71-73.

cevaplarla kimliğini oluşturur. Dinin sağladığı anlam, amaç ve kimlik oluşumu ve gelişimi birçok çatışma ve karmaşaların çözümüne de katkıda bulunabilir.¹¹⁷

5.3.2. Sosyal Uyum Teorisi

Dinin, birleşmiş veya birleştirici değerler sistemi sunarak bütün toplumun entegrasyonuna bir katkıda bulunduğunu varsayan sosyologlar, başta Durckheim olmak üzere, dini “bir anlam uğrunda entegrasyon ve eylem sistemlerindeki motivasyonda en genel merkez” olarak tanımlarlar. Yani dinin en büyük hizmetinin sosyal istikrarı sağlaması ve tüm sosyal sistemin iyi bir uyum içinde olmasına katkı sunması olarak ifade edilir.¹¹⁸

Seküler toplumlarda dinin toplum üzerindeki bütünleştirici gücünün azalmasının nedeni, kitle iletişim araçları gibi bazı mekanizmalar olduğuna dair bazı bulgular mevcut. Dinin modern toplumlardaki, yayın bir inanç sistemi ve entegrasyon için anlamlı bir mekanizma olması açısından öneminin azalıp arka plana gerilemesine rağmen, uyum sağlayıcı bir güç olarak sosyal etkileri devam etmektedir.

Sonuç olarak dinin psikoloji ötesi bir olgu olduğunu savunanlar, William James gibi, dinin insan ötesi olması nedeniyle psikolojik açıdan dini tecrübenin açıklanamayacağını düşünmektedir.¹¹⁹ Freud’un savunduğu gibi dini bir illüzyon olarak ele alıp almamamız bu konuda bir şey ifade etmeyecektir. Çünkü din, psikolojik terimlere indirgenemeyecek özel tecrübelerle dayanmaktadır.

¹¹⁷ Malinowski, *Science, Religion and Realty*, s. 66.

¹¹⁸ M. Doğan Karacoşkun, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 2 (2004), ss. 23-36.

¹¹⁹ James, *The Varieties of Religious Experience*, s. 145.

İKİNCİ BÖLÜM

ALAN ARAŞTIRMASI

1. ALMANYA'DAKİ TÜRKLERİN SOSYO-KÜLTÜREL ÖZELLİKLERİ

Almanya'daki Türk nüfusun artmasıyla dini cemaatleşmenin çeşitliliği ve hareketliliğinin yoğunluğu da buna oranla artmıştır. Göç sürecindeki gençlerin dini davranışlarının incelenmesi her ne kadar göç ve değişim sosyolojisi ile yakından ilgili olsa da, biz tezimizde meseleyi psikolojik kuramlarla incelemeye çalıştık. Şüphesiz dini inanç, tutum ve davranışları ortaya çıktıkları toplumsal koşullardan bağımsız bir şekilde değerlendirmek doğru olmaz,¹²⁰ fakat gençlerin sosyal ve dini yaşantıları üzerine toplumsal yapının yanı sıra bireysel ve psikolojik özelliklerin de etkili olduğu bilinmektedir.¹²¹ Bu özelliklere değinmeden ise öncelikle nesillerin Almanya'daki varoluş süreçlerini, gerek sosyo-ekonomik açıdan, gerekse dini kimlik ve davranışları açısından inceleyeceğiz. Şunu da belirtmek isterim ki, sadece çalışıp para kazandıktan sonra memleketine dönmeyi hedefleyen birinci nesil 'Gastarbeiter', yani misafirişçi Türklerin çocukları, memleketlerine dönen anne ve babalarına rağmen Almanya'da kalmayı tercih etmiş ve gurbete yerleşmişlerdi. Çoğu almanvatandaşı olarak dünyaya gelen, anadil seviyesinde almanca konuşup kendi dilinin, kültürünün ve ülkesinin uzağına düşen üçüncü nesil Türk gençleri ise iki farklı değerler dizgesinin oluşturduğu çelişkilerle örülü bir yaşam içinde dini kimliklerini oluşturmuşlardır. Gerek mülakatlarımızda gerekse gözlemlerimizde gençlerin yaş, cinsiyet, eğitim seviyeleri, aile ve dünya görüşleri gibi boyutlarda bariz farklılıklar gösterdikleri ve bu bağlamda araştırmanın probleminin, gençlik ve din olgularının çok boyutlu, çok yönlü ve karşılıklı bir etkileşim içinde olması bu olgularla ilgili analiz yapmayı güçlendirmektedir. Bu bölümde Türklerin Almanya'ya

¹²⁰ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, 12. b., İnsan Yayınları, 2017, ss. 127-28.

¹²¹ Ünver Günay, Çelik Celaleddin (ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, 1. b., Adana: Karahan Kitabevi, 2006, s. 349.

göçlerinin tarihçesine ve beraberinde nesiller arası farklılıklarını ve özelliklerini tespit edeceğiz.

Göç hareketleri, insanlık kadar eski bir tarihe sahiptir. İlk çağlardan beri çeşitli nedenlerle başlayan göç hareketleri bugün de devam etmektedir.¹²² 1961 de Alman şirketler tarafından talep edilmeleri üzere 678702 erkek ve 146681 kadın olmak üzere, toplam 825383 misafir işçi Türkiye’den Batı-Almanya’ya göç etti. Haydarpaşa Garı’ndan 450 kişi ile başlıya göç süreci, bugün üç milyonluk bir nüfusa ulaşmış durumda. Bunun temelinde ise Almanya ve Türkiye arasında 30 Ekim 1961 yılında imzalanan ‘İşgücü Anlaşması’ vardır.¹²³ Bugün bu anlaşmanın 57.yıl dönümü. Yarım asrı aşan bu süreç bize Türklerin misafir işçilikten Diasporaya evirilen tarihlerini yansıtmaktadır.

1.1. BİRİNCİ NESİL TÜRKLER

Tahminen 55 milyon insanın hayatını kaybetmesine neden olan II.Dünya Savaşı’ndan sonra Almanya için her anlamda yeni bir dönem başlıyordu. 6 milyon Alman ölmüş, şehirlerin büyük kısmı harabeye dönmüş ve 1949 yılına gelindiğinde ise Federal Almanya Cumhuriyeti doğudaki topraklarından mahrum kalarak Nazi döneminin külleri üzerine inşa edilmişti. Ülkenin yeniden siyasal, ekonomik ve güvenlik açılarından rahat bir nefes alması ise dönemin Şansölyesi Konrad Adenauer’in girişimleriyle gerçekleşti. Zira ülkesini Batı ile bütünleştirmek isteyen Şansölye 1950’de Avrupa Konseyi üyeliği, bir yıl sonrasında ise Avrupa Kömür ve Çelik Teşkilatının kurulması ve 1954’te Batı Avrupa Birliği ile NATO’ya girişiyle bu entegrasyonun en somut yansımalarını göstermiş oldu.¹²⁴

I.nesil Türklerin cemaat ruhunun zayıflamasının sebeplerinden biri olarak toplu halde ibadet etme yerlerine sahip olmayışları sayılabilir. Ayrıca yeterli ölçüde ve sistemli olarak din bilgisi verecek kişilerin bulunmayışı onların dine karşı ilgisizliklerinde etkili bir faktör olmuştur.¹²⁵ I.nesil Türkler ibadetlerini ilk yıllarda kaldıkları yurtların veya fabrikaların bir bölümünde yaparken, daha sonraki yıllarda

¹²² Ali Kılıçarslan, “Almanya’da İslami Yapılanma Süreci”, *Avrupa Günlüğü*, S. 1 (2001), ss. 295-99.

¹²³ Faruk Şen, Koray Sedef, *Türkiye’den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*, Köln: Önel-Verlag, s. 17.

¹²⁴ Ali Sadi Gitmez, *Yurt Dışına İşçi Göçü Dönüşler, Beklentiler ve Gerçekleşmeler*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983, s. 55.

¹²⁵ Canatan, *Avrupa’da Müslüman Azınlıklar*, s. 320.

kaldıkları yerlerde namaz kılmak için kendilerine oda temin edilmesini talep etmişlerdir. Nitekim yapılan araştırmalara göre I.nesil Türklere camiinin hangi ölçüde sosyal ve bireysel bir ihtiyaç olduğu sorulmuş ve 39% ‘çok önemli’, 24%’ü ‘önemli bir eksiklik’ şeklinde cevap vermiştir.¹²⁶

1969 yılında Köln’de açılan ilk camii ile başlaya dini örgütlenme, sonraki yıllarda özellikle dini cemaat ve grupların etkisiyle gelişmiştir. Almanya’daki camiiler, çoğunlukla eski binaların satın alınıp restore edildikten sonra camiye çevrilmesi şeklinde oluşmuştur. Genellikle İslam Kültür Merkezi veya İslam Kültür Derneği adı altında faaliyet gösteren bu camilerin sayısı 2000’i aşmış bulunmaktadır.¹²⁷

1.2. İKİNCİ NESİL TÜRKLER

II.kuşak Türklerin yaş, eğitim düzeyi, aile yapıları ve oturdukları bölge gibi değişkenlere bakıldığında heterojen bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. II.kuşağın en önemli sorunu, I.kuşak Türklerde olduğu gibi, eğitim eksikliği, çift kutuplu bir sosyalleşme süreci yaşamaları ve yeteri Almanca bilmemeleridir. 1980 yılında yapılmış bir araştırma Türklerin 29,5%’nin hiç Almanca bilmediğini, ancak 13,5%’nin bir dil kursuna devam ettiğini ortaya koymuştur.¹²⁸ İşte bu sorun her iki kuşağın da sosyal hayatta Alman toplumuyla daha az ilişki halinde olmalarını ve kendilerine kapalı yaşam alanı geliştirmelerini kaçınılmaz kılmıştır. Bu sebeple pek çok camii ve dernekler açılmış, Müslüman Türkler burada kendi aralarında dini kimliklerini yaşamışlardır.

Almanya’daki Türk İslam’ı kendi içerisinde son derece heterojen bir yapıya sahiptir. Mezhep eksenli bölünmelerin yanında Süleymancı, Nurcu, Kaplancı, Diyanetçi, Milli Görüşçü gibi cemaat eksenli bölünmeler özellikle bu nesilde göze çarpmaktadır. Ayrıca Menzilciler, Nakşîler, Kadiriler gibi tasavvuf eksenli bölünmeler de mevcuttur. Almanya’da ki Türklerin farklılaşan dini yaşam ve dini algılamaları İslami cemaatlerin kendilerini isimlendirmelerinden (Avrupa Nur

¹²⁶ Nermin Unat, *Bitmeyen Göç*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, t.y., s. 115.

¹²⁷ Abdullah Tatlı, Federal Almanya’daki Türk Çocuklarının Camilerdeki Din Eğitimi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s.65.

¹²⁸ Rainer Münz, Wolfgang Seifert, Ralf Ulrich, *Zuwanderung nach Deutschland: Strukturen, Wirkungen, Perspektiven*, 2. b., Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1999, s. 78.

Cemaati, Avrupa İslam Milli Görüş Toplumu, Diyanet İşleri Türk İslam Birliği) de anlaşılmaktadır. İşte bu cemaatlerin oluşumunda II. neslin çok aktif olduğu bilinmektedir.

II. nesil Türklerin en büyük dezavantajları ise anne ve babalarının kendileriyle ilgilenecek yeterli bilgi düzeyine sahip olmamaları ve onlara zaman ayıramamaları oluşturmaktadır. İnanç, kültür ve davranış açısından tamamen farklı ve yabancı bir toplumda, aile büyüklerinin, hem kendileri hem de çocukları için iletişim, sağlık, eğitim ve ekonomik anlamda çözmesi gereken devasa sorunlar bulunuyordu ki I. neslin bunlarla baş edebilecek ne zamanı ne de imkânı vardı.¹²⁹ İşte bu sürecin bedelini de çocukları olan II. nesil ödedi. II. nesil, iç dünyasında yaşadığı çatışma neticesinde, zira içinde yaşadığı toplumun değerleri ile kendi topluluğunun değerleri örtüşmemektedir, farklı bir dini yaşam tercih etmiştir.

İslami kültür ve geleneklerin belirleyici olduğu bir yaşam dünyasından kopup gelerek, modern, sanayileşmiş bir toplumun bireyci kültürüyle karşılaşan göçmen Türk işçileri, bu sürecin çok yönlü etkileşim ve sarsıntılarına maruz kalmıştır.¹³⁰ Süreç içinde nitelik ve anlam değiştiren gurbet, farklılıklardan daha çok ayırım, çatışma ve dışlamaların kışkırttığı bir aidiyet bilincini üretmiştir. Burada tepkisel unsurların motive ettiği kimlik, sarsıntının şiddetiyle ya kendi kültür köklerinden uzaklaşma, ya da kimliği, değer ve inançları aşırı yüceltme gibi karşıt pozisyonlarda temsil edilebilmektedir. Göçmenler ilk dönemlerde gerek kültürel kaynaklara olan uzaklığı gerekse kültürel karşılaşmanın sarsıntılarını ‘Heim’ gibi toplu yaşama mekânlarında telafi etmişler, süreç içinde dernekleşme, cemaatleşme ve kitle iletişim araçlarının kullanım yaygınlığı ile kimliksel referanslara daha kolay ulaşabilmişlerdir.¹³¹

¹²⁹ Andreas Goldberg, Ferah Zarif, *İkibinli Yıllarda Almanya’da Türkler*, Köln: Önel-Verlag, t.y., s. 93.

¹³⁰ Günay Ünver, “Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçileri Örneği”, *Bilimname*, S. 3 (2003), ss. 35-64.

¹³¹ Celaleddin Çelik, “Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılaşma, Kültürel Çatışma ve Din”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, S. 3 (2014), s.114.

1.3. ÜÇÜNCÜ NESİL TÜRKLER

Günümüz Almanya'sında din eğitiminin nasıl olması gerektiği hala ciddi olarak tartışılmaktadır. I.nesile nazaran şanslı sayılan III.nesil pek çok imkandan istifade edebilmektedir. Zira I.neslin değil din eğitimi alması, günlük ibadetlerini yerine getirecek imkânları dahi yoktu. Birer insan olarak en doğal haklarından mahrum yaşamışlardı. Bundan dolayı uzun yıllar Müslümanlığın gereklerini dahi yerine getiremediler. Onlara kıyasen III. neslin çok farklı ve ciddi sorunları vardı.

İki farklı değerler dizgesinin oluşturduğu çelişkilerle örülü bir yaşamla iç içe olan Almanya'da ki III.nesil Türk gençleri, dini davranışlarını da bizatihi belirleyen ve etkileyen, birçok sosyo-kültürel sorunla karşı karşıya kalmışlardır.¹³²

Araştırmalar, üçüncü nesil Türk gençlerinin Alman toplumu ile Türk toplumu arasında sıkışıp kaldıklarını ve büyük bir bölümünün kimlik sorunu ile karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır.¹³³ Ayrıca üçüncü ve dördüncü kuşak Türklerin bir diğer temel sorunu da anavatanlarının dili ve kültürlerini yeterince öğrenememeleridir. Özellikle mülakatlarda dil sorunu belirgin olarak hissedilmiştir. Kimi sorularımızı örneklendirerek açıklık kazandırmaya çalışırken çoğu mülakatlarımızda da almanca olarak sorularımı tekrar etme ihtiyacı hissettik. Her iki tarafın kısmi özelliklerini yaşayan III. nesil Türk gençleri, gerçekte hiçbir tarafa ait olmayan bir kültürel kişiliğin problemlerini dini algılayış ve yaşayış biçimlerinde sergilemektedirler. Böylece gençler göç alan toplumun kültürü ve değerleri ile kendi aile ve topluluğu tarafından aktarılan kültürel biçim ve değerler arasında bir sentez kurarak, kendi algılama biçimlerine göre yeniden inşa ettikleri, 'Euro İslam' olarak da tabir edilen İslam'ın Batı'ya uygun olarak yorumlanma ve yaşanması biçimiyle bizleri tanıştırmış oldular.¹³⁴ Yıllar geçmesine rağmen türk göçmen çocukları bulundukları toplum içinde hala çeşitli önyargı, mağduriyet, dışlanma, yalnızlık, ırkçılık gibi yaşatlarına göre yoğun gerilimlerle baş etme sorumluluğu taşımaktalar. Bu olumsuz duyguların büyüttüğü kimlik ve sığınma duygusu bazı marjinal dini grup ve cemaatlerce karşılanmaya çalışarak 'gettolaşma', yani paralel toplumun oluşması

¹³² Kılıçarslan, "Almanya'da İslami Yapılanma Süreci", ss. 295-99.

¹³³ Gustav Lebhart, *Internationale Migration - Hypothesen-Perspektiven und Theorien*, Berlin: Humboldt Universitat, 2002, s. 21.

¹³⁴ Özyürek, *Müslüman Olmak Alman Kalmak*, s. 83.

sorununu beraberinde getirmiştir. Din özellikle bir sığınak, dayanışma, bütüleşme ve telafi kaynağı olarak pek çok işlevi yerine getirmektedir.

Özetle dini aidiyet III. nesil Türklerin kültürel kimliklerinde ve sosyal ilişkilerinde çok boyutlu anlam ve işlev taşımaktadır. Almanya'ya özgü yapılaşmış bir İslam'ın yanı sıra, III. nesilde dahi 'Anadolu Müslümanlığı' kültürüne bağlı büyük bir grup var ki, bunlar I. neslin Almanya'ya beraberinde getirdikleri gelenek ve göreneklerini yoğun bir şekilde sürdürmekteler.¹³⁵ Böylece din, göçmenlere kendi içlerinde bir dayanışma grubu oluşturmayı sağlamakta ve kimliklerini belirleyen en önemli faktör olarak önce çıkmaktadır.

I. ve II. neslin geri dönecek olmalarına olan inançtan dolayı fazla dillendirilmeyen ve siyasi anlamda tolere edilen, fakat III. nesilde gerek toplumun diğer kesimleri, gerekse siyasetçilerce çok fazla tartışılan 'paralel toplum' kavramı gündeme çıkmıştır. İlk olarak 2006 yılında düzenlenen Almanya İslam Konferansı'nda da tam olarak bu olgu üzerinde durularak, inancın özünü koruyarak içerdiği değer yargılarını ve geleneklerini Alman hukukuyla ve değerler sistemiyle bağdaştırmanın mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Böylece 'Avrupa İslamı' tabiriyle ifade edilen Avrupalı değerleriyle ve kimliğiyle örtüşen bir İslam anlayışıyla Türk Müslümanların toplumla entegrasi hedeflenmiştir.¹³⁶

I. neslin büyük ölçüde geleneksel İslamı yaşamaya bağlı kaldıkları, hatta yoğun iş temposu ve dil bilmedikleri için hak talep edememelerinden ötürü dinlerini yaşamak için alan ve imkan bulamayışları ve böylece dinin daha arka planda kaldığı söylenebilir. II. nesil ise bir yandan yaşadıkları ve büyüklerinden gördükleri geleneksel İslam'ı tanımaları, öte yandan ise içinde yaşadıkları toplumla etkileşimi nispetinde özellikle İslam'ın Batılı değerlerle örtüşen yönlerine önem vererek bir İslam yaşadıkları bilinmektedir. III. nesil ise öncekilerle kıyaslanmayacak bir manevi boşluk yaşamakla birlikte bu boşluğu doldurmak üzere paralel inançlara yöneldiği vurgulanmaktadır.¹³⁷

¹³⁵ Bassam Tibi, *Der Islam und Deutschland -Muslime in Deutschland*, Stuttgart-München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2000, s. 295.

¹³⁶ İsmail Güllü, "Gençlik Dindarlığı: Almanya'daki III. Kuşak Türk Gençleri Örneği", *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, İstanbul: Karahan Kitabevi, 2006, s. 47.

¹³⁷ Hans-Christopf Grossman, André Ritter, *Der Islam in der Regio TriRhena-Muslimisches Leben am Oberrhein*, Münster: Waxmann Verlag, 2006, s. 118.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MÜLAKAT SORULARINA CEVAPLAR

Nitel araştırmamızda veri toplama aracı olarak mülakat yöntemini tercih etmemizin nedeni, ankete göre burada görüşmecinin rolünün daha anlamı olmasıdır. Mülakat yöntemiyle özellikle yanlış anlaşılmalara fırsat vermemek adına bazen alınan cevaba bağlı olarak yeni sorularla derinlemesine bilgiler edinme imkânını yakaladık. Alınan cevapların yanı sıra gözlemlerimizle daha net sonuçlara ulaşmayı hedefleyerek görüşmelerimizi gerçekleştirdik. Görüşmelerimizi özellikle rahat ve esnek bir yapı içinde sürdürerek, gerçekçi ve araştırmamız için anlamlı cevaplara ulaşmaya çalıştık. Bazen araştırmacıların verdikleri şüpheli ve müphem bilgileri, örneğin sorular arasında çelişkili cevaplar vermesi gibi, yeni sorular sorarak derinlemesine bilgi edinmeye özen gösterdik. Bu esnada gözlemlerimizi sürdürmeyi asla ihmal etmedik. Özellikle ailevi yapılarına dair yönelttiğimiz sorularda görüşçülerin tutumları, jest ve mimikleri bazen rahatsız olduklarını ifade eder şekilde değişiklik göstermiştir. Ayrıca çoğu mülakatçımızın Türkçelerinin zayıf olması, bazen soruları daha çok açıklamamızı gerektirmiştir. Bunu yaparken yönlendirici olmamaya dikkat ettik. Ayrıntıların kaybolmaması açısından izin isteyerek görüşmeleri ses kayıt cihazı ile muhafaza ettik. Bu bölümde ayrıca yazılı olarak görüşmelerimizi sizlerle paylaşacağız.

1. MÜLAKAT (BAY)

1.Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

- 19, Berlin, meslek lisesinde eğitim görmekteyim, çalışıyorum ve bekarım.

2.Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

- Otoriter bir ailem var. Annem ve büyük abimle yakın ilişkim var, diğerleriyle pek değil (baba, abi ve kız kardeşinden bahsediyor)

3.Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Çok dindarlar. Sıkı eğitim. Çok zorldılar beni camiiye gönderdiler. Ben istemiyordum. Ama ben de olsam öyle yapardım çünkü bu devirde bunlar çok önemli. Camiiden güzel bir çevre edinmek lazım bence. Babamın kuralıdır hep önce namaz vardır. İftarını mesela hurmayla açar sonra hemen namaz. Çok da kuran okur. Benim için biraz sıkıcı ama öyle olmak isterdim.

4.Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Kulağımız çekilirdi ve başımıza da vururdu hoca.

5.Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Bazen başımı belaya sokuyorum o zaman sonrasında ibadet edince rahatlıyorum. Ya da duş falan aldıktan sonra kendimi daha temiz hissediyorum ve namaz kılıyorum.

6.Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Daha çok camiden ve hocadan.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Okul stresimde çok abdest alırım. Sanki yüküm hafifliyor, beynim boşalıyor gibi hissediyorum. Sakinleşiyorum. Ama ailemle sorun yaşadığımda stres olduğumda aklıma gelmiyor, yapmıyorum. Türkiye'ye arabayla giderken de hep dua ediyorum. Daha güvende hissediyorum o zaman.

8. Ölümünden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Bu devirde ölmek bence daha güzel. (Toplumun ne kadar bozuk olduğundan ve günahsız yaşamamanın zorluğundan bahsediyor. Günahlara bulaşmaktansa ölüm bir kurtuluş gibi onun için) Yani tam hazır değilim ama korkmuyorum da.

9.Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Hayır, küçükken daha bağlıydım dinime. Yaş ilerleyince çevremdeki arkadaşlarımın alışkanlıkları değişti. Eskiden camiye gidiyorduk, futbol vs. oynuyorduk. Şimdi bir çoğu kafelerde geziyor, gece hayatı var ya da kız arkadaşları var. O yüzden ben de etkileniyorum bunlardan. Kur'an okumam yaşıtlarıma göre çok iyi ama dini bilgim az bu da beni üzüyor. Bilgim olsa vaaz vermeyi çok isterdim.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Evet. Kötü bir şey yaptığımda samimi bir tövbe etmem gerektiğini bildiğim için hatalarımdan sonra daha çok dinime bağlandım ki affolunayım. Sonra da o hatayı bir daha yapmadım.

11. Sevdığınız bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Yok. Yani nenemi kaybettim ama küçüktüm, o da Türkiye'deydi o yüzden çok hatırlamıyorum.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Annemi kötü duruma düşürmek istemiyorum. Ayrıca herkes kendisi gibi insanlarla karşılaşır dünyada diye düşünüyorum. O yüzden ben iyi olursam Allah da beni iyi insanlarla karşılaştırır. Mesela camide de birilerine yardım ederken hem o kişiyi sevdiğim için, hem Allah rızası için yapıyorum.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Çoğu şeyi affeden. Küçük bir iyilik yaptığımda bile hemen karşılığını veren.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Bazen. Ama çok değil. Her zaman bunu hatırd tutmak zor. Namaz gibi konularda çok aklıma gelmiyor.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Öyle şeyi pek sevmem. Bana samimi gelmiyor. Onun içimden gelmesi lazım. Ama çoğunlukla böyle şeylerde başlangıcı ben getiriyorum camide. Ama sonra devamını getiremiyorum.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Her gün. Mesela işyerinde sabırlı olmam için, huzurlu bir hayat için her gün dua ediyorum.

2. MÜLAKAT (BAY)

1.Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

- 28, Berlin, Yüksek Lisans, öğretmenim ve evliyim.

2.Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

- İkisinin arasında bir ailem var. Ne tam otoriterler, ne de kelimenin tam anlamıyla demokratik. Dengeyi sağlamaya çalıştıklarını düşünüyorum. Genel itibariyle ilişkilerimiz şeffaftır. Her şeyi birbirimize danışıp konuşabiliyoruz. Özellikle küçükten büyüğe doğru saygı ve danışmaya dayalı bir ilişkimiz var. Dürüstlük ve saygı bizim ailede çok önemlidir. İlişkilerimizde bunu gözetiriz.

3.Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Kesinlikle çok dindarlar. Fakat eskiden, yani küçüklüğümde (3-4 yaşına kadar) dindar bir aile değildik. İbadet tanımazdık. Annem ve babam namaz kılmazlardı. Camiiye de gitmezlerdi. Hatta alman marketlerinden tavuk dahi alıp yerdik. Helal kesimi dahi bilmezdi ailem o zaman. Almanlardan hazır pasta aldığımızda katkı maddelerine vs. dikkat etmezdik hiç. Sonraları ise dedemin teşvikleriyle annem namaz kılmaya başlamış. Daha sonraları babam da kılmaya başlamış ve hacca niyetlenmişler. 1997 yılında, hac'dan geldiklerinde 180 derece değiştiler. Yiyip içtiklerimize dikkat etmeye başladık (helal kesim ve şüpheli

maddelerden kaçınma). Sonrasında annem camiye başladı. Kur'an ve dini ilimler öğrenmeye başladı. Babam da Berlin'de medreseye başladı ve her ikisi de Nakşi ve Kadiri olmak üzere tarikata bağlandılar. Fakat aynı hassasiyet amcamlarda olmadığı için onlara misafirlige gittiğimizde yiyip içtiklerimize dikkat etmek zorundaydık çünkü domuz katkılı ürünler tüketebiliyorlardı. Özellikle annemin desteği ve dualarıyla okulumuzun yanısıra bizler de 4 kardeş olarak Berlin İslami İlimler Okulunda 5 yıl eğitim aldık. Bu da tabii ki dini yaşantımızı şekillendirdi. Ailemin bu dönüşümü ve hocalarımın özel teşviği ile ilahiyat okumaya karar verdim.

4.Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Fiili şiddete maruz kalmadım fakat sözlü şiddete çok maruz kaldım. Mesela namazımı ihmal ettiğimde annem ve babam uzun uzun bizimle konuşup namazın önemini anlatırlardı. Bu yaşla bunun doğruluğunu anlasam da, o yaşlarda bana sıkıcı ve baskıcı gelirdi o konuşmalar. Camii'de ise 7-8 yaşlarında, hoca namaz kıldırırken müezzinin mikrofonunu alıp konuştuğum için bir kere tokat yemiştım. Fakat bu beni olumsuz etkilemedi ve camiiden de soğumadım. Zira yaramazlığımın farkındaydım ve tokadı hak ettiğimi düşünüyordum. Zaten hocayı aileme şikayet ettiğimde babam da hocama hak verip beni azarlamıştı.

5.Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

İçimden gelmesi benim için çok önemlidir. Yaptığım şeyin gerekliliğine inandığımda onu seve seve yaparım. Mesela, namaz kılınmadığında ağır bir cezası olacağını biliyorum. Kılındığında ise çok büyük mükafaatı olduğunu biliyorum. Dolayısıyla Allah'ın azabından korktuğum ve vaadinde mazhar olmak istediğim için farz ibadetlerimi yerine getiririm. Sünnetleri ise Efendimiz'in şefaatine nail olmak ve onunla görüşebilmek için kılarım.

6.Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

İlk Kur'an Kursun'dan. Sonraları ise Berlin İslami İlimler okulundan. Son olarak da ilahiyat fakültesinden.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Daha çok ibadet ettiğimi söyleyemem fakat daha titiz ibadet ettiğimi söyleyebilirim. Yani namazlarımı biraz daha ağır ve içten kılarım. Dualarımı

özellikle uzatırım. Bunun bana iyi geleceğini, tıpkı bir hastanın doktordan şifa dilemesi gibi, stresimi ve kaygımı ibadetle giderebileceğime inanıyorum.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

İbadetlerimi tam olarak yerine getirebildiğimi düşünseydim korkmazdım. Ölüm anından ve sonrasında korktuğum söylenemez. Ama Allah'ın huzuruna çıkmaktan korkuyorum. Hem yaptıklarımın, hem de yapamadıklarımın dolayı korkuyorum. Yani ibadet konusunda yeterli bulmuyorum kendimi.

9.Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Evet. Eskiden yarım yamalak kıldığım namazlarım (mesela anne baba baskısı nedeniyle) artık benimsediğim bir ibadet olduğu için içselleştirerek kılıyorum. Bu diğer dini davranışlarımda da böyle. Çünkü davranışlarımdan nedenini ve gerekliliğini artık kendim belirliyorum. Başkaları dikte etmiyor. Doğal olarak severek yapıyorum.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Tövbe etmişliğim oldu eve tama onun haricinde yaptığım bir yanlışın dolayı daha çok namaz kılmam, ya da başka bir dini davranışta artış göstermem söz konusu olmadı hiç.

11.Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Anneannem öldüğünde çok üzülmüştüm. Mutlaka her köye gidişimde kabrini ziyaret eder, başında Kur'an okurum. Ama bunu kendim için değil, onun için yaparım.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Allah'ın varlığına inanmamdır. O'nun adalet sahibi olduğunu bilmem ve herkesten herşeyin hesabının sorulacağına inanmam özellikle kötülüklerden sakınmamı sağlayan en büyük etkendir.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Rahman ve rahim oluşuyla. Aslında her sıfatıyla tasavvur ediyorum. Hastalandığımda şafii oluşuyla, her şeyi işiten ve gören olmasıyla, her şeye güç yetirmesiyle. Genel olarak yüce ve şerefli olmasıyla yani.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Kesinlikle evet. Sorumluluklarımın bilincinde olmamı sağlıyor.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Küçükken evet. Mesela camiide herkes namaz kılarken ben de kıldım. Ya da hazırlıkta bir dönem arkadaşlarla şalvar giydiğimiz olmuştu. Ama onu daha çok heves olarak görüyorum. Yani sosyal bir uyum sağlamak için değildi.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Her gün ve her durumda dua ederim. Sesli olmasa da içimden geçirdiğim de olur. Özellikle sevdiklerimin iyiliği için.

3. MÜLAKAT (BAYAN)

1.Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

23 yaşındayım, Almanya'da doğdum, üniversite öğrencisiyim ve bekarım.

2.Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Biz 3 kardeşiz ve annem babam birlikte yaşıyoruz. Ben en küçükleriyim. Fakat ayrı bir imtiyaz görmedim. Annem babam hepimizin kararlarına karşı hep çok saygılıydı ve hiç baskıcı olmadılar. Bizde annemle bir şey paylaştığımızda onda hiç kalmaz. Her şeyi babamla istişare eder, ona danışır veya anlatır. O yüzden ben de anneme anlatmaktansa direk babama anlatmayı tercih etmeye başladım. Bizde ayıp diye bir şey yoktur evde. Her şey üç kişi arasında konuşulur. Oturup özel olan

herşeyimi onunlarla çok rahat bir şekilde paylaşıp onlara fikir danışabilirim. Abilerimle de öyle. Hiç üzerimde otorite kurmaya çalışmadılar. Evde tamamen sevgi ve neşe doluyuz birbirimize. Hatta ben hep oyuncu falan olmak isterdim ve buna da kimse itiraz etmezdi. Bunun yanısıra camii'de de çok aktıftım. Akraba olarak da kalabalığımız Almanya'da ve bağlarımız da kuvvetli.

3.Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Ailem dinine son derece bağlıdır. Çocukluğumdan beri bu yaşıma kadar hep camiiye bağlı ve odaklı bir hayat yaşadım. Onlar da aynı şekilde. Mesela haftasonlarımız genellikle camiide geçer. Ya eğitim amaçlı ya da sosyal faaliyetlerde bulunmak amacıyla genelde camiideyiz. Zaten annem babam hacılar, namazlarını da kılıyorlar. Ayrıca annem tesettürlü. Benim ve abilerimin isimlerini de hep Kur'an'da geçen isimlerden seçmişler. Yani dini açıdan hassasiyetleri hep vardı ama baskıcı değillerdi hiç.

4.Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Evet kaldım. Yatılı Kur'an kursunda kaldım. Başta şoka uğamıştım çünkü ailemden böyle bir şeye hiç alışkın değildim. Sonrasında ise bununla başa çıkabilmek adına umursamıyormuş gibi yaptım,aman oldu geçti bitti gibi. Ama şuan hala o an aklımdadır. O zaman 12 yaşındaydım. Şuan 23 yaşındayım. Hala o anı, ne yaptığımı ve ne dediğimi hatırlıyorum. Ama camiiden soğumama neden olmadı çünkü benim hatamdı. Kurallara aykırı bir davranışta bulunmuştum. Evet çocuktum, belki alttan alınabilinirdi ve farklı tepki gösterilebilinirdi ama kurallara uymamı sağladı sonrasında.

5.Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Beni Kur'an okumak çok motive ediyor. Kendimi o alanda geliştirmek istiyorum. Okuduklarım olsun, dinlediklerim olsun beni hep çok rahatlatıyor.

6.Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Dini bilgilerimin hepsini camiiden aldım. Zaten çok küçük yaşta başladım camiiye gitmeye. 6 yaşında Kur'an'a geçmişim. Sabah 10, akşam 19'a kadar

camiiide olurdum. Eve gelince de annem babam ne öğrendiğimi, nasıl okuduğumu dinlemek isterlerdi.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Evet attırırım. Mesela nafile namazlar eklerim. Gece namazına kalkarım. Çünkü o çaresizliğimde başka kimseden yardım alamayacağımı bildiğim için, içimi rahatlatmak için ve yalnız olmadığımı hissettirdiği için ibadete yönelirim.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Hayır korkmuyorum.

9.Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Arttırmıyorum fakat daha bilinçli yaptığımı düşünüyorum.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Olmadı.

11.Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Evet. Dua ettim. Yani hayırlı olanın olması için, eğer hayırlı ise geri gelmesi için çok dua ettim ama gelmeyince demek ki bu şekilde olması gerektiğine inandım. Bu şekilde de kabullendim.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Sevap kazanmak. Ve iyilik yaptıkça iyilik göreceğime inanmam.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Halim olması. Herşeyi affetmesi ve her şeye gücü yetmesi.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Ahiret denince ilk aklıma cehennem geliyor. Ama ben bunu güzel görüyorum. Çünkü bu kötülüklerden uzak durmam ve iyilik yapmam için motive ediyor.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Camiiye gidebilmek için kapanıyordum. Çünkü annemden öyle görüyordum. Camii'ye giderken elime başörtüsünü verirdi. Zaten camii'de de herkes kapalı olduğu için açık giremezdim, kendimi kötü hissederdim. Ama ilahiyata ilk başladığımda da açtım mesela. Sınıfta olsun, okulda olsun hiç açık yoktu. Onlara uymak için kapanmadım. Sonradan kendim istediğim için kapandım. Zaten Almanya'da kapanmamamın asıl nedeni çevre baskısıydı. Çünkü bana göre kapalı insanlar iyi insanlar değildi. Beni hep zorluyorlardı ve kılık kıyafetimi eleştiriyorlardı. Bu yüzden de ölene kadar asla kapanmam diyordum, onlar beni soğutmuşlardı çünkü tesettürden. İlahiyat'ta ise ilk 7 ay açtım. Fakat zamanla böyle bir utanma duygusu oluştu. Kantine bile inemez hale gelmişim. Özellikle kıyafetlerimden utanmaya başlamışım. Bir ara hatta ilahiyatı bile bırakmayı düşündüm, yeter ki kapanmayayım diye. Çünkü çevremden etkilendiğimi düşünmeye başlamışım. 1-2 hafta bunu kendi içimde yaşadım ve bunun bir heves olduğunu sandığım için baskılamaya çalıştım. Hatta dua ediyordum kapanmayayım diye. Ne kadar gülünç bir durum değil mi? Yanlış bir dua ama cahillik işte. Sonra kapanmam gerektiğine kanaat getirdim ve bir kaç kez odada yalnızken başörtüsü denedim. Çok çirkin bulmama rağmen kapanmaya karar verdim ve ertesi gün kapandım. Sosyal uyumdan ziyade dini davranışlarımın artmasıyla içimde bir haya duygusu gelişti ve sonunda kendimi tesettürün içinde rahat hissettiğim için kapandım.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Derdimi kimseyle paylaşmayı sevmediğim için genelde hergün her konuda hep dua ederim.

4.MÜLAKAT (BAYAN)

1.Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

27 yaşındayım, Münih, lisans, öğretmen, evliyim.

2.Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Ataerkil bir ailede büyüdüm. Çok otoriter bir babam ve gönüllü veya gönülsüz, her koşulda ona uyan bir annem var. Aile içi ilişkilerimiz biraz zayıf. Evet birbirimize çok düşkün ve bağlıyız. Fakat gerek babamın yoğun iş hayatı, gerekse annemin pasif karakteri nedeniyle genelde evde herkes kendi halindedir. Herkesin kendine göre bir gündelik akışı vardır. Babam işte, annem bahçesinde, erkek kardeşim futbolda, ben odamda, diğer erkek kardeşim de genelde okulda ya da odasındadır.

3.Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Dini açıdan gerçekten çok tutucu bir ailem var. Özellikle babam her koşulda namazını kılar. Annem de gençliğinde kılmadıklarının dahi kazasını kılıyor çocukluğumdan beri. Fakat o daha çok babamdan etkilenmiş ve onun vesilesi ile bilinçlenmiş. Babamın ise çocukluğundan beri hep dini yaşayışı varmış. Bizi de ona göre yetiştirdi. Evimizde her Cuma akşamı Kur'an okunurdu mesela. Genelde babam etimizi kendi keserdi. Zaten asla sucuk, sosis gibi karışık etler yemez helal olduklarına emin olmadığı için. Cemaatle namaz kılmamıza da özen gösterirdi. Bulüş çağına girdikten sonra dahi kaç kez aslında namaz kılamayacak olmama rağmen utanıp babama durumu izah edemediğim için arkasında cemaatle namaza durduğumu hatırlıyorum. Helal haram konusunda babam bizi çok uyarmıştır. Çocukluğumdan beri de hep camiilere gider, yatılı kuran kurslarında eğitimler görürdüm. Bazı tatiller gitmek istemesem de zorla gönderirlerdi.

4.Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Hayır,hatırlamıyorum.

5.Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Genelde cehennem azabından korkuyor oluşum. Mesela bazı akşamları çok yorgun olurum ve yatsıyı kılmadan yatarım. Fakat muhakkak gece uyanmak için saat kurarım. Olurda uyuya kalırım, ya da ölürüm namazımı kılmadan, sonra nasıl hesap veriririm korkusuyla önce uzun bir süre uyuyamam, sonra da uyuduğumdan hiçbirşey anlamayıp uyanır namazımı kılarım mesela. Bu namaz konusunda böyledir genelde. Fakat oruç, tesettür gibi diğer ibadetlerde kendimi daha huzurlu hissettiğim için ve Allah'ın rızasını kazanmaya yaklaştığımı düşündüğüm için seve seve yaparım o ibadetleri. Sonra aklımda hep hardal tanesi kadar da olsa yaptığınız iyiliğin karşılığını göreceksiniz ayeti vardır ve ona göre de hareket ederim. Zaten ailemden de öyle gördüm. Gerek annem, gerekse babam ikisi de çok merhametli ve cömerttirler. Biraz da onları örnek alarak bu konuda dini davranış sergilemeye çalışırım.

6.Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Genel itibariyle camiilerden. Klisenin altında bir mescidimiz vardı. Orada Türkiye'den gelmiş emekli bir hoca bize elif ba öğretirdi. Yaşım 6-7 gibi olacak, yatılı olarak tatillerde kuran kurslarına gitmeye başladım ve bildiğim her şeyi buralardan öğrendim.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Evet kesinlikle. Kalkan olarak görüyorum duayı kendime. Hem beni, sevdiklerimi koruyor hem de endişemi gideriyor. Yani stresliyken ibadet ettiğimde daha da bir güzel konsantre oluyorum. Acziyetimi giderebilecek yegane gücün Allah olduğuna inandığım için sadece ona sığınıp ondan yardım dilemek bana kendimi güvende hissettiriyor. Keşke her zaman bu yoğun hali koruyabilsem. Ama bazen de tam tersi herşey fazlasıyla yolundayken de şükür amaçlı daha çok ibadet ediyorum.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Aslında korkmuyorum. Sadece sonrasını düşününce keşkelerim geliyor aklıma. Bazı şeyleri daha farklı yapabilirdim diye düşünüyorum. Ama ölümün kendisi korkutucu gelmiyor bana. Çünkü zaten her nefis için kaçınılmaz son ölüm ve

aslında sonsuzluğun başlangıcı ölüm. Doğal olarak korkutucu olan ölümün kendisi değil, sonrası. Sonrasının ise hayır olması için hep dua ediyorum zaten.

9.Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Hayır. Bilakis azaldığını düşünüyorum. Gerçi Allah rızasını düşünerek ve gözeterek yaptığımız her iş dini davranış kapsamında değerlendirilirse, özellikle evlendikten sonar yoğun bir şekilde içinde bulunduğum gündelik işler çok vaktimi alsa da Allah rızası için yaptığımı varsayarsak, dini davranışlarım artmış olabilir. Fakat net olarak Kur'an okumak, tövbe, zikir, nafil ibadetler, oruç vb. dini davranışları soruyorsan, o zaman kesinlikle azaldılar. Bunu ise evlilikle beraber sorumluluklarımın artmasıyla ilişkilendiriyorum. Yoksa imanen ve itikaden bir gerileme söz konusu olduğundan değil yani.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Evet, hem de çok. Otoriter bir ailede yetiştiğim için ne yazık ki yalan konuştuğum zamanlar olurdu ve bu durumdan aslında ben de çok rahatsız olurdum. Bazen yemin ederdim tekrar yalan konuşmayacağım diye, ya da başka birşey için. Fakat sonrasında yeminime sadık kalamazdım. İşte o zaman kendimi cezalandırmak ve pişman olduğum için 3 gün oruç tutardım. Özellikle gençlik dönemimde yapmış olduğum umre, döndükten sonar 180 derece değişmeme vesile oldu. Gerek tesettürüm, gerek namazlarımı vaktinde kılmak gibi pek çok konuda tövbe edip sıfırdan bir sayfa açmama vesile olmuştur.

11.Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurduunuz?

Evet. Bolca dua edip, tevekkül ettim ve kaderimin bir parçası olduğunu düşünerek her şeyi kabullendim.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Öncelikle Allah'ın rızasını kazanmak ve gazabından emin olmak. Fakat ailemi mahçup etmemek ve onların dualarını almak da bu konuda önemsemiğim bir nokta. Ayrıca annem hep iyilikten asla zarar gelmez derdi. Bu yüzden kötülük

yapana da mümkün olduğunca karşılık vermemeyi, kötülüklerle arama mesafe koymayı tercih ederim.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Allah'ı özellikle merhametli olarak tasavvur ediyorum. Fakat adaleti gereği gazabı da kaçınılmaz. Bu yüzden her ikisini de hep gözünüzde bulunduruyorum. O'nun herşeyi işittiği, gördüğü ve içimizden geçirdiklerimizi de bildiği için davranışlarıma ve düşüncelerime hep dikkat etmeye çalışıyorum.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Ahiret deyince nedense aklıma ilk cehennem geliyor. Bu yüzden dini davranışlarımı, dini sorumluluklarımı ihmal etmemeye çalışıyorum. Bazı zor durumlarda sadece ahirette karşılığını göreceğim için tahammül ediyorum mesela. Ya da Allah rızası için yapıp, kul kadir kıymet bilmese de ahirette herkes yaptığının karşılığını görecektir inancıyla sabırlı olmaya, iyilikten ve dürüstlükten ayrılmamaya gayret ediyorum. Ama özellikle dedikodu gibi kul hakkına girdiğim günahlarda ne yazık ki ahiret inancım engelleme açısından zayıf kalıyor. Bunun nedenini ben de bilmiyorum

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Evet. Küçükken daha çok. Büyüdükçe bu konuda daha bilinçli oldum diye düşünüyorum. Mesela küçükken pek çok farklı cemaatin camiilerinde yatılı eğitim programlarına katılırdım. Örneğin Süleymancılarda onlar gibi iğnesiz başörtü bağlıyor, her Perşembe istesem de istemesem de herkes kılıyor diye tesbih namazı kılıyordum. Daha sonraları Milli Görüş cemaatine ait yatılı kuran kurslarında kaldım. Oralarda da yine sosyal uyum sağlamak için tesettürümü onlarınkine uyarladığımı hatırlıyorum. Fakat üniversiteye başladıktan sonra artık kendim bir birey olarak içimden hangi dini davranışları işlemek geliyorsa ve hangisi bana kendimi iyi hissettiriyorsa onları yapmaya devam ettim. Bu uyumlama sanırım toplum içinde kabul görme için yapılan birşey. Oysa dini davranışlarımızın nedeni Allah'ın rızasını kazanmak olmalı. Bu bilince ulaşıncaya bu tür davranışlardan da vazgeçtim.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Özellikle zorda kaldığım zamanlarda daha çok ilahi yardım dilerim. Fakat küçüklüğümde beri hep çok dua ederdim. Annemlerin toplu duaları olurdu hanımlar arası. Benim de türkçem iyi olduğu için dua kitabından duayı bana okuttururlardı. Böylece pek çok dua ezberlemişimdir. Ayrıca akşam yatmadan, evden çıkmadan annem hep hatırlatırdı dua etmeyi. Hala daha öyle devam eder. Eve girerken, çıkarken, her namazımdan sonra olmasa da çoğu namazlarımdan sonra, güzel haberler aldığımda ya da çok korktuğumda vs. hep dua ederim. Allah'ın yardım etmediğine yada murad etmediği hiç bir şeyin gerçekleşmeyeceğine inancım tam. Bu yüzden tek yardım merci Allah. Zaten almanya'da büyüdüğüm için ve almanlar genelde her işi kendileri görüp kimseden yardım istemedikleri için başkalarından yardım istemek konusunda fazlasıyla çekimserim. Bu yüzden istenecek bir şey var ise, isteyebileceğim tek kişi Rabbim'dir.

5. MÜLAKAT (BAY)

1.Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

27, Berlin, Endüstri Mühendisliği – Master, çalışıyorum, evli ve bir çocuk sahibi

2.Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Mutlu ve uyumlu bir ailede büyüdüğümü düşünüyorum. Aile arası ilişkilerimizi iyi olarak değerlendiriyorum. Küçüklerin büyüklere saygı gösterdiği bir ortamda. Annem Türkiye'den babamla evlendikten sonra geldiği için anne tarafı ile çok sık görüşemiyoruz fakat baba tarafı burada çok kalabalık ve onlarla her hafta sık sık görüşürüz. Bağlarımız kuvvetlidir yani. Sevgi ve saygı olarak her iki ebeveynime de aynı mesafedeyim. Fakat konudan konuya iletişim için tercih ettiğim aile bireyim değişir.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Annemin ve babamın geldikleri aile ortamı çok dindar sayılmazdı. Annem evlenip Almanya'ya gelince dedemlerle birlikte kalmışlar. Dedem de yaşının ilerlemesiyle ve burada Türklerin camii derneklerinin çok olması nedeniyle hem muhabbet için hem de dinini öğrenmek için camiiye gitmeye başlamış. Babam da galiba ondan etkilenmiş. Arabada hocaların vaazlarını falan dinlermiş. Böylece babamla annem de camiiye gitmeye başlamış ve sonrasında hacca niyetlenmişler. Zaten sonrasında baya bir değişim oldu bizim hayatımızda. Örnek vermek gerekirse önceden helal harama çok dikkat etmezdik gıdalarda, ama sonrasında peynirde bile mayasının hayvansal mı bitkisel mi olduğuna dikkat etmeye başladık. Yani zamanla bilinçli bir dini hayat yaşamaya başladık.

4.Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Açık konuşmak gerekirse ben şahsen camii cemaatinin en küçüğü idim o yüzden bana daha çok şefkatle yaklaşırlardı ama şiddet uygulandığını gördüm başkalarına. Metot olarak doğru yanlış diye değerlendirmek istemem ama maksat camiiye gelenler boş dönmesin, bir şeyler öğrensin, bir disiplin sağlansın vb. idi. Beni şahsen etkilemedi fakat hocadan yediği dayaktan dolayı ayağı camiiden kesilen, camiiden uzaklaşmasıyla beraber farklı çevreler edinip ahlaken yozlaşan arkadaşlarım olmuştu. Bu da benim için çok üzücüydü.

5.Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Bazı dini vecibeleri yerine getirmediğimde içimde bir huzursuzluk oluyor. Dini görevleri yerine getirmek insana huzur veriyor. Onun dışındaki nafîle ibadetlerden ise toplum içinde yapılanlardan daha çok zevk aldığımı düşünüyorum mesela zikirten, cemaatle namaz kılmak gibi. Bu konuda babama eskiden kızdım zorla hepimizi cemaatle namaza topladığı için ama böylece bir alışkanlık, ya da değer kazanmışız aslında bunu da sonradan anladım.

6.Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Babam beni 4 yaşımdan itibaren camiiye yazdırmıştı ve dini bilgimi 12-13 yaşıma kadar oradan aldım. Ondan sonra 17 yaşıma kadar Berlin İslam Okulunda

devam ettim din eğitimime. Daha sonra ise hocalarımın vesilesi ile kendim camiide haftasonları çocuk okutarak hem kendi bilgilerimi taze tutmaya hem de bildiklerimi aktarmaya çalıştım.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Evet, maalesef öyle. Aslında her zaman belli bir düzeyde olması gerekirken özellikle belli musibetlerle karşı karşı geldiğinde Allah'a güvendiği için bazı ibadetlerle, mesela namazı daha dikkatli kılarak, bu durumla başa çıkmaya çalışıyor. Öğrencilik dönemlerimde imtihanlara çalışırken de daha çok ibadet ettim, dua ettim vs. olurdu. Ama artık birşeylerden kurtulmak için yani bir çıkar elde etmek için ibadet ettiğimde sanki Allah'ı kullanıyormuşum gibi geliyor ve bundan aslında rahatsız oluyorum. Bu yüzden yapmamayı tercih ediyorum.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Hayır, korkmuyorum. Zaten fazla aklıma gelmiyor. Ama bazen aklıma geldiğinde nefsimin her istediğini yapmamaya çalışıyorum. O zamanlarda dünyanın geçici olduğunun ve hesabın olduğunu aklıma getirip, kendimden kötü durumda olanları düşünerek biraz daha maddiyatı arka plana atarak, ölümden sonrası için hazırlık yapmam gerektiğini düşünüyorum.

9.Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Yok, sanmıyorum.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Şuan aklıma gelen yok.

11.Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Evet. Fakat bu boşluğu dini bir davranışla kapatmayı düşünmedim.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Kişilik olarak da zaten kötülüğü sevmem ve genel olarak huzurlu bir ortamda yaşamak isterim. En büyük motivasyon kaynağım herkesle uyum içinde yaşamak. Eskiden annem babam duyar diye mesela bazı günahlardan yada kötülüklerden kendimi korumaya çalışırdım fakat yaş ilerledikçe bunu kendim için yapmaya başladım. Rabbimin hoşuna gitmeyeceğini bildiğim için kötü şeylerden uzak durmaya başladım. İyiliklerde ise, insanlara yardımcı olmayı seviyorum. Allah rızasını önemişiyorum. Fakat genelde neden iyilik yaptığımı, yada yaparken beni buna neyin motive ettiğini pek düşünmedim. Galiba biraz içgüdüsel olarak. Bazen yapacağım şeyi dini yönden değerlendiririm, ya da aileme bir zararı olur mu diye, son olarak belki başkalarının bakış açısı/kınayıp kınamayacaklarını da umursuyor olabilirim.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Allah'ın her yerde beni görmesi, izlemesi, beni yalnız bırakmaması, bana yardım etmesi geliyor aklıma. O'nun her şeyi affedici olması ve bundan dolayı asla ümitsizliğe kapılmamam gerektiği fikri çok baskın bende. Hatta gazabından ziyade affedici olması hep aklımda.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Çoğu zaman bunu unutsam da bir ölüm haberi aldığım da direk dünyalıklar gözümde değersizleşiyor. Ahiret denildiğinde de günahlardan arınıp cennete girme fikri beliriyor aklımda. Mesela Şehitlik caminin önünden geçtiğimde ordaki kabirde yatanlar için de hep cennete girmeleri için dua ederim ilk önce. Yani ahiret deyince aklımda ilk beliren cennet fikri oluyor.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Türkiye'ye gittiğimizde mesela dedem hep namaz kıldırmanızı ya da müezzinlik yapmanızı isterdi bende sırf onu kırmamak için, istemeyerek de olsa yapardım. Eğer sosyal uyuma giriyorsa bu o zaman evet. Bir tek örnek bu geliyor

aklıma. Bazen de toplu sabah namazları oluyor ve genelde babamla birlikte gidiyoruz. Sabah yorgun olsam ve gitmemeyi düşünsem bile babam aradığında onu kırmamak adına hazırlanıyorum.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Çoğu zaman genel dualar yapıyorum yani başkalarını da kapsayan dualar. Mesela işe giderken herkesin sağ salim gidip gelmesi için dua ediyorum. Onun dışında namazlardan sonra genelde dua etmiyorum maalesef.

6. MÜLAKAT (BAYAN)

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

Yaşım 27, Nürnberg’de doğdum, ilahiyatta lisans öğrencisiyim ve bekarım.

2. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Aile yapım bence demokratik ve çok açık ilişkilerimiz var, yani her akşam gün içerisinde neler yaptığımıza dair, günümüzün nasıl geçtiğine dair sohbet ederiz.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Ailemi dindar görüyorum. Daha bir kez bile ailemden herhangi birinin yalan söylediğini duymadım. Tutumlarını Avrupa’da yaşamamıza rağmen taviz vermeden sürdürüyorlar. Ayrıca kimse görmese de Allah’ın bizi her zaman gördüğü bilinciyle her zaman dini açıdan olması gerekeni yapmaya çalışıyorlar.

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Hayır kalmadım.

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Kendimi tamamlanmış hissediyorum ve huzurlu oluyorum.

6. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Çoğu bilgiyi ailemden, camiiden ve Avrupa’da çokça kullanılan takvim yapraklarının arkasındaki ayet/hadis ve dini bilgileri okuyarak aldım.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Evet. Stresli olduğumda daha fazla zikir çekerim. Bunun nedeni ise kulunu en iyi Allah’ın biliyor olması ve bana yegane yardım edecek gücün O’nun olduğunu düşünmem.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Ölümden korkuyorum ve bu korkumla da ölüm rabitası yaparak kendimi ölüme hazırlamay çalışıyorum.

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Yaşım ilerledikçe dini davranışlarımın yontulduğunu düşünüyorum. Çocukken yaptığım davranışların iyi olduklarını, lakin bir taş gibi kaba, yani sığ olduklarını düşünüyorum. Şimdi ise o taşı daha zarif hale getirerek, daha güzelleştirerek, yani ibadetlerimi daha içselleştirmiş ve içlerini doldurmuş olarak yerine getiriyorum.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Evet. Eğer bir günah işlediysen o zaman daha fazla sevap işlemeye gayret ederim.

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurduunuz?

Evet, sevdiğim bir çok değerli insanı kaybettim. Kendimi, onlar için daha fazla dua ederek ve seven sevdiği ile beraberdir hadisine inanarak, ahirette hayırlısı ile birlikte olabilmeyi düşünerek, teselli ettim.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Kötülük yapmak istemiyorum çünkü bu beni vicdanen çok rahatsız eder. İyilik yaptığımda ise huzur buluyorum. Tamam duygusal olarak yani.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Allah'ın çok bağışlayıcı ve merhametli olması. Mesela annem bana kızdığında dahi evlat sevgisinden dolayı nasıl bağışlıyorsa Allah'ın merhametine kıyasen anneminkinin çok anlamsız olduğunu düşündüğümde Rabbim'in ne kadar çok merhametli olduğunu hayal ederim hep.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Ahiret inancım nefsimi dünyada bazı isteklerden vageçip beni fedakarlıkta bulunmaya, kanaatkar olmaya yönlendiriyor. Ahirette daha iyisine layık oluruz inancı ile faydalı işler yapmaya çalışıyorum.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Sosyal uyum sağlamak için değil ama insanlarla iyi ilişkiler kurmak için ve dinen de sadaka hükmünde sayıldığını bildiğim için genelde hep tebessüm ederim.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Her durumda. Her ne yaparsam yapayım Allah'ın izni ve lütfu olmadan başarılı olamayacağımı bildiğim için her konuda Allah'tan yardım isterim.

7. MÜLAKAT (BAYAN)

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

27, Berlin, Anaokulu öğretmenliği okudum, evli ve bir çocuk sahibiyim, 2 yıldır ev hanımıyım.

2. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Annem, babam ve 5 kardeşim birlikte yaşıyorduk. Fakat dedem, dayılarım, teyzelerim vs. hepimiz aynı mahallede oturduğumuz için çok kalabalık bir ailede büyüdüm. Babam çok çalıştığı için ve kendi işi olduğu için daha çok annemle yakın bir ilişkim var.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Muhafazakar bir ailem var. Dinlerine çok bağlılar. Mesela helale harama çok dikkat ederler. Bizleri de hep Kur'an Kurslarına vs. yönlendirdiler. Tabii Almanya'daki 1.Nesil Türklerin dini bilgileri daha zayıftı o yüzden annemler de camiiye gidip bizleri daha bilinçli yetiştirmek için kendileri önce birşeyler öğrenmeye çalıştı sonra bizleri de camiilere gönderdiler.

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Hayır, kesinlikle. Camii'deki hocalarımın ön planda tuttıkları hep sevgi, merhamet ve saygıydı.

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Açık söylemek gerekirse küçükken camiide bizleri hep ödülle motive ederlerdi. Mesela hatim indirdiğimizde, bilgi yarışmalarında kazandığımızda hep hediyeler alırdık. Bir de camii içinde ve arkadaş çevremdeki yaşıtlarımla da bir yarış içindeydim işte ben daha güzel Kur'an okuyorum, ben daha kapalıyım gibi mesela. Zaman içinde de artık bunlar alışkanlık haline geldi yani rutine oturdu.

6. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Kur'an kurslarından aldım öncelikle. Sonra İslami İlimlerde okudum. Daha sonra 3 yıl eğitimcilik derslerine katıldım. Ondan sonra da camiinin anasınıfında 10 yıl kadar hocalık yaptım ve çocuk eğittim.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Evet. Özellikle evlendikten sonra. Bekarken daha çok annemle, kız kardeşlerimle dertleşirdim yada yardımlaşırımdım ama evlendikten sonra evde herhangi bir sorun olduğu zaman mesela daha çok Rabbime sığındığımı fark ettim.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Ölümden korkum var evet. Bilhassa anne olduktan sonra daha çok korkmaya başladım. Eskiden günahlarımdan dolayı korkardım. Hani hesap vermeyi düşündüğüm zaman. Ama şimdi evladımı düşünüyorum. Ölürsem ona ne olacak ona diye korkuyorum gerçekten.

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Evet. Çünkü yaptığın davranışlarının neticesini ve sorumluluklarını daha iyi anlıyorsun. Gençken bunları o kadar düşünmüyorsun.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Evet çok oldu. Gençlik hayatımda yaptığım hatalarımı, mesela modayı takip etmek, tesettüre tam riayet etmemek gibi, işte evlendikten sonra daha radikal bir islam yaşayarak, örneğin tek renk ya da koyu renkte kıyafetler giyerek, uzun başörtüler tercih ederek telafi etmeye çalışıyorum.

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Kaybetmedim. Ama dedem büyük bir hastalıktan sonra 10 yıldır felç bir şekilde başkalarına muhtaç olarak yaşıyor. Bu beni çok etkiledi. Bu bana ne kadar aciz olduğumuzu hatırlatıyor sürekli.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Eskiden hep dışarıda annemi babamı temsil ettiğimi düşündüğüm için dikkat ederdim davranışlarıma. Sonuçta Almanya'da mahallede olsun, muhitte olsun herkes özellikle hemşeriler ve komşular birbirlerini tanır ve ben evdekileri üzecek bir şey

yapmak istemezdim. Ayrıca camiide hocalık yaptığım için talebelerimin de beni örnek aldığını, kendime ona göre çeki düzen vermem gerektiğini düşünürdüm. Evlendikten sonra ve özellikle anne olduktan sonra da hep kocama laf gitmesin, evladına kötü örnek olmayayım diye düşünmeye başladım.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Çok güçlü ve herşeye kadir olduğunu biliyorum. Özellikle doğum zamanında kendimi o kadar yetersiz hissettiğimde, bir dakika sonra ölecek miyim, çocuğum sağlıklı dünyaya gelecek mi diye kaygı içindeyken hep Rabbimin kudretine, merhametine sığındım.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Bana şahsen çok rahatsızlık veren birşey bu zaten. Cehennemi hisseder gibi canlandırabiliyorum gözümün önünde. Bilmiyorum ocaktı, fırındı vs. onların sıcaklığından dolayı mı bu böyle. Yani cehennemi aklıma getirince yapmamam gereken davranıştan direk kendimi geri çekiyorum, içime bir ürperti giriyor. Benim ateş korkum çok. Çocukken kaynar suyla yanmıştım bir kere. Sanırım o yüzden.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Evet, çok oldu. Özellikle ergenlik yıllarımda.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Annemin öğrettiği rutin dualardan biridir mesela geceleri yatmadan dua etmek. Ya da namazlardan sonra da dua etme alışkanlığımı da anneme borçluyum aslında.

8. MÜLAKAT (BAY)

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

26, Ebersberg, Meslek Lisesi mezunu, BMW'de tornacı, evli.

2. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Otoriter bir ailede büyüdüm. Zamanla biraz daha izin verici oldular tabii. Annemle yakın ilişkimiz vardır fakat babamla daha mesafeliyiz.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Bence dindarlar evet. Dini açıdan Avrupa’da olmamıza rağmen taviz vermeyen bir ailem var. Annem tesettürlü. Ablam da. Babam küçüklüğümden beri namazını kılar, bize de hep telkin eder. Helale harama çok dikkat ederler.

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Evet. Ama bu beni olumsuz etkilemedi. Zaten evde de dayak yiyordum. Hiç yabancılık çekmedim camiide.

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

İbadetlerin öneminin farkında olduğum için dini davranışlarımı yerine getirmeye çalışıyorum. Yani sorumluluğum gereği yapıyorum.

6. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Ailemden ve camiilerdeki hocalardan. Bazen kendim araştırdım internetten.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Hayır. Sanmıyorum.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Hayır. Dinimce ölüm korkulacak birşey değil. Sonrası için bazı pişmanlıklarım var sadece. Onlar beni aklıma geldikçe üzüyor ve korkutuyor.

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Aslında hayır. Küçükken daha çok bağlıydım dinime. Sonra 12 yaşımla ergenlik dönemimde baya uzaklaştım. 16 yaşımdan sonra tekrar bir dine meylim söz

konusu oldu. Evlendikten sonra eşimin desteği ile Kur'an eğitimime önem vermeye başladım.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Oldu evet. Tövbemi yaptıktan sonra samimiyetimi göstermek için daha çok dini davranış göstermeye başladım ya da çalıştım diyeyim.

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Beni çok etkileyen büyük bir kaybım olmadı şimdiye kadar. Zaten Almanya'da yaşadığımız için Türkiye'den bir akrabamız öldüğü zaman genelde bizi çok etkilemiyor çünkü ne merasimine katılabiliyorum ne başka türlü acısına ortak olabiliyorum. Yani öldüklerini bile öyle uzaktan idrak edebildiğim kadar anlıyorum sadece. Buradaki akrabalarımın, sevdiklerimden çok şükür daha kimseyi kaybetmedim.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

İmanımdan dolayı içgüdüsel olarak yapıyorum yaptığım iyilikleri. Mesela cumalarda da hoca hep Allah akrabaya iyiliği emreder diye vurguluyor ya hani. İslam dinindeki iyilik yapma vurgusunu öyle benimsemişim. Bir neden aramaksızın içimden geldiği için yapıyorum. Kötü şeylerden hem dini açıdan uzak kalmaya çalışırım hem de toplumun baskısı var, ayıplanmak, kınanmak istemediğim için de olabilir yani.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Merhameti ve affedici olması ilk aklıma gelen sıfatları.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Ahirete olan inancım beni olumlu etkiliyor. Dini açıdan elimden gelenin en iyisini yapmaya çalışıyorum.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Hayır. Olduğum her ortamda kendim olarak bulunmayı önemsiyorum. Kimseye hiç bir nedenden dolayı uyum sağlamaya çalışmam.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Namazlarımdan sonra ediyorum. Genelde her zaman.

9. MÜLAKAT (BAYAN)

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

31 yaşındayım. Almanya’da doğdum. Meslek lisesi mezunuyum ve evliyim.

2. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Babamı çok küçükken kaybettik. Annem de onun yerini doldurmak için sanırım fazlasıyla otoriterdi. Kendi ailemde bunu farklı yapmaya çalışıyorum. Çocuklarımla daha çok konuşarak ve onlara bir şeyleri anlatarak sevdirmeye çalışıyorum. Beyimle de çok uyumluyuzdur. Bazen onun istediği olur, ben fedakarlık yaparım. Bazen ise tam tersi. Birbirimize karşı saygılı ve anlayışlı yaklaşılmaya dikkat ediyoruz.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Annemler Almanya’da ki 2.nesil olarak dinlerini yaşamaya özen göstermişler imkanları doğrultusunda. Mesela camii açmışlar olduğumuz yerde. Oranın temizlik işleriyle, kermesleriyle vs. çok ilgilenirdi. Zaten namazında niyazında biri. Bizi de küçüklükten beri hep Kur’an kurslarına yollayarak dinimizi öğrenmemizi desteklemiştir. Biraz namaz ve tesettür konusunda çok baskıcıydı. 4.sınıfta kapanmıştım ve annem gelip sınıf arkadaşlarıma bunun bizim dinimizin bir gereği olduğunu, buna saygı duymaları gerektiğini açıklamıştı. Fakat kendisi çok çalıştığı

için ve sanırım kendi dini bilgisi de yeterli olmadığı için bizim din eğitimimize şahsen bir katkısı olmamıştı. Ne öğrendiysek hem camiilerden öğrendik. Zaten annem de birçok şeyi taklit üzerine uyguluyordu. Ama zamanla o da bizimle birlikte dinin pratikten ibaret olmadığını anlayarak detaylarını da öğrenmeye başladı. Ben kendim çalışmayıp çocuklarımla vakit geçirmeyi tercih ettim. Evde onlarla birlikte bir çok faaliyet yapıp dinimizi birlikte öğreniyoruz. Camiye de birlikte gidiyoruz. Beyim büyük kızımın kapanmasını istiyor ama ben ona baskı yapmayacağım. Çocuğum zaten herşeyi öğreniyor. Kendini hazır hissettiğinde bildiklerini uygulayacağından eminim.

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Hayır kalmadı. Ben çocukken gittiğimiz Kur'an kurslarını (ki buralarda hep yatılı kalırdık okullar tatilken ve bir sürü arkadaş edinme fırsatımız olurdu) çok severdim. Birçok faaliyet yapardık. Hocalarımız genç ve güler yüzlüydü ve bizleri çok severlerdi. İyi ki annem göndermiş bizi. Din eğitimimin temelimi oradan alıyorum.

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Benim dinden uzaklaşmamı engelliyor olmaları. Dünyanın telaşına kapılmaktan, stresten ve kötülüklerden korunduğumu düşünüyorum böylece. Namaz en önemli ibadet bence. Zaten namazından da kötülüklerden alıkoyduğunu söylüyor Peygamberimiz (sav).

6. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Çok kalabalık bir ailede büyüdüm. Babamı erken kaybettik ama dayılarım, teyzelerim, enişterim vs. hepsi dindar insanlar. Çoğu hacı, namazında niyazında, ramazanlarda hep birbirimize iftara gidip geliriz, her akşam tervavihe götürür zaten annem orada da yine güzel bir ortam olurdu. Yani ailemden dolayı zaten sağlam bir temelim vardı fakat okullar tatil oldukça annem de hep yatılı kurslara gönderirdi bizleri. Çoğu şeyi oradaki hocalarımdan öğrendim. Milli Görüşmüş, Diyanetmiş veya Süleymancıymış vs. hiç ayırım yapmazdı annem. Neresi yakınsa, iyiyse yollardı birşeyler öğrenmemiz için.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Yok. Pek aklıma gelmez. Stresimi o kadar yoğun yaşarım ki o anda ibadet etmek aklıma bile gelmez.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Hayır korkmuyorum. Sonuçta ayette her nefis ölümü tadacaktır diye buyruluyor. Bundan kaçış yok ki. Önemli olan ibadetlerimizi yerine getirip kalbimizi temiz tutabilmek. O zaman sonumuz da güzel olur. Buna odaklanmaya çalışıyorum. Belki de babamı çok erken kaybettiğim için ölümle erken yüzleştim ve onun hayata dair olduğunu kabullendim.

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Evet kesinlikle. Boşa harcadığım zamanlar geliyor aklıma. O zamanlarımı daha iyi değerlendirebilirdim. Daha çok ibadet edebilirdim. Özellikle evlenip çocuk sahibi olduktan sonra insanın şükredecek şeyleri artıyor. Ya da yaş ilerledikçe insanın düşünceleri oturaklaşıyor ve mantığı gelişiyor bilmiyorum.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Elbette, pişmanlıklarım oldu. Ben genelde tövbe ederim ve hayırda bulunurum. Böylece bağışlanacağımı ümid ederim. En azından bir denge sağlamaya, ya da telafi uygulamaya çalışırım.

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Evet babamı. O zaman daha çok küçüktüm (5 yaşındaydım) ama çocukluğumdan beri her Cuma akşamı babama kuran okuruz evde. Yazları Türkiye'ye gittiğimizde hep mezarını ziyaret eder, onun için dualar ederiz. Hatta annem babam için niyetlenerek 2.defa hacca bile gitmişti. Ben de bol dua ederek sabretmeyi öğrendim. Fakat babasız büyümüş olduğum için çok çekingen bir yapım var.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Cennet ve cehennemden varoluşu.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Sonsuz kerem sahibidir. Yerin göğün sahibi. İnsanların sahibi. Herşeyden yüce olan Allah. Babam öldükten sonra annem bir daha evlenmedi. Çalıştı ve bizi büyüttü. Rabbim de hep bol bol ihsan etti. Hiçbir şeyimiz eksik kalmadı çok şükür. Yetimdim fakat Allah'ın bize sahip çıktığını bildiğim için hiç korkmadım. Hep Allah'a sığındım.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Eskiden cehennemden korktuğum için birşeyleri yapardım. Annemin söylemleri de etkiliydi tabii. Genelde cehennemden bahsederdi namaz kılmamı vs. istediğinde. Ama zamanla büyüdükçe, okuyup öğrendikçe, kendi çocuklarım için, kendimi yetiştirmeye çalışırken vs. cenneti daha çok arzulamaya başladım, orada sevdiklerimle tekrar buluşma isteğimden dolayı hata ve günahlardan uzak durmaya özen gösteriyorum.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Hayır başkaları için değil, ne yaptıysam Allah rızası için yaptım. Mesela ben çok güzel Kur'an okurdum küçükken. Bu yüzden kurslarda olsun, annemler mevlüd yaptıklarında olsun bana hep okuturlardı ve beğenirlerdi sonra tebrik falan ederlerdi. Bu hoşuma giderdi ama kuran okumayı onlar için değil, Allah rızası için öğrenmişim.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Her sabah uyandığımda ilk önce şükrederim. Bunu alışkanlık haline getirdim. Ama dua konusunda biraz tembellik yapıyorum. Mesela namazlarımdan sonra hep dua etmem. Maalesef zor zamanda daha çok dua ediyorum gerçekten de.

10. MÜLAKAT (BAY)

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

36, Ebersberg (Almanya), Memurum (öğretmen), bekarım.

2. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Dindar olmalarına rağmen zaman zaman liberal bir ailem var (dindarlık ve hoşgörölü olmak bir arada olamaz algısı mevcut). Geleneklerine çok bağılılar. Tüm aile bireyleriyle samimi, güvene dayalı ve açık bir ilişkim var.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Her açıdan dindar (yaşayış, tutum ve davranış) bir ailem var. Hatta bazen aşırı dindar olduklarını düşünüyorum.

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Hayır, öyle baskıcı bir din eğitimine maruz kalmadım. Sadece dini yaşayışlarıyla bize örnek oldu ailem ve biz de taklit üzere devam ettirdik bunu.

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Tecrübe edindiğim huzur ve mutluluk.

6. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Camii'den ve din içerikli kitaplardan.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Pek değil.

8. Ölümünden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Bazen evet. Çünkü bizim dinimizde cehennem korkusu hep önplanda tutulmakta. Sonrasında ise Allah'ın bağışlayıcılığı, rahmeti aklıma geliyor ve ölüm korkumu söküp alıyor.

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Hayır. Şu sıralar hiç birşey değişmiyor. Ne yazık ki. Fakat dini yaşayışımın değişeceğini varsayıyorum.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Evet, bir çok kez. Çoğu pişmanlıklarımı tekrar etmedim ve etmiyorum da.

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

Çok derinden bağlandığım bir sevdiğimi kaybetmedim henüz. Fakat dede, büyükanne, yenge gibi sevdiğim akrabalarımı kaybettim tabii. Ama onların üzüntüsü farklıydı.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Allah'a olan sevgim ve dinimin güzelliğine olan inancım. Zira dinimin gerekliliklerine, kural ve kaidelerine uyduğumda aynı zamanda toplumunun da kurallarına uyduğumu biliyorum. Yani Allah zaten bize bizim huzurlu ve düzenli bir şekilde birlikte yaşamamızı kolaylaştıracak emirlerde bulunup, toplumun barış ve dengesini bozacak şeylerden kaçınmamızı istediği için, dindar olmak aynı zamanda bilinçli ve duyarlı bir insan olmak anlamına geliyor.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

Bağışlayıcı ve merhamet edici bir tanrı algım var. Seven ve adil olan Allah'ı tasavvur ediyorum.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

Evet, korku bazlı yön vermekte. Çünkü çocukluğumuzdan kalma böyle bir korku var bilinç altımda. Maalesef anne ve babam hep korkutarak birşeyleri öğretmeye çalışmışlar. Oysa ki bizim dinimiz korkudan uzak bir din. Ama korku her zaman her yerde var olan bir duygu. İstesek de istemesek de. Ahlaki kanaatim, mantığım ve dini inanışım kötü davranışlarda bulunmama engel olan asıl etkenlerdir.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Hayır.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

İhtiyaca binaen. Belli bir zamanı yok yani. Günlük olarak değil.

11. MÜLAKAT (BAYAN)

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

Yaşım 30, doğum yerim Almanya, meslek lisesi mezunuyum, çalışıyorum ve bekarım.

2. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?

Aile yapımı demokratik ve izin verici olarak değerlendirebilirim. Almanya’da olmamıza rağmen tabii ki de klasik bir türk ailesiyiz. Aile içinde birbirimizle fikir alışverişi yaparız ve birbirimizin düşüncelerine, görüşlerine değer veririz. Baskıcı bir ailem olduğunu düşünmüyorum hiç. Ortak noktalarımız doğrultusunda kararlar alıyoruz.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?

Ailemi dini açıdan gayretli, samimi, Allah’ın emirlerine ve yasaklarına uymaya çalışan, bilinçli bir aile olarak tanımlayabilirim.

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

Çok şükür böyle birşey hiç olmadı.

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

Benim için dinimiz bizi günlük hayatta her anlamda koruyor. Düşüncelerimizi, davranışlarımızı, alışkanlıklarımızı vs. hem koruyor hem de bunlara

yön veriyor (yani nasıl olması gerektiğini öğretiyor) ve bu da karışıklı ilişkilerimizi etkiliyor. Mesela iyilik yapıyoruz ama neden? Boş yere değil. Ya da birinin hakkına girmemek, kimsenin kalbini kırmamak için bazı şeylere dikkat ediyoruz ama bunları da bize dinimiz emrediyor aslında. İşte bu emir ve yasaklara uyarak düzenli bir şekilde yaşıyorum. Ayrıca eczacılık bölümünde çalıştığım için dinimle mesleki bilgilerimi de çok güzel bağdaştırabiliyorum. Mesela bu sıralar eczanede çok fazla konuşulduğu için dikkatimi çeken ve moda olan ,interval fasting‘ denen bir oruç var. Bizim yıllardır tuttuğumuz ramazan orucuyla aynı. İşyerinde bu orucun faydalarını konuştuklarında ben bir kez daha gerek namaz olsun, gerek diğer emir ve ibadetler olsun, hepsinin bize maddi manevi ne çok etkisi olduğunu, bizi koruduğunu vs. gösteriyor. Bu da tabii ki beni daha çok motive ediyor. Almanya’da yaşadığımız için çok münakaşalar yaşıyoruz dinimizle alakalı, farklı eleştiriler de gelebiliyor. O zaman bu ve benzeri sunduğum argümanlara verecek cevapları olmadığı zaman karşı tarafın, ben de tekrar dinimin emirlerinin en büyük faydasının kendimin gördüğüne kanaat getiriyorum ve müslüman olduğum için şükrediyorum.

6. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?

Dini bilgilerimizi bizim burada (Almanya’da) haftasonları veya okul tatillerinde yatılı kaldığımız Kur’an kursları ve camiilerde aldım.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

Bu soru beni biraz düşündürdü. Evet, maaleef bazen hızlı namaz kıldığım, ya da namazlarımdan sonra hızlıca toparlanıp tekrar işime döndüğüm oluyor. Fakat stresli ve özellikle de kaygılı veya üzgün olduğum zamanlarda ibadetlerime daha çok dikkat ediyorum. Hatta nafile ibadetlere de yönelebiliyorum. Bunun sebebi ise herşeyin parayla mümkün olmadığına inanmamdır. İman ve inançla, sadece Allah’ın inayeti ve taktiriyle sorunlarımızın hallolması, muradımıza ermemiz, huzur bulmamız vs. mümkün olduğu için özellikle bu dönemlerde daha çok Allah’a yalvarıp yakararak biran önce istediğim neticeye ulaşmak için daha çok ibadete yöneliyorum.

8. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?

Ölümden tabii ki ilk etapta korkuyorum ama bu böyle abartı bir korku değil. Hatta bazen ölüm güzel bile olabiliyor. Yani bazıları için ne kadar güzel bir ölümle gitti deniliyor ya o anlamda. Yani ölüm korkum beni bunaltan, huzursuz eden bir korku değil. Sadece insanın aklına kabir hayatı, hatta kabir azabı, hesap verme gibi şeyler geldiğinde bir ürperme oluyor. Ama ölümden sonra ebedi bir hayata inandığım için bu korkumu yeniyorum.

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

Evet yaşım ilerledikçe dini davranışlarımın arttığını ve bazı şeylerin değiştiğini düşünüyorum.

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

Bol bol tövbe ederek ve dua ile kendimi teselli ettim.

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurduunuz?

Evet, yakın aile çevremden büyükbamı kaybettim. Onun dışında yakınımdan birisini kaybettiğim olmadı. Bu dönemi ise başlarda daha sık olmak üzere dedemin ruhuna bol bol Kur'an okuyarak atlattım. Fakat hayatın akışına kapılıyor insan zamanla ve kayıplarını unutabiliyor. Çünkü acısı da zamanla azalıyor. Hatırıma geldikçe ruhuna fatihalar okuyarak yad etmeye çalışıyorum.

12. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?

Benim temel motivasyonum dinimin kendisi zaten. Müslüman bir bayan olduğum için, hem dinimi güzel lanse etmek, hem çevreme iyi bir örnek olmak amacıyla kendimi kötü davranışlardan korumaya çalışıyorum. Öyle ki dışarda yürüyüşümden tut, tüm hayat tarzımı etkiliyor bu düşünce. Heran dinimin koyduğu nezaket kuralları aklımda olduğu için hal ve hareketlerime dikkat ediyorum mesela kimsenin hakkına girmemek konusunda olduğu gibi.

13. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?

İlk etapta herşeyi yoktan var eden, hüküm sahibi, herşeyin sahibi olan bir tek Allah'tır o aklıma geliyor. Bağışlayıcı olan, merhameti çok büyük olan, affedici olan özellikleri aklıma geliyor.

14. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?

İyi mi kötü mü bilmiyorum ama cehennem çok fazla aklıma gelmiyor. Daha çok cennete kavuşabilmek için bazı ibadetlerimizi, oruç, namaz vs. gibi yerine getirmeye çalışıyorum. Yani cennete girme arzusu, peygamberimize kavuşmak, ailemizle birlikte cenneti hak etme arzusu daha ağır basıyor bende.

15. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

Ben bir gruba dahil olmak için herhangi bir dini davranışta bulunadım. Bilakis belli dini davranışlarım olduğu için zaten belli dini cemaatlerin ve dini faaliyetlerin içindeyim. Bunu da severek yapıyorum. Çünkü birlik beraberlik, cemaat olma ruhu bana iyi geliyor. Ama bu gruplara dahil olmak için özel bir dini davranış sergilemedim.

16. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Çok acil bir işim olmadığı sürece, her namazımdan sonra ellerimi açıp Allah'a dua ettiğimi söyleyebilirim.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜLAKAT YORUMLARI

1. MÜLAKAT İLE İLGİLİ BAZI DEĞERLENDİRMELER

Bu araştırmada yer alan veriler Almanya’da yaşayan III.nesil Türkler ile yapılan mülakatlardan elde edilmiştir. Mülakat yapılan 11 kişinin altısı (54%) kadın, beşi (46%) ise erkektir.

Ondokuz ile otuzaltı yaş arasında yer alan katılımcıların tamamı Almanya’da doğup büyümüş, oradaki III. nesil Türklerden oluşmaktadır ve bunların beşi (46%) bekar, altısı (54%) ise evlidir. Eğitim durumlarına göre değerlendirmek gerekirse, beşi (46%) meslek lisesi mezunu, dördü (36%) lisans eğitimi ve ikisi (18%) de yüksek lisans eğitimi tamamlamıştır.

Bu mülakatlar farklı zaman ve mekanlar olmak üzere, ses kayıt cihazı da kullanılarak, güvenilir ve samimi ortamlarda gerçekleştirilmiştir. Öncelikle anadillerinde yetersiz kaldıkları için ve ayrıca konuyu başlığı nedeniyle dini zaafiyetlerinin ifşaa edileceği korkusuyla bir çok gencin mülakat konusunda çekimser kaldığı gözlemlenmiştir. Araştırmanın kişinin dindarlığına dair bir sonuca ulaştırmayacağına kanaat getiremeyen bir kaç genç mülakat yapmayı redetmiştir. Örneklem grubumuzu geniş tutmak istesek de, ne yazık ki sadece belli bir gruba ulaşabildik. Zira Almanya’da ki III.neslin bir kısmının tamamen dinlerinden ve kültürlerinden uzaklaşmış olduklarını, bir kısmının ise dini sembolik bir düzeyde tecrübe edip, seküler bir yaşam tarzını benimsemiş olduklarını gözlemledik. Bu iki grup haricinde bir de taklidi ve tahkiki farketmeksizin dini bir yaşayış sürme gayreti içerisinde olmuş olan II.nesil Türklerin çocukları olarak hayatlarının bir bölümünde herhangi bir şekilde camii ve cemaat çatısı altında bulunmuş olan III.nesil Türkler var ki, bunlar hem dillerine daha vakıflar, hem de kültürlerine ve memleketlerine daha sıcak ilişkileri var. Çoğunun bunun vermiş olduğu özgüvenle mülakat teklifimizi kabul ettikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca mülakat öncesi araştırmanın değerlendirilmesinde objektif olunacağı ve kişisel verilerin kimseyle

paylaşılmayacağı ifade edilmiştir. Mülakat sonunda eklemek istedikleri herhangi bir şeyin olup olmadığı sorularak, mülakatçılara kendilerini son bir defa ifade etme imkanı verilmiştir. Mülakat sorularını cevaplama süresi otuz ile kırk dakika arasında değişmekle birlikte, ortalama otuzbeş dakika sürmüştür.

2. MÜLAKATLARIN GENEL YORUMLARI

Bütün araştırmacılarımızla yaptığımız mülakatlar kişinin dini davranışlarının kaynakları arasında en etkili faktörün aile olduğunu ortaya koymaktadır. Dini davranış kuramlarından sosyalleşme kuramına göre, tıpkı kültürün diğer parçaları gibi dini davranış, inanç ve tecrübeler de nesilden nesile aktarılır ve yetiştirilme şekliyle yakından alakalıdır. Birey, yetiştiği bölgesel dini inanışları benimsemeye eğilimli olduğundan, aile ve çevre oldukça etkilidir. Freud ile başlayan psikodinamik yaklaşım, kişinin çocukluk ve ergenlik dönemlerinde yaşadığı ,çocukluktaki çatışma‘ tecrübelerine oldukça önem verir.¹³⁸ Bu yaklaşıma göre, eğer din, anne ve baba için bir şey ifade ediyorsa, anne-babalar aynı dine mensupsa ve çocuk ebeveynleri ile yakın bir ilişkideyse, onların bu dini eğilimleri çocukları etkilemede daha güçlüdür.¹³⁹ Çocuktaki dini duygu ve tecrübelerin uyanıp şekillenmesinde, dini alışkanlık ve uygulamaların kazanılmasında aile faktörü başta geldiği için mülakatımızdaki ikinci ve üçüncü sorumuz ailenin yapısı ve dindarlığına yöneliktir. Nitekim gelişip yetişmekte olan çocuk/genç hayatındaki ebeveyn, öğretmen vs. gibi rol modellerine uyum sağlayıp, onların beklentileri doğrultusunda sergilediği davranışları zamanla içselleştirir ve kendi sosyal kimliğini inşa eder. Büyüklerin dinini, kendi ruhi kabiliyetlerinin gelişmesi ölçüsünde kabul eden çocuklar, bazen pasif görünseler de aslında aktif bir alıcı durumundadırlar.¹⁴⁰

Mülakatta yer alan bir örnek: *„Ailem çok dindardır. Beni çok camiye gönderdiler. Camiden güzel bir çevre edinmek lazım bence. Babamın kuralıdır mesela önceliği hep namazdır. İftarını hurmayla açtıktan sonra ilk namazına durur. Çok da Kur'an okur. Benim için biraz sıkıcı ama ben de öyle olmak istiyorum.“*

¹³⁸ Urban, Hofmannsthal, *Freud und die Psychoanalyse*, s. 62.

¹³⁹ Kağıtçıbaşı, Cemalcılar, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, s. 145.

¹⁴⁰ Alper, *İmanın Psikolojik Yapısı*, s. 205.

, Zaten ailemden de öyle gördüm. Gerek annem, gerekse babam, ikisi de çok merhametli ve cömerttirler. Biraz da onları örnek alarak bu konuda dini davranış sergilemeye çalışırım. ‘

,Özellikle annemin desteği ve dualarıyla okulumuzun yanısıra 4 kardeş İslami İlimler Okulunda beş yıl eğitim aldık. Bu da tabii ki dini yaşantımızı şekillendirdi. Ailemin bu dönüşümü ve hocalarımın teşvik etmesiyle ilahiyat okumaya karar verdim. ‘

,Ailem dinine son derece bağlıdır. Çocukluğumdan beri bu yaşıma kadar hep camiye bağlı bir hayat yaşadım. ‘

Mülakatçılarımız aile yapılarını bazen otoriter, bazen demokratik ya da liberal olarak değerlendirseler de dini açıdan hepsi dindar bir ailede yetiştiklerini belirttiler. Ailelerini çok dindar olmakla beraber, sıkıcı olarak görmelerine rağmen, ailelerinin dini hassasiyetlerini taktir edenler olmuştur.

Dördüncü ve altıncı sorumuz dini eğitimlerini nerden aldıklarına ve bu süreçte şiddete maruz kalıp kalmadıklarına yönelikti. Mülakatçılarımızın tamamı ilk din eğitimlerini camiilerden ve Almanya’da yaygın olan kur’an kurslarından almışlardır. İlerleyen yaşlarda okullarının yanısıra haftasonu ve okulun resmi tatillerinde ziyaret ettikleri islami kolejler de mevcuttur. Ayrıca onbir mülakatçımızın üçü (27%) liseden sonra dini eğitimlerini geliştirmek için ilahiyat okumaya karar vermişlerdir.

Dini davranış kuramlarından yoksunluk kuramı telafi mekanizmasının bir sonucu olarak ileri sürülmektedir.¹⁴¹ Bireyin hayatında karşılaştığı engeller ve tatminsizlikler, onun kendisine alternatif olarak belirlediği hedefler sergilemesini sağlar. Dini cemaatler ve aktiviteler de bu bağlamda ele alındığında çeşitli mahrumiyetlerden kurtulmak için sarf edilen çabalar olarak değerlendirilir.¹⁴²

Özellikle Almanya’da yaşayan II.nesil Türklerin maruz kaldığı sosyal yoksunluk, yani kişinin toplumda herkes tarafından arzu edilen bazı özelliklerden (statü, kariyer vb.) mahrum kalması, II.neslin camiler ve dernekler kurarak hristiyan

¹⁴¹ Veysel Uysal, *Din psikolojisi açısından dinî tutum davranış ve şahsiyet özellikleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996, s. 56.

¹⁴² Clark, *The Psychology Of Religious Awakening*, s. 62.

alman toplumunda kendileri için alternatif bir yaşam alanı oluşturmalarında etkin olmuştur.¹⁴³ Mülakatçılardan birinin babası Türkiye’de elektirik mühendisliği okumuş olmasına rağmen Almanya’da fabrika işçisi olarak çalışmış. Daha sonra ise bulundukları bölgede ilk caminin (İslamisches Kultur Zentrum) kurulmasını sağlamış ve yıllarca yönetim kurulu başkanlığını üstlenmiş. Bunun gibi mülakatçılarımızın bir çoğu camiinin herhangi bir kolunda başkanlık görevi icra etmekte. Bu tarz görevler Almanya’da ki müslüman türklere kendilerini ıspat etme, yeteneklerini geliştirme, değerlerine hizmet etme, toplum için faydalı olma vb. imkanlar sağlamaktadır.

Bilhassa III. nesil kendi değer sistemleriyle (islami değerler) toplumun değer sisteminin (hristiyan ve ateizm değer ve düşünceleri) çatışmasından dolayı ve kendi değerlerinin toplumda kabul görmemesi sonucu ortaya çıkan ahlaki yoksunluk sebebiyle bu dini cemaatleşmelerin çeşitliliğini ve hareketliliğini arttırmışlardır. Camiilerde en aktif kol olarak öne çıkan gençlik kolları bunun en güzel örneğidir. Zira gençlik döneminde bu çatışma çok yoğun olarak yaşanır. Bir yandan içinde yaşadıkları toplumun modern ve bireyci kültürü, ki gerek okul ve iş ortamlarında, gerekse sosyal çevrelerinde bu kültürle sürekli muhattaplar, öte yandan islami kültür ve gelenekler. Farklılıklardan ziyade ayırım, çatışma ve dışlamaların kışkırttığı bir aidiyet bilinciyle gençler ya tepkisel olarak kendi kültürlerinden uzaklaşmakta, ya da değer ve inançları aşırı yüceltmekteler. Mülakatçı ararken bu gruplaşmayı çok net yaşamış olduk. Uzaklaşmayı seçen gruptan birileriyle mülakat yapma imkanımız ne yazık ki olmamıştır. Hayatlarına dine ihtiyaç duymadan, ya da dini arka planda bırakarak devam etmeyi tercih eden gençler, camii ortamlarından da uzak kaldıkları için ve daha çok asimile olarak bir hayat idame ettirdiklerinden dolayı, kendileriyle mülakat gerçekleştirme fırsatı ve ortamı bulunamamıştır. Diğer grup ise, yaşadıkları çatışmaları ve yoksunlukları daha çok dini davranış sergileyerek telafi etmekte.

, Almanya’da yaşadığımız için çok münakaşalar yaşıyoruz dinimizle alakalı, farklı eleştiriler de gelebiliyor. Karşı tarafın bu (oruç örneği) ve benzeri argümanlarıma verecek cevapları olmadığı zaman, dinimin emirlerini daha çok benimsiyorum. Zaten onların en büyük faydasını kendimiz görüyoruz. Bunun için müslüman olduğuma şükrediyorum. ‘

¹⁴³ Atılğan, *Türkische Diaspora in Deutschland (Chance oder Risiko für die deutsch-türkischen Beziehungen)*, ss. 64-75.

Dini eğitimlerini özellikle camii'den alan mülakatçıların büyük bir kısmı bu süreçte şiddete maruz kaldıklarını beyan ettiler. Buna rağmen dinden herhangi bir soğuma yaşamadıkları tespit edilmiştir. Bu durumun ise ailede gördükleri eğitim metodunun da zaman zaman şiddet içermesi, ya da bu durumun aileleri tarafından kınanmaması üzerine kendi nazarlarında da anormal görülmeyişle alakalı olduğu kanaatine varılmıştır. Örnek bir ifade şu şekildedir:

'Yedi ile sekiz yaşlarında, camii'de hoca namaz kıldırırken müezzinin mikofonunu alıp yaramazlık yaptığım için hocadan tokat yemiştım. Fakat bu beni olumsuz etkilemedi ve camiiden soğumam da söz konusu olmadı. Zaten yaramazlığımın farkındaydım ve tokadı hak ettiğimi anlamıştım. Hem hocayı aileme şikayet ettiğimde babam da hocaya hak verip beni azarlamıştı. '

Yedi ile sekiz yaşlarındaki bir çocuğun davranışını kendi idrakiyle yaramazlık olarak değerlendirmesi söz konusu olamaz. Onun bir yaramazlık olduğunu kavramış olsa zaten o fiiliyattan uzak durması gerekirdi. Fakat çocukça bir düşünceyle mikrofon ile eğlenmiş olmasının neticesinde aldığı tokadın ailesi tarafından eleştirilmemiş olması, hatta babasının hocaya hak vermesi ve üstüne üstelik çocuğunu azarlaması, çocukta şiddetin yaramazlığın doğal bir engelleyici sonucu olduğu düşüncesini uyarmıştır. Nitekim ,o tokadı hak etmiştim' ifadesi de bunu kanıtlamaktadır. Dolayısıyla camiide şiddet normal karşılanmış ve oradan bir soğuma, dini davranışlarda azalma gözlemlenmemiştir.

Köken teorilerinden biri olan süper ego, yani üst benliğin yansıtılması teorisi de tam olarak bu vakayı açıklamaktadır. Bu teoriye göre çocuk, ailesi tarafından fiziksel olarak ya da sevgiden mahrum bırakılarak cezalandırılırsa onda belli kaygılar oluşur ve bu durumun devamlı tekrar edeceğini düşündüğü için strese girer. Bu durumdan kurutulmak içinse kendini anne ve babası ile (bu durumda kur'an kursu hocası, cami imamı, din eğitmeni vs. de olabilir) özdeşleştirir, onlar gibi olmak ister ve onların isteklerini onaylar. Bu konuda çarpıcı bir örnek olarak mülakatçımızın şu ifadelerine yer vermek isteriz:

'Dini açıdan gerçekten çok tutucu bir ailem var. Özellikle babam her koşulda namazını kılar. Cemaatle namaz kılmamıza da özen gösterirdi. Hatta bulüş çağına girdikten sonra dahi kaç kez aslında namaz kılamayacak durumda (hayız olduğum

için) olmama rağmen utancımdan babama durumu izah edemediğimi ve arkasında cemaatle namaza dururmuş gibi yaptığımı hatırlıyorum. ‘

Bir davranışın bir ihtiyacı karşılamadığı müddetçe öğrenilmeyeceği düşünülmektedir.¹⁴⁴ Buna binaen dini davranışlarının hangi ihtiyaçlarını karşıladığını öğrenmek adına beşinci sorumuzda dini aktivitelerdeki en önemli motivasyonun ne olduğunu araştırdık. İnsanı şuurlu ya da şuursuz olarak belli bir yönde davranışa sevkeden faktörlere güdü denir. İnsanın canlı varlığını sürdürmesi, çevresiyle uyum sağlaması, kendini geliştirmesi ve potansiyellerini ortaya çıkarması için tatmin etmeye çalıştığı ihtiyaçlarını yerine getirmeye yönelik hissettiği isteklerine güdü denir.¹⁴⁵

Araştırmacılarımızın mülakat soruları esnasında mutlaka bir maddede dini davranışların kendilerini huzurlu hissetmelerini sağladığını dile getirmişlerdir. İnsanın canlı varlığını sürdürmesinde mutluluk ve huzur faktörleri önem arz etmektedir.

‘Bazı dini vecibeleri yerine getirmediğimde içimde bir huzursuzluk oluyor. Dini görevleri yerine getirmek bana huzur veriyor. ‘

‘Kendimi tamamlanmış hissediyorum ve huzurlu oluyorum. ‘

Çeşitli ihtiyaç ve isteklerden kaynaklanan bu güdüler, insanı belli bir hedefe yönlendirir. Özellikle tabiat ve dünya olayları gibi insanın karşısında çaresiz kaldığı olaylar kişiyi dini davranışa yönlendirmektedir.

‘Bazen başımı belaya sokuyorum. O zaman ibadet edince rahatlıyorum. ‘

Fakat bazı psikologların dini davranışın temelinde ‘psikolojik kendiliğindenlik’ olduğu da savunulmaktadır. Buna yönelik araştırmalarımız da mevcuttur:

‘İçimden geldiği için yapıyorum. Yaptığım şeyin gerekliliğine inandığımda onu seve seve yaparım. ‘

¹⁴⁴ Abdulvahit İmamoğlu, Saliha Ferşadoğlu, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili/Psychological Analysis of Adolescents’ Religious Attitudes and Behaviours”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1 (2016), s. 18.

¹⁴⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 80.

‘Kendimi tamamlanmış hissediyorum ve huzur buluyorum.’

İnsanın gücünü aşan olaylar karşısında çoğu insanda kendiliğinden ilahi yardıma başvurma eğilimi belirir. Böylesi durumlarda insan dualar ve adaklar vasıtasıyla sıkıntılarını Allah’a açar. Vergote tarafından düzenlenmiş olan bir ankette bu durumu destekler sonuçlar elde etmiştir. Ona göre insanların çoğu ahlaki ve maddi güçlükler karşısında kendiliğinden Allah’ı düşünmekte. ¹⁴⁶

‘Özellikle zorda kaldığım zamanlarda daha çok ilahi yardım dilerim.’

Gerek beşinci sorumuza, gerekse onaltıncı sorumuza verilen cevaplar bir kez daha ölüm olgusunun bilindiği da olsa dini davranışın en güçlü kaynakları arasında yer aldığını göstermiştir.

‘Mesela işe giderken herkesin sağ salim gidip gelmesi için dua ediyorum.’

Hemen hemen bütün araştırmacılar her insanda ölüm korkusunun var olduğu düşüncesine katılmaktadırlar. Bu korku varlığını hissettirmesi bakımından diğer korkulardan farklıdır. Araştırmamızda da görüldüğü üzere, sekizinci sorumuza ölümden korkmadığını belirten bir mülakatçı, beşinci soruda kendisini dini davranışa yönlendiren önemli motivasyonlar arasında cehennem azabını sayabiliyor. Bu da bize ölüm korkusunun çok boyutlu olduğunu ve genelde bilinçaltımıza yerleştiğini göstermektedir. ¹⁴⁷ Ölümle ilgili araştırmalarda üzerinde en çok durulan boyutlar arasında yakınları kaybetme, ölüm anında acı çekme, bilinmezlik ve yalnızlık korkusu, ölüm sonrası cezalandırılma korkusu ve geride kalanlara dair endişeler sıralanmaktadır. ¹⁴⁸ Mülakatçılarımızın cevapları da bu araştırmaları destekler mahiyettedir.

‘Ölümden bazen korkuyorum. Çünkü ailemin verdiği din eğitiminde cehennemle korkutmak çok yaygındı. Sonraları Rabbimin bağışlayıcı olduğu aklıma geliyor ve ölüm korkumu içimden söküp atıyorum.’

‘İbadetlerimi tam olarak yerine getirebilseydim ölümden korkmazdım. Ölüm anından korkmasam da Allah’ın huzuruna çıkmaktan korkuyorum.’

¹⁴⁶ Vergote, *Psychologie Religieuse*, s. 58.

¹⁴⁷ Keyes, *The Fear of Death*, ss. 23-25.

¹⁴⁸ Hayati Hökelekli, *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi Ve Din*, Dem Yayınları, 2008, ss. 90-94.

‘Evet ölümden korkuyorum ama beni çok etkileyen bir korku değil bu. Sadece aklıma ölümle ilgili olarak kabir azabı, kabre girme vs. geldiğinde biraz ürperiyorum. Ama ölümden sonra ebedi bir hayata inandığım için o korku sonradan gidiyor.’

Ölümün her insan için kaçınılmaz olduğunun bilinmesine rağmen, insanın bu duyguyu bastırmayı nasıl başardığı merak konusudur. Burada dindar insanların ölüme bakış açısıyla, bir dine tabii olmayanların bakış açıları arasındaki fark neticesinde ortaya çıkan ve inanmayanların tepkisi olarak adlandırılan ‘maskeleme’ ve ‘bastırma’ olarak adlandırılan iki tepki ortaya konulmuştur.¹⁴⁹

‘Ahiret düşüncesini her zaman hatırimda tutamıyorum. Arada bir aklıma geliyor sadece. Özellikle dini sorumluluklarımı yerine getirmemde çok aklıma gelmiyor.’

Bu cevaptan da anlaşılacağı üzere, ahireti ölümün devamı olarak gören mülakatçımız, ölümle birlikte ahirete dair düşüncelerini de bastırarak sorumluluklarını unutmayı yeğlemektedir. Yani ölüme bakış açılarından biri ya kişinin kendisini tamamen dünyaya kaptırıp ölümü düşünmeye fırsat bulamaması, ki buna ‘maskeleme’ denir, ya da ölüm düşüncesini bilerek şuur dışı bırakmasıdır, ki buna da ‘bastırma’ adı verilmiştir. İnanan insanlarda ise ölüm olgusunun bilinçaltında hep var olduğu, özellikle ölümden sonrasına dair düşüncelerin davranışları üzerinde etkili olduğu araştırmamız sonucu elde edilen bulgular arasındadır. Fakat araştırmacılarımızdan sadece üç kişi (27%) net olarak ölümden korktuklarını ifade etmişlerdir.

‘Eskiden günahlarımdan dolayı korkardım ölümden, yani hesap vermeyi düşündüğüm zaman. Şimdi ise ölürsem çocuklarım ne olacak endişesi yaşıyorum.’

‘Ölümden korkuyorum. Bu korkumla ölüm rabitası yaparak başa çıkmaya ve kendimi ölüme hazırlamaya çalışıyorum.’

‘Evet ölümden korkuyorum. Ama bu beni baskılayan, gündelik hayatımı etkileyen aşırı bir korku değil. Sadece ölümle birlikte kabre girmeyi anımsadığım zaman ürperiyorum.’

¹⁴⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, ss. 97-100.

Mülakatçıların geneli ise bizatihi ölümden korkmadıklarını, fakat öldükten sonra yaptıklarından dolayı hesaba çekileceklerine inandıkları için ölüm olgusunun bir otokontrol görevi sağladığını belirttiler. Ondördüncü soruda da ahiret inancının dini davranışlarına yön verip vermediğini sorduğumuz mülakatçılarımız ölüm korkusuna dair verdikleri cevaplarla örtüşen neticeler almamızı sağladılar.

‘Ölümden korkmuyorum ama bazen aklıma geldiğinde nefsimin her istediğini yapmamaya çalışıyorum.’

‘Ahiret inancım sorumluluklarımın bilincinde olmamı sağlıyor.’

Mülakatçılarımıza kendilerini kötülüklerden neyin alıkoyduğunu ve iyiliğe neyin sevk ettiğini sorduk. Aldığımız cevaplar dini davranışlarda ahlaki motivasyonun etkilerini kanıtlar nitelikte oldu. Zira dindar insan herhangi bir olay ile karşılaştığında bunu dini açıdan yorumlayıp kötüye ‘günah’, iyiye ise ‘sevap’ anlayışıyla yaklaşır. Yani dini inanç insanın ahlaki yaşayışı için güdülenme sebebidir.¹⁵⁰ Dolayısıyla kötülükleri günah olarak niteleyen inançlı insanların kötülük işlemekten uzak durmaya çalışmaları, iyilikleri ise sevap kazanmak için değerlendirilmesi gereken fırsatlar olarak görmeleri normaldir.

‘Ahiret denince aklıma ilk cehennem geliyor. Ama ben bunu iyi buluyorum. Çünkü bu kötülüklerden uzak durmam ve iyilik yapmam için beni motive eden bir şey.’

‘Ahlaki kanaatim, mantığım ve dini inanışım kötü davranışlarda bulunmama engel olan asıl etkenlerdir.’

‘Müslüman bir bayan olduğum için, hem dinimi güzel lanse etmek, hem çevreme iyi bir örnek olmak amacıyla kendimi kötü davranışlardan korumaya çalışıyorum. Öyle ki dışarda yürüyüşümden tut, tüm hayat tarzımı etkiliyor bu düşünce. Heran dinimin koyduğu nezaket kuralları aklımda olduğu için hal ve hareketlerime dikkat ediyorum mesela kimsenin hakkına girmemek konusunda olduğu gibi’

¹⁵⁰ Çakmak, Ahlak, Tanrı ve Yasa Din-Ahlak İlişkisi Bağlamında İlâhi Emir ve Doğal Yasa Teorileri, s. 38.

Bu ifadeler bize dini inancın ahlaki yaşayış için bir güdülenme sebebi olduğunu göstermektedir. Hatta araştırmacımız ahlaki yaşayışı da dini davranışla eş anlamlı kullanarak, dindar bir insanın zaten ahlaklı biri olacağını ifade etmek istemiştir. Doğal olarak inanmak kaçınılmaz olarak dini davranışta bulunmayı, yani ahlaklı bir birey olmayı da beraberinde getirmektedir.¹⁵¹

Karşımıza çıkan en büyük etken ise sosyal uyumdur. Şüphesiz her fert, içinde yaşamakta olduğu toplumun kültür değerlerine uygun bir tarzda gelişir. Hangi davranışların iyi, hangi davranışların kötü olduğu çocuğun sosyal eğitimi esnasında, milli kültürde yer alan değerlerin kendisine aktarılmasıyla öğretilmiş olur.¹⁵² Bu değerler zamanla şahsi alışkanlıklara çevrilir. Aile bireylerini üzmemek, onları mahcup etmemek veya onlara karşı mahcup olmamak en çok sayılan nedenler arasındadır.

‘Öncelikle Allah’ın rızasını kazanmak için. Fakat ailemi mahcup etmemek de önemsedğim bir konu.’

‘Eskiden özellikle annem babam duyar diye bazı kötülüklerden kendimi korumaya çalışırdım.’

‘Dışarıda annemi ve babamı temsil ettiğim için dikkat ederdim eskiden davranışlarıma. Evlendikten sonra ise kocamı üzmemek ve çocuklarıma kötü örnek olmamak için dikkat etmeye başladım.’

Dinin en büyük hizmetinin sosyal istikrarı sağlaması ve tüm sosyal sistemin bir uyum içinde olmasına katkıda bulunması iddiasını destekler mahiyette olan bu cevabı sizlerle paylaşmak isteriz:

‘Dinimin gerekliliklerine, kural ve kaidelerine uyduğumda aynı zamanda toplumun da kurallarına uyduğumu biliyorum. Yani Allah zaten bize bizim huzurlu ve düzenli bir şekilde birlikte yaşamamızı kolaylaştıracak emirlerde bulunup, toplumun barış ve dengesini bozacak şeylerden kaçınmamızı istediği için, dindar olmak aynı zamanda bilinçli ve duyarlı bir insan olmak anlamına geliyor.’

¹⁵¹Bergson, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, s. 115.

¹⁵² Sakallı, *Sosyal Etkiler*, s. 73.

‘Mesela iyilik yapıyoruz ama neden? Boş yere değil. Ya da birinin hakkına girmemek, kimsenin kalbini kırmamak için bazı şeylere dikkat ediyoruz ama bunları da bize dinimiz emrediyor aslında. İşte bu emir ve yasaklara uyarak düzenli bir şekilde yaşıyorum.’

Konu ile alakalı olarak bir başka etken ise suçluluk duygusudur, yani kişilerin kötü davranışlardan sonra vicdan azabı duymaları. Kötülüğe saplanıldığında dini bir talimat tarafından uyandırılan günahkarlık duygusu dini tutumu, bir hakim görevi yerine gitebilir.

‘Kötülük yapmak istemiyorum çünkü bu beni vicdanen çok rahatsız eder.’

Din, insanın daha iyi bir kişisel entegrasyon sağlamasına yardımcı olur.¹⁵³ Ayrıca bireysel uyumda da önemli bir rolü vardır ve bir şeylerin üstesinden gelme işlevine de sahiptir.¹⁵⁴ Nitekim onbirinci sorumuzda dinin başa çıkma mekanizmasını destekler mahiyette cevaplar aldık. Araştırmacılarımız hayatlarındaki belli kayıplarla nasıl başa çıktıklarını ve dinin bu kabulü nasıl kolaylaştırdığını şu şekilde ifade ettiler:

‘ Köye gittiğimde anneannemin kabrini ziyaret edip başında Kur’an okurum.’

‘Bolca dua edip tevekkül ettim ve kaderimin bir parçası olduğunu düşünerek her şeyi kabullendim.’

‘Onlar için bolca dua edip ahirette sevdiklerimizle beraber olacağımız düşüncesiyle kendimi teselli ettim.’

Onüçüncü sorumuz araştırmacılarımızın nasıl bir tanrı tasavvur ettiklerine yönelikti. Totem ve Tabu kitabında Freud, dinin kaynağı ve fonksiyonlarıyla ilgili biyolojik baba ile kutsal baba, yani tanrı arasında bir ilişki olduğundan bahsetmektedir. Freud’a göre biyolojik baba ile tanrı düşüncesi arasında bir ilişki vardır. Çünkü insan, içinde bulunduğu çaresizlikten dolayı gelen baba özlemi ile tanrıya ihtiyaç duyar. Freud’un ifadesine göre tanrı tasavvuru, baba imajının modellendirilmesiyle oluşturulur ve bizim babamızla olan ilişkimiz doğrultusunda tanrı ile ilişkiye geçeriz. Yani çocukluğumuzda büyüttüğümü babamızın anımsatıcı

¹⁵³ Argyle, Hallahmi, “Dindarlığın Etkileri ‘Bireysel Düzey’”, s. 181.

¹⁵⁴ Pratt, *The Psychology of Religious Belief*, s. 29.

imajı olarak bir tanrı düşüncesi oluştururuz.¹⁵⁵ Bu iddiayı incelemek açısından aile yapısına yönelik olan ikinci soru ile Allah tasavvuruna dair olan onüçüncü soru arasında ciddi bir ilişki olup olmadığı incelenmiştir. Otoriter ailede yetiştiğini beyan eden araştırmacıların tanrının gazab eden ve hesap soran tasavvurlarının yanı sıra ekseriyette her şeyi affeden, her şeye gücü yeten ve adalet sahibi olan tanımlamaları mevcuttur. İlginç olan ise anlayışlı, izin verici ve demokratik aile yapısına sahip olduklarını beyan eden tüm araştırmacıların merhametli, adaletli ve halim bir tanrı tasavvuruna sahip olmalarıdır. Larsen ve Knapp'ın 'anlamsal farklılaşma ölçeği' ile elde ettikleri bulgulara göre kadınların tanrıyla daha çok koruyan, sevecen ve gözetken olarak, erkeklerin ise cezalandıran olarak algıladıkları sonucu bizim sonuçlarımız ile de örtüşmektedir. Genel itibarıyla kadın ve erkek, tüm mülakatçılarımız tanrıyla ilk olarak merhamet sıfatıyla tanımlamış olsalar da, kadın mülakatçıların daha merhametli ve koruyucu bir tanrı tasavvuruna sahip olduğu ayrıca dikkat çekmektedir. Belki burada sorumuzun ifade biçimi açısından biraz yönlendirici olduğu düşünülmektedir. Zira mülakatçılarımızın türkçelerinin zayıf olması hasebiyle tasavvur kelimesini bazen Almancaya tercüme etmek zorunda kaldık ve bazen de örnek sıfatlar sayarak istemeyerek de olsa cevabı etkilemiş, mülakatçıları yönlendirmiş olabileceğimizi varsaymaktayız.

Süreklilik teorilerinden olan suçluluk duygusundan kurtulma teorisine göre din bu konuda da önemli bir faktördür. Öze karşı bir saldırı olarak yorumlanan suçluluk duygusu, ideal benlik ile öz benlik arasında içsel bir çatışmaya neden olmakta. Din ise bu suçluluk duygusundan kurtulmada başarı sağlamaktadır.¹⁵⁶ Bu iddiayı delillendirmek veya çürütmek amacıyla sormuş olduğumuz onuncu sorumuz neticesinde, araştırmacılarımızın hayatları boyunca yaşadıkları bazı pişmanlıklardan dolayı hissettikleri içsel çatışmadan kurtulmak için özellikle tövbe yolunu tercih ettikleri tespit edilmiştir. Hatta onbir mülakatçımızdan dördü (36%) genç yaşta umreye, biri (9%) ise hacca giderek kendilerine yeni bir sayfa açmayı, bağışlanmayı ve pişmanlıklarından kurtulmayı hedeflediklerini beyan etmişlerdir. Ayrıca yaşadıkları yoğun suçluluk duygusundan daha çok dini davranış sergileyerek kurtulmak istemişlerdir.

¹⁵⁵ Ritzen, *Freud Skolastiği*, s. 250.

¹⁵⁶ Bakan, Schèone, *Mensch im Zwiespalt*, s. 136.

‘Eğer bir günah işlediysem o zaman daha fazla sevap işlemeye gayret ederim.’

‘Gençlik hayatımda yaptığım hatalarımı, mesela modayı takip etmek, evlendikten sonra daha radikal bir İslam yaşayarak, örneğin koyu renkte tesettürü tercih ederek telafi etmeye çalıştım.’

Dini davranışlar üzerinde kimlik arayışı ile bütünlük arzusunun etkisini araştırmak amacıyla araştırmacılarımızın yaşlarının ilerlemesiyle dini davranışlarında bir artış olup olmadığını sorduk. İnsanın yaşının ilerlemesiyle kendi görüş ve algılayış biçimi olan benliğinin olgunlaştığı, karakterinin oturduğu ve kimliğinin oluştuğu kaçınılmaz bir gerçektir. Bütün bu faktörler ise kişinin dini davranışlarının önemli ölçüde etkileyen psiko-dinamik etkenlerdir.¹⁵⁷

‘Eskiden yarım yamalak kıldığım namazlarımı artık benimsediğim bir ibadet olduğu için, içselleştirerek kılıyorum. Dini davranışlarımın nedenini ve gerekliliğini artık kendim belirliyorum. Başkaları dikte etmiyor. Doğal olarak artık severek yapıyorum.’

Jung’a göre, hayatın ilk yıllarında önemli olan fizyolojik tatminlerin yerini ilerleyen yıllarda manevi doyum sağlayan amaçlar almaktadır.¹⁵⁸ Sürekli gelişmekte olan kişiliğin asıl amacı da bireyleşme (individuation) ve bütünleşmedir (integration).¹⁵⁹ Bireyleşme yolunda kişinin salt taklitle dayalı uyguladığı dini davranışların zamanla içselleştirilerek ve tahkik edilerek yapılması önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

‘Yaşım ilerledikçe dini davranışlarımın yontulduğunu düşünüyorum. Çocukken yaptığım davranışlar iyi, lakin sığdı. Şimdi ise ibadetlerimi daha içselleştirmiş ve içlerini doldurmuş olarak yerine getiriyorum.’

Yukarıda saydığımız etkenler belli bir gelişim süreci esnasında oluşur. Kişinin benliği; aile, meslek, dünya görüşü, arkadaşlık, inanç ve değerler gibi çeşitli

¹⁵⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 110.

¹⁵⁸ Abdülkerim Bahadır, *Jung ve Din*, 2. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2010, ss. 157-63.

¹⁵⁹ Jung, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, s. 122; İbrahim Gürses, *Dindarlık ve Kişilik*, 2. b., Bursa: Emin Yayınları, 2017, s. 37.

sosyo-kültürel ilişki sistemleri ile etkileşimle varolan bir duygudur. Özellikle arkadaş çevresinin etkisini ifade eden şu sözlerle yer vermek isteriz:

‘Küçükken dinime daha bağlıydım. Yaşım ilerledikçe arkadaşlarımın alışkanlıkları değişti. Eskiden camiye gidiyorduk. Şimdi ise bir çoğu kafelerde geziyor. Ben de onlardan etkileniyorum...’

Belli bir süreçten sonra bağımsız ve etkili bir psikolojik güç haline gelen benlik kimliği, öyle kolayca elde edilmez. Özellikle gençler şiddetli kimlik bunalımları geçirirler. Almanya’da yaşayan III. nesil Türkler, orada doğup büyümüş olmalarına, Almancayı anadil seviyesine konuşmalarına, hatta büyük bir kısmının alman vatandaşı olmasına rağmen, içinde yaşadıkları toplumda kendilerine uygun bir kimlik bulmakta zorlanmaktalar.¹⁶⁰ Şahsi gözlemlerimize dayanarak bunun kimi zaman Almanların azınlıklara karşı ötekileştiren ve dışlayan tutumlarıyla, kimi zaman azınlıkların entegrasyona direnmeleriyle, kimi zaman Almanya’da ki islamofobik tutumla, çoğu zaman ise gençlerin bir türlü geliştiremedikleri aidiyet hissiyle alakalı olduğunu düşünmekteyiz. Almanya’da yabancı (Ausländer), Türkiye’de ise ‘Almancı’ olarak nitelendirilen bu gençler, kimlik oluşturmakta zorluk çekmekte ve bütünlük arzusu içinde bazen dini tarikatlara katılım sağlamaktalar.¹⁶¹ Bu hususta en büyük hizmeti şüphesiz sırf Almanya’da sayıları dokuzyüzü aşmış olan cami dernekleri vermektedir. Bazen ise bu kimlik arayışı tamamen ters etki ederek, din ile kişinin arasına set çekmektedir. Her ne kadar insan, bir benlik kimliği inşa etmek amacıyla, dini başvuru kaynağından irade dışı faydalansa da, özellikle ergenlik ve yetişkinlik döneminde insan kendi kimliğini elde etmiş olduğunu ve dahi kendi kendine yeterli bulunduğunu varsayarak, ahlaki bir hayat için dine gerek duymadığı yanılgısına kapılabilir.¹⁶²

‘Yaşım ilerledikçe dini davranışında bir artış olmadı. Hatta küçükken daha çok bağlıydım dinime. Sonra ergenlik dönemimde baya uzaklaştım. Din benim için arka planda kaldı. Zaten Almanya çok kuralcı bir ülke. Bir de dinimin kurallarıyla

¹⁶⁰ Celaledin Çelik, “Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din”, *Milal ve Nihal: İnanç, Kültür ve Miteoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 3 (2008), ss. 120-42.

¹⁶¹ Canatan, *Avrupa’da Müslüman Azınlıklar*, ss. 11-34.

¹⁶² Hikmet Asutay, “ALMANYA’DA GENÇLİK VE GENÇLİK KÜLTÜRLERİ KAVRAMLARININ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1 (2017), ss. 29-30.

hayatımı zorlaştırmak istemedim belki de bilemiyorum. Yetişkinlik dönemine girdiğimde ise, özellikle evlendikten sonra, tekrar dine meylim oldu.'

Son olarak ise mülakatçılarımıza hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulundukları sorusunu yönelttik. İnsanları acz ve çaresizlik içerisinde bırakan, insan gücünü aşan durumlar, genelde insanda ilahi yardıma başvurma ihtiyacını uyandırır.¹⁶³ Mülakatçılarımızın istisnasız hepsi ilahi yardım talebinden 'dua'yı anlamışlardır. Dua, hem dinin, hem inancın ve hem de ahlaki erdemlerin dışavurumu olarak değerlendirilmektedir.¹⁶⁴

'İhtiyaca binaen dua ediyorum. Belli bir zamanı yok yani. Günlük etmiyorum.'

İnsan, genel olarak üstesinden gelmek istediği sorunların temelini oluşturan problemleri anlamak için dua pratiğine başvurur. Örneğin depresyonla başa çıkmada, stresi yenmede, fiziksel hastalıkların şifa bulmasında bile insanların dua'dan fayda gördüklerini ortaya koyan pek çok araştırma bulunmaktadır.¹⁶⁵

'Dua konusunda biraz tembellik ediyorum. Maalesef genelde zor zamanlarımda daha çok dua ediyorum.'

'Özellikle zorda kaldığım zamanlarda daha çok ilahi yardım dilerim.'

Çoğu insan dua ederek sıkıntılarını Allah'a açar. Hatta bazı psikologlar bu durum sebebiyle dini davranışın temelinde 'Psikolojik Kendiliğindenlik' olduğunu iddia ederler. Fakat bu iddiayı açık ve kesin olarak ispatlayacak müşahadeler pek yoktur.

'Derdimi kimseyle paylaşmayı sevmediğim için genelde hergün her konuda dua ederimve sıkıntımı sadece Rabbime anlatarak O'ndan yardım isterim.'

¹⁶³ Allport, *The Individual and His Religion*, s. 44.

¹⁶⁴ Ahmet Albayrak, *Gençlerde Dua Psikolojisi*, İstanbul 2013, s.67.

¹⁶⁵ Friedrich Heiler, *Das Gebet; Eine Religionsgeschichtliche Und Religionspsychologische Untersuchung*, München: E. Reinhardt, 1920, ss. 38-47.

Namazın, duanın harekete dönüşmüş biçimi olarak tanımlanmış olmasına rağmen,¹⁶⁶ mülakatçılarımız namazlarından sonra dua etmeye çalıştıklarını belirtmişlerdir.

‘Her namazdan sonra olmasa da çoğu namazlarımdan sonra dua ederim.’

‘Namazlarımdan sonra genelde her zaman dua ediyorum.’

Verilen cevaplardan da anlaşılacağı üzere belli bir kültür çevresinde yetişmiş olan insanın ilahi yardım talebi şekli, sıklığı, isteği vs. yetiştiği dini kültür çevresinden etkilenmektedir.

‘Annemin öğrettiği rutin dualardan biridir mesela gece yatmadan önce yaptığım dua. Namazlardan sonra dua etme alışkanlığımı da anneme borçluyum.’

‘Annemlerin toplu dualarında Türkçem iyi olduğu için genelde bana okuturlardı dua kitabını. Böylece pek çok dua ezberledim. Ayrıca dua etme alışkanlığımı da o şekilde kazandım.’

Duayı belli bir zamana ve mekana kısıtlamayan araştırmacılarımız, gündelik hayatlarında gerek kendileri, gerekse çevreleri için ilahi yardım talebinde bulunarak kendilerini güvende hissettiklerini beyan ederek, duanın insan psikolojisi üzerindeki etkilerinin daha çok araştırılması gerektiğinin önemini göstermişlerdir.

‘Her gün dua ederim. Mesela işyerinde sabırlı olmam için. Huzurlu bir hayat için.’

‘Çoğu zaman herkesi kapsayan, genel dualar yapıyorum. Mesela işe giderken herkesin sağ salim gidip gelmesi için.’

‘Her ne yaparsam yapayım Allah’ın izni ve ihsanı olmadan başarılı olamayacağımı bildiğim için her konuda önce Allah’tan yardım isterim.’

¹⁶⁶ Yaşar Nuri Öztürk, *Din Ve FitratYaratılış*, 6. b., Yeni Boyut, 1999, s. 97.

SONUÇLAR

Araştırmamızda Almanya’da ki üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarının kaynakları ele alınmıştır. Bu bağlamda tümevarım yöntemi ile yapılandırılmış görüşme tekniğine dayalı mülakat tekniği aracılığı ile gençlerin hangi dini inanç, düşünce ve motivasyonla dini davranışlarını icra ettikleri araştırılmıştır. Dini davranıştan kastedilen ve anlaşılması gereken sadece ibadetler değil, gençlerin niyetli ve şuurlu bütün faaliyetleridir.

Dinin rolü, tarih ve sosyal varlık alanı içerisinde inkâr edilemeyecek kadar önemlidir. Hatta diğer bütün sosyal normların ve kurumların dinden doğduğu fikri sosyologlar ve antropologlar arasında yaygın bir görüştür.¹⁶⁷ Nitekim dinler, insanlar için birtakım hareket ve davranış kuralları koyar ve bunları sevap ve günah müeyyidleriyle de destekler. İnsanın dine olan yatkınlığı ise, ruhundaki arayışla, ihtiyaç duyduğu güvende olma duygusunu sağlaması ile izah edilmektedir.¹⁶⁸ Araştırmamız bizi gençlerin dini tecrübeler ile kendilerini daha güvende ve mutlu hissettikleri sonucuna ulaştırmıştır. Bunun yanı sıra mülakatlarımızda Almanya’da ki üçüncü nesil Türklerin dini davranışlarında bu müeyyidlerin de etkili olduğu dikkatimizi çekmiştir. Mülakatçılarımızın genelinin dini eğitimlerinin temeli vakıf ve dernek şeklinde aktif olan camilere dayanmaktadır. Erken yaşta ve süreklilik halinde devam eden bu eğitimlerin aileleri tarafından desteklenmesi ve takip edilmesi, mülakatçılarımızın dini davranışlarının en belirgin kaynağı olarak sosyal uyum faktörünün öne çıkma nedenidir. Gençler modelleme yöntemiyle hem ailelerinin dini hassasiyetlerini, hem bulundukları cemaat ortamının dini davranışlarını kendi düşünce ve davranışlarına yansıtarak hayatlarını idame ettirmekteler. Fakat bunu salt taklit yöntemiyle değil, bilakis, dini davranışlarının kendilerine ve içinde bulundukları topluma olan faydalarını tartarak, bilinçli bir şekilde icra etmekteler.

¹⁶⁷ Cipriani, *Din Sosyolojisi Tarih ve Teoriler*, s. 12.

¹⁶⁸ Allport, *The Individual and His Religion*, ss. 37-40.

Gelişim psikologları, ergenlerin sadece soyut düşünceye sahip olmadıklarını, herşey için bir de rasyonel açıklama arayışı içinde olduklarını beyan etmektedirler.¹⁶⁹ Gözlemlerimiz doğrultusunda diyebiliriz ki, dinlerine karşı bu araştırmacı tutumlarının arka planında azınlık olarak hayatlarını idame ettirmeye çalıştıkları gayrimüslim bir ülke olan Almanya’da, kendilerine yöneltile sorular ve aşmaya çalıştıkları önyargılar oldukça etkilidir. Böylece dini yaşayışlarını taklit boyutundan tahkik boyutuna taşıyarak daha mutlu ve tatminkâr bir dini hayat yaşamaktalar.

Bu bağlamda araştırmamız esnasında gençlerin özellikle dinin kendilerine sunmuş olduğu anlamlandırma fonksiyonundan istifade ederek yaşamın ölüm ve kötülük gibi kabul edilemeyen yönleriyle başa çıktıkları sonucuna ulaşılmıştır. Sahip oldukları genel kanaat ölümün ikinci ve asıl perde olup, korkulacak bir olgu olmayışıdır ve asıl meselenin ölümden sonrasına hazırlık yapılması gerektiği yönünde olmasıdır. Buna rağmen hemen hemen hepsinde güçlü bir suçluluk duygusu gözlemlenmiştir. Öldükten sonra günahlarıyla yüzleşmek zorunda olduklarının inancı onları tedirgin etmektedir. Bunun ise kendilerini pek çok dini aktiviteye motive ettiğini ifade etmişlerdir. Böylece Almanya’da iyi imkânlar doğrultusunda yetişmekte olan gençlerin ne okul hayatlarında, ne de iş hayatlarında elde ettikleri başarıların sağlayamadığı mutluluğu ve iç huzuru dini davranışların sağladığı tespit edilmiştir. Her ne kadar Almanya’ya göç etmiş olan ikinci nesil bazı yoksulluklardan ve engellenme durumlarından dolayı dine yönelmiş olsalar da, üçüncü nesilde bu daha çok bilişsel ihtiyaçlar neticesinde gelişmiştir. Çocuklar küçük yaşlarda yuvaya gidiyorlar. Burada çeşitli sıkıntılar başlıyor. Örneğin beslenmelerinde helal-haram konusuna dikkat edilmesi gibi. Genelde ailelerin kreşlerden çocuklarına et, domuz ürünleri ve alkollü gıdalar (dondurma, pasta vs.) yedirmemeleri yönünde uyarı ve ricaları oluyor. Seküler bir devlet olmasına rağmen Almanya’da hristiyanlık, kültürel değerler olarak her alanda karşımıza çıkmaktadır. Kreşlerde başlamak suretiyle ‘noel’ gibi farklı dini bayramların kutlanması, ilkokulda verilen din dersleri ve klise ziyaretleri gibi dini aktiviteler, üçüncü nesil Türkleri erken yaşta kendi dini kimliklerini aramalarını sağlamıştır. Özellikle dördüncü sınıfta müfredat gereğince dünya dinleri arasında ele alınan ‘İslam’ konusu, Müslüman Türklere kendilerini tanıtmaya ve ifade etme imkânı sağlıyor. Kendilerini tanıtabilmeleri için önce

¹⁶⁹ Forsyth, *Psikolojik Din Kuramları*, ss. 296-99.

kendilerini tanımaları gereken bu çocuklar ise çareyi camilerde bulmakta ve okul eğitimlerinin yanı sıra devamlı bir din eğitimi ile kendilerini yetiştirmekteler. İslam dini ile hristiyanlığın arasındaki farklar başta olmak üzere, neden yaratıldık, öldükten sonra bize ne olacak, dünya nasıl başladı gibi entelektüel problemleri erken yaşta ele alan bu gençler, iki hayat tarzı olarak karşılarına çıkan okul ve aile arasında bir sentez sağlama çabası içindeler. Bu gayretlerinde en büyük destekçileri ise aileleri ve yakın çevreleridir. Mülakatlarımız esnasında da üçüncü nesil Türk gençlerinin dini davranışlarının temelinde ailelerin yönlendirmeleriyle farklı dini kurumlarında aldıkları din eğitiminin izlerini görmek mümkün. Dini kurumlarda aldıkları eğitim doğrultusunda hayatlarını anlamlandırmakta ve başa çıkma yeteneklerini geliştirmekte olan gençlerin en yakın arkadaşları da yine kendi camii cemaatleriden.

Özellikle otoriter ailelerin çocuklarında bilinçaltında korkuya dayalı bir ahiret inancı ve Allah tasavvuru olduğunu tespit etmek bizi şaşırtmamıştır. Fakat şaşırtıcı olan, gençlerin bu korkunun farkında olmayışydı. Bu gençlerde dikkatimizi çeken ortak noktaları ise, hayatlarının belli bir döneminde tepkisel olarak dinden uzaklaşmaları, zorluklarla başa çıkmada dini yetersiz görmüş olmalarıydı. Buna rağmen belli bir çalkantılı dönemden sonra teselliye yine dinde bulmuş olmaları ise küçük yaşta aldıkları dini telkinlerin deruni etkisiyle ilişkilendirilebilir. Çok ya da az dindar fark etmeksizin, görüşme yaptığımız tüm mülakatçılarımızın kendilerini dine yakın gördükleri, dini hayatlarının tüm noktalarına aksettirmeseler de, dini davranışta bulunduklarında kendilerini iyi ve mutlu hissettiklerini ifade etmişlerdir. Varoluşsal anlamca dinin bu gençlere kazandırdığı anlam ve motivasyon çok dinamik ve etkili. Özellikle ‘öteki’ ve ‘azınlık’ oldukları bir toplumda kendilerine dikte edilen ‘entegre’ ve ‘asimile’ şartlarını değerlendirmede dini düşünceleri önemli bir süzgeç fonksiyonu sağlamakta ve zaman zaman kaybolup yorgun düştükleri umutsuzluk koridorunda ayağa kalkıp güç bulmalarını sağlayan ve yollarını aydınlatıp onlara yeni hedefler tayin eden bir kaynak olma işlevine sahip.

ÖNERİLER

Tezimizin daha verimli olması adına öncelikle araştırma gurubumuzu oluşturan onbir mülakatçımızı farklı eyaletlerden seçebilme imkânımız olmasını arzu ederdik. Zira böylece kullanmış olduğumuz ‘Almanya’da ki Üçüncü Nesil Türkler’ ifadesi daha isabetli olurdu. Bu bağlamda araştırmamızın bu kadar genel bir ifadenin hakkını verip vermediği konusunda şahsi tereddütlerimizi dürüstçe bildirmek isteriz. Ayrıca gözlem ve tüme varım yöntemi ile yapılandırılmış görüşme tekniğine dayalı mülakatlarımızda belki nicel değil, nitel çalışarak, tek bir kişi üzerinden ‘vaka çalışması’ niteliğinde daha ayrıntılı bilgiler edinmek mümkün olabilirdi. Tek bir kişi üzerinden dini davranışlarındaki dini motivasyonun hangi unsurlara dayandığı tespit edilebilir. Bu tarz bir çalışmaya araştırmalarım esnasında da rastlamış değilim. Bu şekilde bireyin dini yaşayışının psikolojik açıdan anlamak ve dinin bireydeki uzun vadedeki görünümünü incelemek de bize değerli bilgiler kazandırabilir. Özellikle Türkiye’deki Üçüncü Nesilden bir genç ile karşılaştırmalı olarak yapılacak bir araştırma hem psikolojik, hem de sosyolojik anlamda daha da değerli olabilir.

İnsanların refah seviyelerinin artmasıyla beraber hızlı bir yalnızlaşmanın da gerçekleştiği kaçınılmazken Almanya’daki Üçüncü Nesil Türklerin hangi dini soru ve sorunlarla karşılaştığı ve bunları aşmada nelere başvurdukları, dinin onları bu noktada nasıl desteklediği de araştırılabilir. Bu sorunlar arasından özellikle ‘gurbetçi’, ‘azınlık’ ve ‘öteki’ olmakla alakalı olanlar ele alınarak, dinin bunlarla başa çıkma konusunda kendilerine nasıl bir motivasyon kaynağı olduğu ve hangi dini davranışın sergilendiği incelenebilir. Özellikle Almanlar ve diğer Müslümanlarla olan ilişkilerinin dini düşünce ve davranışları üzerindeki etkileri farklı bir araştırma konusu olabilir.

Gerek Kur’an-ı Kerim’in pek çok ayetinde okuduğumuz üzere, gerekse Hz.Muhammed’in (sav) hayatından ve sözlerinden anladığımız üzere, çocuğa din eğitiminin ailede verilmesi önemlidir. Bu bağlamda Almanya’daki üçüncü nesil Türklerin anne ve babaları ile yaşadıkları kuşak çatışmasına veya farklılığına dayalı dini hayat ile ilgili sorunlarının tespit edilmesi ve bu çatışmalar karşısında nasıl bir tutum sergiledikleri üzerinde incelemeler yapıp onlara nasıl ve kim tarafından destek sağlanabileceği üzerine durulması gereken bir konudur. Bu desteğin

sağlanması amacıyla ikibinaltı yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından başlatılmış olan Uluslararası İlahiyat Programı düşünce yapısı olarak isabetli bir girişim olmuş olsa da, netice itibariyle amaca hizmet edip etmediği takip edilmeli ve geliştirilmelidir. Zira beni bu araştırmaya teşvik eden ilk unsur olan UIP programının amacı Almanya'daki üçüncü nesil Türklere, geldikleri ülkenin dil ve kültürüne olan aşinalıklarından elde ettikleri birikimleriyle Türkiye'deki ilahiyat fakültelerinde lisans düzeyinde üniversite eğitimi gördükten sonra tekrar Almanya'ya geri dönüp burada topluma din eğitimi ve sosyal hizmetler gibi alanlarda destek vermektir. Mülakatlarımızdan da anlaşılacağı üzere bu nitelikte kendini yetiştirmiş olan yetenekli ve kalifiye mezunlara çok fazla ihtiyaç var. Bu bağlamda geri dönen mezunlara gerekli hizmet olanağı ve iş imkânlarının sağlanması için başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Toplulukları Başkanlığına ve Türk Diasporası'na önemli görevler düşmektedir.

Son olarak T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından belki konsolosluklar aracılığı ile özellikle Almanya'nın Türk nüfusunun yoğun olduğu eyaletlerinde aile danışmanlığı merkezlerinin de kuşaklar arası gerek dini düşünce açısından, gerekse kültürel değerler açısından baş gösteren çatışmaların çözülmesinde profesyonel bir destek ihtiyacını karşılama noktasında önemli bir hizmet sağlayacağını düşünüyorum. Kendisiyle ve ailesiyle barışık, dini anlamda da doygunluğa erişmiş ve kendini gerçekleştirmiş gençlerin bulundukları toplum ve devletlere de daha büyük bir kazanım olacağı kaçınılmazdır.

KAYNAKLAR

- ADLER Alfred, *Modern Psikoloji Alfred Adler Psikolojisine Giriş ve Tüm Çalışmaları*, Ankara: Yason Yayıncılık, 2014.
- ALLPORT Gordon W., *Birey ve Dini*, çev. Bilal Sambur, Elis Yayınları, 2005.
- ALLPORT Gordon W. (Gordon Willard), *The Individual And His Religion : A Psychological Interpretation*, New York: Macmillan Company, 1960.
- , *The Person in Psychology*, Boston: Beacon Press, 1968.
- ALPER Hülya, *İmanın Psikolojik Yapısı*, Rağbet Yayınları, 2002.
- ARGYLE Michael, Benjamin HALLAHMI, “Dindarlığın Etkileri ‘Bireysel Düzey’”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, çev. Adem Şahin, S. 11 (2001), ss. 177-90.
- , “Dini Davranış Teorileri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, çev. Ali Kuşat, Mehmet Korkmaz, İsmail Güllü, S. 16 (2004), ss. 247-80.
- ARONSON Elliot, Timothy D. WILSON, M. Robin AKERT, *Sosyal Psikoloji*, çev. Okan Gündüz, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2012.
- ASUTAY Hikmet, “ALMANYA’DA GENÇLİK VE GENÇLİK KÜLTÜRLERİ KAVRAMLARININ TANIMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1 (2017), ss. 59-74.
- ATAMAN Kemal, *Ulus Olmanın Kutsal Temeli: Sivil Din*, 1. b., Ankara: Sentez Yayıncılık, 2014.
- ATILGAN Canan, *Türkische Diaspora in Deutschland (Chance oder Risiko für die deutsch-türkischen Beziehungen)*, Berlin: Deutsches-Orient Institut, 2002.
- AYDIN Mehmet, *Kant ve Çağdaş İngiliz Felsefesinde Tanrı-Ahlak İlişkisi*, Ankara: Umran Yayınları, 1981.
- BAHADIR Abdülkerim, *Jung ve Din*, 2. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.
- BAKAN David, Wolfgang SCHÈONE, *Mensch im Zwiespalt : psychoanalytische, soziologische und religiöse Aspekte der Anthropologie*, München [etc.] : Kaiser [etc.], 1976.
- BAYMUR Feriha Balkış, *Genel Psikoloji*, 26., İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2017.
- BERGSON Henri, *Ahlakın ve Dinin İki Kaynağı*, çev. Mukadder Yakupoğlu, 3. b., Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2017.

- BILGIN Vejdi, *Bizi Kuşatan Toplum - Sosyolojiye Giriş*, 4. b., Emin Yayınları, 2017.
- BOURQU Linda Brookover, W. Kurt BACK, “Values and Transcendental Experiences”, *Social Forces*, 47. b., Oxford University Press, 1968, ss. 34-38.
- BYRNES Joseph F., *The Psychology of Religion*, New York : Free Press ; London : Collier Macmillan, 1984.
- CANATAN Kadir, *Avrupa’da Müslüman Azınlıklar*, İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- CARREL Alexis, *Dua*, çev. M. Alper Yüçetürk, 5. b., İstanbul: Yağmur Yayınları, 1967.
- CIPRIANI Roberto, *Din Sosyolojisi Tarih ve Teoriler*, çev. Ali Çoşkun, 1. b., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- CLARK Elmer T., *The Psychology Of Religious Awakening*, Canada: Macmillan Company, 1929.
- CRESWELL John W., *Araştırma Deseni*, çev. Selçuk Beşir Demir, 2. b., Ankara: Eğiten Kitap, 2016.
- CÜCELOĞLU Doğan, *İnsan ve Davranış*, 37. b., Ankara: Remzi Kitabevi, 2019.
- ÇAKMAK Mustafa, *Ahlak, Tanrı ve Yasa Din-Ahlak İlişkisi Bağlamında İlahi Emir ve Doğal Yasa Teorileri*, İz Yayıncılık, 2019.
- ÇELİK Celaleddin, “Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Miteoloji Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 3 (2008), ss. 120-42.
- ÇELİK Celaleddin, “Almanya’da Türkler: Sürekli Yabancılık, Kültürel Çatışma ve Din”, *MİLEL VE NİHAL: İNANÇ, KÜLTÜR VE MİTOLOJİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ*, C. 5, S. 3 (2014), ss. 105-42.
- DEVINE Edward Thomas, *Social Forces*, New York: Charities Publication Committee, 1910.
- EL-ISFAHANI Ragıb, *Müfredat*, 1. b., İstanbul: Çıra Yayınları, 2017.
- ELLWOOD Robert S., *Words of the World’s Religions and anthology*, New Jersey: Prentice-Hall, 1977.
- EROĞLU Feyzullah, *Davranış Bilimleri*, 15. b., İstanbul: Beta Basım Yayım, 2017.
- FORSYTH James, *Psikolojik Din Kuramları*, çev. Mustafa Ulu, Kimlik Yayınları, 2017.

- FOWLER James W., *Stages of Faith - The Psychology of Human Development and the Quest for Meaning*, New York: Harper&Row Publishers, 1981.
- FREUD Sigmund, *Bir Yanılsamanın Geleceği Bilim ve İman*, çev. H. Zafer Kars, 3. b., Kaynak Yayınları, t.y.
- , *Totem ve Tabu*, çev. Kamuran Şipal, 4. b., Say Yayınları, 2016.
- , *Uygarlık, Toplum ve Din*, çev. Emre Kapkın, 2. b., İstanbul: Payel Yayınları, 2015.
- FROMM Erich, *Psikanaliz ve Din*, İstanbul: Fatih Yayınevi, 1982.
- , *Umut Devrimi*, çev. Şemsa Yeğin, 2. b., Payel Yayınları, t.y.
- FURSETH Inger, Repstad PAL, *Din Sosyolojisine Giriş Klasik ve Çağdaş Kuramlar*, çev. İhsan Çapcıoğlu, Halil Aydınalp, 1. b., Ankara: Birleşik Yayınevi, 2011.
- GITMEZ Ali Sadi, *Yurt Dışına İşçi Göçü Dönüşler, Beklentiler ve Gerçekleşenler*, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1983.
- GOLDBERG Andreas, Ferah ZARIF, *İkibinli Yıllarda Almanya'da Türkler*, Köln: Önel-Verlag, t.y.
- GROSSMAN Hans-Christopf, André RITTER, *Der Islam in der Regio TriRhena-Muslimisches Leben am Oberrhein*, Münster: Waxmann Verlag, 2006.
- GÜLLÜ İsmail, “Gençlik Dindarlığı: Almanya’daki III. Kuşak Türk Gençleri Örneği”, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, İstanbul: Karahan Kitabevi, 2006, ss. 349-74.
- GÜNAY Ünver, *Din Sosyolojisi*, 12. b., İnsan Yayınları, 2017.
- GÜNAY Ünver, ÇELİK CELALEDDİN, (ed.), *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*, 1. b., Adana: Karahan Kitabevi, 2006.
- GÜRSES İbrahim, *Dindarlık ve Kişilik*, 2. b., Bursa: Emin Yayınları, 2017.
- HAUG Sonja, Anja STICHS, Stephanie MÜSSIG, *Muslimisches Leben in Deutschland: Im Auftrag der Deutschen Islam Konferenz*, Nürnberg: Bundesamt für Migration und Flüchtlinge, 2009.
- HEILER Friedrich, *Das Gebet; Eine Religionsgeschichtliche Und Religionspsychologische Untersuchung*, München: E. Reinhardt, 1920.
- HORNEY Karen, *Our Inner Conflicts*, London: Lund Humphries, 1946.
- HORTAÇSU Nuran, *Grup İçi ve Gruplar Arası Süreçler*, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi, 2014.

- HÖKELEKLI Hayati, *Din Psikolojisi*, 2. b., Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- , *Ölüm, Ölüm Ötesi Psikolojisi Ve Din*, Dem Yayınları, 2008.
- HUBER Stefan, *Zentralität und Inhalt: Ein neues multidimensionales Messmodell der Religiosität*, 2003. b., VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2003.
- HUXLEY Aldous, *Kalıcı Felsefe*, çev. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, 1996.
- İMAMOĞLU Abdulvahit, Saliha FERŞADOĞLU, “Psikolojik Açıdan Ergenlerde Dini Tutum ve Davranışların Tahlili/Psychological Analysis of Adolescents’ Religious Attitudes and Behaviours”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 1 (2016).
- İSLAMOĞLU Ahmet hamdi, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, İzmit: Beta Kitapevi, 2009.
- JAMES L. Cox, *Kutsalı İfade Etmek, Din Fenomenolojisine Giriş, Teori, Metot ve Uygulama*, çev. Fuat Aydın, Konya: Eskiye Yayınları, 2018.
- JAMES William, *The Varieties of Religious Experience*, New York: Longmanns, Green, and co., 1917.
- JUNG Carl Gustav, *Die Beziehungen zwischen dem Ich und dem Unbewussten*, 9. b., Switzerland: Walter Verlag, 1972.
- KAĞITÇIBAŞI Çiğdem, Zeynep CEMALCILAR, *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar Sosyal Psikolojiye Giriş*, 17. b., İstanbul: Evrim Yayınları, 2015.
- KARACOŞKUN M. Doğan, “Dini İnanç-Dini Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 2 (2004), ss. 23-36.
- , “Dinî İnanç-Dinî Davranış İlişkisine Sosyo-Psikolojik Yaklaşımlar”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. 4, S. 3 (2014), ss. 23-36.
- KATAR Mehmet, *Yahudilik Hristiyanlık ve İslam’da Tövbe*, 1. b., Ankara: Eskiye Yayınları, 2017.
- KEYES Edward Loughborough, *The Fear of Death*, Privately Printed, 1910.
- KILIÇARSLAN Ali, “Almanya’da İslami Yapılanma Süreci”, *Avrupa Günlüğü*, S. 1 (2001), ss. 295-99.
- KIZILGEÇİT Muhammed, *Din Psikolojisinin 100’ü*, Ankara: Otto, 2017.
- KOBYA Murat, *Sosyal Bilimlerde ve Dini İlimlerde Davranış Kuramları*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2013.

- KOÇ Mustafa, *Manevi-(Psikolojik) danışmanlık*, 2. b., Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- KÖKTAŞ M. Emin, Yasin AKTAY, (ed.), *Din Sosyolojisi*, 3. b., Ankara: Vadi Yayınları, 2007.
- KÖSE Ali, *Freud ve Din*, 5. b., İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- KURT Abdurrahman, *Din Sosyolojisi*, 17. b., Sentez Yayım, 2018.
- LEBHART Gustav, *Internationale Migration - Hypothesen-Perspektiven und Theorien*, Berlin: Humboldt Universitat, 2002.
- MALINOWSKI B., *Science, Religion and Realty*, New York: Macmillan Company, 1925.
- MCCLELLAND David C. (David Clarence), *Studies in Motivation*, New York: Appleton-Century-Crofts, 1955.
- MEHMEDOĞLU Ali Ulvi, *İnanç Psikolojisine Giriş*, 1. b., İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2013.
- MUNSEY Brenda, *Moral Development, Moral Education, And Kohlberg: Basic Issues In Philosophy, Psychology, Religion and Education*, Birmingham: Religious Education Press, 1980.
- MÜNZ Rainer, Wolfgang SEIFERT, Ralf ULRICH, *Zuwanderung nach Deutschland: Strukturen, Wirkungen, Perspektiven*, 2. b., Frankfurt am Main: Campus Verlag, 1999.
- NECATI M. Osman, *Kur'an ve Psikoloji*, çev. Hayati Aydın, 4. b., İstanbul: Fecr Yayınevi, 2017.
- ÖZTÜRK Yaşar Nuri, *Din Ve FıtratYaratılış*, 6. b., Yeni Boyut, 1999.
- , *Kur'an'ın Temel Kavramları*, 2 cilt, 25. b., İstanbul: Yeni Boyut, 2012.
- ÖZYÜREK Esra, *Müslüman Olmak Alman Kalmak*, çev. İsmail İlgar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- PEKER Hüseyin, *Din Psikolojisi*, Camlica Yayinlari, 2014.
- PFISTER Oskar Robert, *Christianity and Fear: A Study In History And In The Psychology And Hygiene Of Religion*, London: Allen & Unwin, 1948.
- PRATT James Bissett, *The Psychology of Religious Belief*, New York: Macmillan Company, 1907.
- RIZA Emel, “Motivasyon ve İslam”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9 (1995), ss. 261-80.

- RITZEN Pierre Debray, *Freud Skolastiği*, Diyanet Vakfı Yayınları, t.y.
- SAKALLI Nuray, *Sosyal Etkiler*, 4. b., Ankara: İmge Kitapevi, 2013.
- SARIKCIOĞLU Ekrem, *Din Fenomenolojisi*, 2. b., Isparta: Fakülte Kitabevi, 2011.
- SARUHAN Müfit Selim, *Evrin ve Ahlak Filozofu İbn Miskeveyh Düşüncesinde Tanrı, Evren ve İnsan*, Eskiyei Yayınları, 2018.
- SCHÜHRER Susanne, “Türkeistämmige Personen in Deutschland”, *Bundesamt für Migration und Flüchtlinge*, 2018, 1-84.
- SMITH Joseph H., Susan A. HANDELMAN, *Psychoanalysis and Religion*, London: Johns Hopkins University Press, 1990.
- ŞEN Faruk, Koray SEDEF, *Türkiye’den Avrupa Topluluğuna Göç Hareketleri*, Köln: Önel-Verlag, 1993.
- ŞİMŞEK M. Şerif, Tahir AKGEMCI, Adnan ÇELİK, *Davranış Bilimlerine Giriş ve Örgütlerde Davranış*, 7. b., Gazi Kitabevi, 2011.
- TIBI Bassam, *Der Islam und Deutschland -Muslime in Deutschland*, Stuttgart-München: Deutsche Verlags-Anstalt, 2000.
- UNAT Nermin, *Bitmeyen Göç*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2002.
- URBAN Bernd, *Hofmannsthal, Freud und die Psychoanalyse: Quellenkundliche Untersuchungen*, Frankfurt am Main: Peter Lang Verlag, 1978.
- UYSAL Veysel, *Din psikolojisi açısından dinî tutum davranış ve şahsiyet özellikleri*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1996.
- ÜNVER Günay, “Göç, Din ve Değişme: Batı Avrupa’daki Türk İşçileri Örneği”, *Bilimname*, S. 3 (2003), ss. 35-64.
- VERGOTE Antoine, *Din İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1999.
- , *Psychologie Religieuse*, Bruxelles: Charles Dessart Edt., 1969.
- VOLAND Eckert, Wulf SCHIEFENHÖVEL, (ed.), *The Biological Evolution of Religious Mind and Behavior*, Heidelberg: Springer Verlag, 2009.
- YAPICI Asım, *Ruh Sağlığı ve Din / Psiko-Sosyal Uyum ve Dindarlık*, 2. b., Karahan Kitabevi, 2013.

EKLER

EK 1:

Zeynep Yavuz Yanç (Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi)

‘Almanya’da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Kaynakları’

Başlıklı Tezi İçin Almanya’daki Üçüncü Nesil Türklere Yaptığı Mülakat Soruları

- i. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.
- ii. Aile yapınızı otoriter, demokratik ya da izin verici olarak mı ifade edersiniz? Aile yapınızdan biraz bahsedebilir misiniz? Ayrıca aile içi ilişkilerinizi nasıl değerlendirirsiniz?
- iii. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? Aileniz sizce dindar bir aile mi?
- iv. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?
- v. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?
- vi. Dini bilgilerinizi nereden aldınız?
- vii. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?
- viii. Ölümden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl başa çıkıyorsunuz?
- viii. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?
- x. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?
- xi. Sevdığınız bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için hangi dini davranışlara başvurdunuz?

- xii. Sizi kötülüklerden alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir?
- xiii. Allah'ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahseder misiniz? Affedici mi, gazap edici mi yoksa merhametli bir tanrı anlayışınız mı var?
- xiiii. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön veriyor?
- xv. Sosyal uyum sağlamak için, mesela başkalarıyla iyi ve devamlı ilişkiler kurmada dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?
- xvi. Hangi durumlarda ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

Ek 2:

Zeynep Yavuz Yanç (Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi)

‘Almanya’da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Kaynakları’

Başlıklı Tezi İçin Almanya’daki Üçüncü Nesil Türklere Yapacağı Mülakat Soruları

HAKEM/UZMAN ONAY RAPORU

Bu çalışmada aşağıdaki soruların anlaşılmasında bazı zorluklar olabileceği söylenebilir.

A. 2.soruda nasıl bir ailede yetiştiniz ifadesi muğlaktır. Otoriter mi, izin verici mi, demokratik bir aile mi bu vb özellikleri ortaya koyacak ipucu olabilir. Aile bağları ifadesi de kapalı. Bunun yerine aile içi ilişkiler sorulabilir.

B. 6.soruda din hakkındaki görüşleri ifadesi çok geniş. Burada dinin önemi mi, dinin tarifi mi, dindeki hükümler mi vb neler ele alınacak belirsizlik söz konusu.

C. Soru stillerinde aynı soruda tek soru olmalı. Örneğin 6.soruda iki farklı soru bulunmaktadır.

D. 11.soruda dini davranışa başvurmada ‘evet’ ya da ‘hayır’ cevabı daha çok verilebilir. Burada amaç hangi dini davranışa nasıl başvurduğunu anlamak olacağından soruda hangi dini davranışa başvurduğu sorulmalıdır.

E. 12.soruda da birbiriyle ilgisiz iki soru bulunmakta; Sizin için ahlak nedir sorusu tanım sorusu mu, yoksa ahlaktan ne anladığı sorusu mu? Bu tam olarak net değil. Ayrıca motivasyon sorusu ile beraber ahlak sorusu arasında bağ kurmada zorlanılabılır.

F. 15.soruda ahiret inancınız var mı sorusu kişinin cevabından kaçınacağı soru tipidir. Benim imanım mı ölçülüyor diyebilir. Bunun yerine sizce ahiret inancının temel özellikleri nedir, sizce ahirete imanının iman esasları içerisindeki yeri nedir vb soru sorulabilir.

G. 16.soruda ‘Sosyal Uyum’ konusu açık hale getirilmelidir. Başkaları ile iyi ve devamlılık sağlayan ilişkiler kurmada dini davranışlardan hangisine başvurduğu sorulabilir.

H. 18.sorudan sonra hangi durumlarda ilahi yardım (dua) ettiği sorulabilir.

BAZI

ÖNERİLER

1. Çalışma daha çok dini davranışın kaynakları üzerine şekilleneceğinden burada dini motivasyon konusu önem taşımakta. Bu sebeple din psikolojisindeki dini motivasyon unsurları üzerinde durulmakla birlikte ahlaki motivasyon, özellikle suçluluk ve günahkarlık duygusu, zihni muhteva anlam arayışı gibi hususlara da yer verilebilir.

2. Üçüncü nesil daha çok çocuk ve gençlerden oluşacağından çocuk ve gençlik psikolojisi dikkate alınarak sorular oluşturulabilir. Örneğin bu kesimin hangi soru ve sorunlarla karşılaştığı ve bunları aşmada nelere başvurdukları da sorulabilir.

3. Anne babaları ile yaşadıkları kuşak çatışmasına veya farklılığına dayalı dini hayat ile ilgili sorunların tespiti ve bunlar karşısında nasıl bir tutum sergiledikleri üzerine de durulabilir.

4.Almanya’da Türkler dışında Almanlar ve diğer Müslümanlarla olan ilişkiler çerçevesinde dini hayatlarında nasıl bir değişim olduğu ve bu konuda nasıl başa çıkma davranışları gerçekleştirdikleri sorulabilir.

11.01.2018

Doç. Dr. Mustafa Naci KULA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Öğretim Üyesi

Ek 3:

Zeynep Yavuz Yanç (Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi)

‘Almanya’da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Kaynakları’

Başlıklı Tezi İçin Almanya’daki Üçüncü Nesil Türklere Yapacağı Mülakat Soruları

HAKEM/UZMAN ONAY RAPORU

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim ve ekonomik durumunuz, medeni haliniz hakkında bilgi veriniz.

2. Nasıl bir aile yapısı içinde yetiştiniz? Aile bağlarınızdan bahsediniz.

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz? /

Aileniz sizce dindar bir aile mi?

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı?

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir? /

Bu soruların alt soruları olmalı ve yapılandırılmalı.

6. Dini bilginizi nereden aldınız? /

Bu soru belki 3. ve 4.sorunun arasında sorulabilir.

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz?

8. Ölümünden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl baş ediyorsunuz?

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu?

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıkları bertaraf edebilmek için dini davranışlara başvurdunuz mu?

12. Sizi kötülükten alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir? / Sizin için ahlak nedir? Ahlakınızı hangi temellere dayandırıyor musunuz? /

Ahlak ile ilgili kısım ayrı bir soru olmalı.

13. Allah’ı nasıl tasavvur ettiğinizden bahsedebilir misiniz? Affedici mi, gazap edici mi, merhamet edici mi?

14. Korkularınızı bertaraf edip kendinizi güvende hissedebilmek için dini davranışlarda bulundunuz mu? /

7. soru ile benzemekte.

15. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön vermektedir? /

Soruda değişiklik yapılmıştır.

16. Sosyal uyum sağlamak için dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?

17. Hangi sıklıkta ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz?

18. Bu sorular haricinde eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı?

09.01.2018

Doç. Dr. İbrahim GÜRSES

Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakóltesi Din Psikolojisi Öğretim Üyesi

Ek 4:

Zeynep Yavuz Yanç (Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi)

‘Almanya’da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Kaynakları’

Başlıklı Tezi İçin Almanya’daki Üçüncü Nesil Türklere Yapacağı Mülakat Soruları

HAKEM/UZMAN ONAY RAPORU

1. Yaşınız, doğum yeriniz, eğitim, ekonomik ve medeni durumunuz hakkında bilgi veriniz.

2. Nasıl bir aile yapısı içinde yetiştiniz? Aile bağlarınız nasıldır?

3. Ailenizi dini açıdan (dini yaşam, tutum ve davranış) nasıl tarif edersiniz?

4. Çocukluk döneminizde dini eğitim alırken şiddete maruz kaldınız mı? /

Ek: Çocukluk döneminizde din eğitimi aldınız mı? Aldıysanız hangi tür/kaynak?

5. Dini aktivitelerde sizin için en önemli motivasyon hangisidir?

6. Dini bilginizi nereden aldınız?

7. Stresli ve kaygılı iken daha çok ibadet ettiğinizi söyleyebilir misiniz? /

Ek: Eğer evet derse, hangi dini davranışların sergilendiği sorulabilir.

8. Ölümünden korkuyor musunuz? Bu korkunuz ile nasıl baş ediyorsunuz?

9. Yaşınız ilerledikçe, dini davranışınızın arttığını düşünüyor musunuz?

10. Kendinizi hayatınızda belirli pişmanlıklardan dolayı kötü hissedip dini davranışlarda bulunarak teselli ettiğiniz oldu mu? /

Ek: Anlatınız?

11. Sevdiğiniz bir insanı kaybettiniz mi? Bu kaybınızdan dolayı oluşan rahatsızlıklarla başa çıkmak için dini davranışlara başvurdunuz mu?

12. Sizi kötülükten alıkoyan ve iyiliğe sevk eden temel motivasyon nedir? / **Sizin için ahlak nedir? Ahlakınızı hangi temellere dayandırıyor musunuz? /**

Ahlak ile ilgili kısım 18.soru olarak sorulabilir.

13. Allah’ı tasvurunuz nasıldır?

14. Korkularla başa çıkmak ve kendinizi güvende hissedebilmek için dini davranışlarda bulundunuz mu?

15. Ahiret inancınız dini davranışlarınıza nasıl yön vermektedir?
16. Sosyal uyum sağlamak için dini davranışta bulunduğunuz oldu mu?
17. Hangi sıklıkta ilahi yardım talebinde bulunuyorsunuz? /

Ek: Talebinizin içeriği nedir?

18. Bu sorular haricinde eklemek istediğiniz herhangi bir şey var mı?

Ek: İçinde bulunduğunuz Avrupa kültürüne uydurduğunuz dini davranışlarınız var mı? Varsa nedir?

08.01.2018

Doç. Dr. Mutafa KOÇ

Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Öğretim Üyesi

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Zeynep Yavuz Yanç
Tez Adı	Almanya’da Üçüncü Nesil Türklerin Dini Davranışlarının Kaynakları
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Felsefe ve Din Bilimleri
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Ahmet ALBAYRAK
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☐ Genel Kısıt (6 ay) ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 18 / 12 / 2019

İmza :

Z. Yanç